

Etika

pre študentov
pedagogiky

Andrej Rajský

2021

Názov publikácie:

Etika pre študentov pedagogiky

Autor:

doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD.

Recenzenti:

prof. PhDr. Rastislav Nemeč, PhD.

doc. PhDr. Peter Rusnák, PhD.

Typografická úprava:

Mgr. Ing. Roman Horváth, PhD.

Autorstvo fotografie na obálke:

ArtHouse Studio na Pexels

(odkaz na zdroj je uvedený
na poslednej strane tiráže)

Vydala:

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Trnava, 2021

ISBN 978-80-568-0418-6

Učebný text vyšiel s podporou projektu VEGA č. 1/0056/19.

Obsah

Predhovor	7
1 Čo je to etika a morálka	8
1.1 Úvod.....	8
1.2 Predporozumenie morálnej skutočnosti	10
1.3 Základné pojmy a vymedzenia	11
1.4 Etika uprostred vied, delenie etiky	14
1.5 Druhy etík.....	16
1.6 Funkcie a štruktúra morálky.....	17
1.7 Problematika subjektivity a objektivity morálneho konania a poznania.....	17
1.8 Zlaté pravidlo morálky a význam etického uvažovania v individuálnom a spoločenskom rozmere.....	18
2 Čo je to dobro?	21
2.1 Dobro a zlo.....	21
2.2 Druhy dobier.....	24
2.3 Teleologický aspekt ľudského konania.....	26
2.4 Ciele a prostriedky	27
2.5 Blaženosť, šťastie, zmysel života	28
2.6 Morálka ako pravidlo pre život, etika ako prostriedok rozlišovania	30
3 Sloboda a zodpovednosť	31
3.1 Vzťah slobody a limitovanosti	31
3.2 Sloboda-od, sloboda-pre, sloboda-k, sloboda-s	33
a) Sloboda ako absencia prinútenia (sloboda-od)	34
b) Sloboda ako možnosť voľby (sloboda-pre)	35
c) Sloboda ako pohyb uprostred pravidiel hry (sloboda-k)	35
d) Sloboda ako starostlivosť (sloboda-s).....	36
3.3 Deterministické teórie a ich obmedzenosť.....	37
3.4 Súčasný podoby neslobody, utilitarizmus, konzumizmus	38
3.5 Osobná a spoločenská zodpovednosť	40
4 Štruktúra ľudského činu	43
4.1 <i>Actus hominis, actus humanus</i>	43
4.2 Morálne usudzovanie, rozumová voľba a uskutočnenie skutku.....	44
4.3 Rozum, vôľa, vášne a prekážky slobodného rozhodovania	46

a) ROZUM v procese morálneho konania.....	47
b) VÔĽA v procese morálneho konania	47
c) VÁŠNE v procese morálneho konania.....	48
d) Prekážky slobodného rozhodovania	49
4.4 Etapy ľudského činu	49
4.5 Svedomie.....	51
4.6 Etický diskurz a etické hodnotenie	52
5 Princípy a normy	54
5.1 Normativita etiky a situovanosť mravného konania.....	55
5.2 Deontológia.....	56
5.3 Prírodný zákon.....	58
5.4 Morálka a právo	59
5.5 Ľudské práva a povinnosti	61
5.6 Delenie princípov	61
a) Základné ontologické princípy.....	62
b) Základné etické princípy	62
c) Základné medicínsko-etické princípy.....	63
d) Základné sociálno-etické princípy.....	64
5.7 Axiológia, delenie hodnôt.....	64
6 Pravda a lož	67
6.1 Úvod.....	67
6.2 Stratégie klamania a hierarchia lží.....	69
6.3 Pravdivosť ako základ ľudskej komunikácie	70
6.4 Sľub, zmluva, poctivosť	72
6.5 Etický rozmer pravdy.....	74
7 Aretológia 1.....	76
7.1 Čo je to cnosť	76
7.2 Klasifikácia cností.....	83
7.3 Osobná a spoločenská hodnota cností.....	85
7.4 Múdrosť a rozvážnosť	85
7.5 Statočnosť a trpezlivosť	86
7.6 Miernosť a zdržanlivosť.....	87
8 Aretológia 2.....	88
8.1 Spravodlivosť a milosrdenstvo.....	88
8.2 Zdvorilosť, veľkorysosť a vdľačnosť	90

8.3 Pokora, prostota a úprimnosť	91
8.4 Láskavosť, optimizmus, humor	92
8.5 Pedagogické implikácie aretológie.....	93
9 Kto som a kým chcem byť. Vzťah človeka k sebe samému.....	96
9.1 Určenia a dimenzie človeka.....	96
9.2 Osoba a osobnosť	98
9.3 Sebaopínanie a seba výchova.....	101
9.4 O charaktere charakteru	101
9.5 Dôstojnosť človeka a pokora	105
10 Oslovenie a odpoveď. Vzťah človeka k druhému	106
10.1 Fenomenológia stretnutia.....	106
10.2 Stretnutie s druhým a s Druhým	107
10.3 Komunikácia a láska.....	108
a) Dialóg ako techné.....	109
b) Dialóg ako epistémé.....	109
c) Dialóg ako mysterion.....	110
11 Vzťah človeka k sociálnemu, prírodnému a materiálnemu prostrediu	111
11.1 Človek a sociálne prostredie	111
a) Primárna inštitúcia – rodina.....	112
b) Sekundárne inštitúcie: škola, športový klub, pracovný tím, obec, štát.....	113
11.2 Človek a prírodné prostredie	114
11.3 Človek, veci a technika	115
12 Vzťah k životu	118
12.1 Hodnota života	118
12.2 Morálne aspekty počiatkových momentov ľudského života	120
a) Morálne aspekty súvisiace s počatím a narodením človeka	120
b) Morálne aspekty súvisiace s ochranou zdravia.....	122
c) Morálne aspekty súvisiace s trestnoprávnym obmedzovaním života.....	123
d) Morálne aspekty súvisiace so smrťou človeka.....	123
12.3 Problém utrpenia a smrti.....	123
12.4 Ochrana a podpora života.....	124
Namiesto záveru	126
Zoznam použitej literatúry	127

Predhovor

Milí študenti, vítam vás na kurze etiky pre študentov pedagogiky.

Etika nie je len skratkou pre vyučovací predmet „etická výchova“ na základných a stredných školách. Etika je jedna z prvých európskych vied, tak ako ju zakotvil a vymedzil ešte Aristoteles (384 – 322 p. Kr.). No etiku môžeme chápať aj oveľa širšie, ako umenie dobre žiť, ako *ars vivendi*. Jej cieľom je práve toto: rozumným spôsobom odpovedať na základnú ľudskú otázku Ako žiť dobre? Tak, aby bol náš život naplnený, zmysluplný, plnohodnotný, „kvitnúci“, plodný, šťastný, skrátka čo najlepší... Ak postavíme etiku do tohto svetla, hneď sa pred nami vyjaví jej dôležitosť a prítlačivosť, nielen ako povinného akademického predmetu, ale aj ako pomoci pre každodennú životnú prax.

Pre (budúcich) pedagógov má etika ešte jeden veľký význam – je jedným z historických a obsahových pilierov pedagogiky ako vedy o výchove a vzdelávaní. Pedagogika totiž vznikla a odvinula sa priamo z etiky (aj psychológie a epistemológie 18. a 19. storočia) a stále si s teóriou morálky udržiava bytostný vzťah. Výchovná zložka edukačného procesu sa bez prameňov etiky nezaobíde. Aj preto sa tieto skriptá obracajú osobitne na študentov pedagogiky a text je zostavený práve so zreteľom na tento druh adresátov. Úlohou tohto učebného textu nie je predostrieť akademicky a vedecky dokonalé pojednanie – na vedecké texty slúžia iné žánre a iné typy publikácií. Úlohou našich skriptov je poskytnúť súhrnný prehľad základných etických otázok a tém, so špecifickým ohľadom na oblasť výchovy mladých ľudí. Tomuto účelu som prispôbil aj literárny štýl, čo najviac prístupný bežnému študentovi, ktorý nemá rozsiahle filozofické vzdelanie.

Z oblasti etiky a morálnej filozofie, psychológie a pedagogiky existuje enormné množstvo literárnych prameňov. V našom texte vychádzam len z úzkeho výberu inšpirujúcich zdrojov, na ktoré priebežne odkazujem. Každá kapitola skriptov sa začína jej osnovou (štruktúrou) a stručným zoznamom študijnej literatúry. Učebný text *Etika pre študentov pedagogiky* nie je vyčerpávajúcim a výhradným zdrojom vášho štúdia – odporúčam vám siahnuť po tých prameňoch, ktoré figurujú na začiatku každej kapitoly ako primárna literatúra. Samozrejme, dostupné sú aj iné hodnotné knihy a články, rozvíjajúce a prehlbujúce tie oblasti, ktorých sa v skriptách dotýkame – nenechajte sa pri štúdiu obmedzovať „povinnou literatúrou“!

Teším sa na spoločné chvíle strávené bádáním a hľadaním dôvodov pre dobrý a naplňajúci život. Urobme si zo školského predmetu intelektuálne dobrodružstvo. Pozývam vás, vstúpte.

Andrej Rajský

1 Čo je to etika a morálka

Štruktúra kapitoly:

1.1 Úvod.....	8
1.2 Predporozumenie morálnej skutočnosti	10
1.3 Základné pojmy a vymedzenia.....	11
1.4 Etika uprostred vied, delenie etiky	14
1.5 Druhy etík.....	16
1.6 Funkcie a štruktúra morálky.....	17
1.7 Problematika subjektivity a objektivity morálneho konania a poznania.....	17
1.8 Zlaté pravidlo morálky a význam etického uvažovania v individuálnom a spoločenskom rozmere	18

Študijné texty k tejto kapitole:

MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 4–6.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Kostelní Vydří : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 13–18.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do filozofie*. Praha : Portál, 2004, s. 32–34.

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 21–31.

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 7–14.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 13–35.

1.1 Úvod

Predmetom tejto úvodnej témy je otázka **Čo je to etika?**

Ešte predtým sa nám táto otázka spája s ďalšími – ktoré nám vari napadli, keď sme uvideli tento predmet zaradený v našom študijnom programe – ako napríklad: Akú rolu zohráva etika uprostred akademických disciplín, ktorými sa zaoberajú budúci pedagógovia? Nie je etika menej vedecký, ale skôr výchovný predmet, ktorý poznáme z vyučovania na nižších stupňoch vzdelávania? Možno práve tento dojem sme si o „etike“ vytvorili, keďže predmet etická výchova na základných a stredných školách sa nám v bežnej reči skrátal pod názov „etika“. Náš akademický kurz však nie je „vyučovanie etickej výchovy“ (k nej sa dostanú viacerí z vás vo vyšších ročníkoch), ale *etika ako veda*. Z historického pohľadu **patrí etika k prvým vedeckým disciplinám**, ktoré systematicky vymedzil a de facto ustanovil ešte starobylý Aristoteles (384 – 322 p. Kr.). Zároveň však ide o vedu, ktorá sa priamo týka človeka, jeho konania a súvisí aj s jeho formovaním, o čo nám ako pedagógom

obzvlášť ide. Etika i Aristotelovi ležala zvlášť na srdci, lebo jej venoval niekoľko kníh, no najznámejšiu z nich *Etika Nikomachova* napísal ako akýsi testament svojmu synovi Nikomachovi, ako zrelý muž, z pohľadu toho, čo považoval **v živote za najdôležitejšie**.

Etika prešla dlhou historickou púťou, dokonca v niektorých obdobiach bola v úzadí. Najmä v novoveku, počas modernizmu, kedy boli humanitné a filozofické vedy odtláčané exaktnými vedami, založenými na empirickej evidencii a ktorých cieľom je technický a ekonomický pokrok, etika ako špekulatívna veda nezapadala do tejto (scientistickej) schémy vied, ktorých výťažky sa premietajú do zisku či úzko materiálneho osohu. Napriek tomu – už od konca 20. storočia – **etika zažíva renesanciu**. Etike stále zostáva teoretická filozofická báza, no ako veda úzko spolupracuje s mnohými sektormi vedeckého a spoločenského života. Okrem toho vychádzame z vlastnej morálnej ľudskej skúsenosti, ktorej každý človek už vopred nejako rozumie, čiže pri zoznamovaní s etikou nezačíname ako *tabula rasa*, ako „na zelenej lúke“, na ktorej by sme začali stavať celkom od nuly. Preto nám je táto veda ako ľudom blízka a každý jeden človek sa s ňou (hoci insitne a laicky, dokonca možno aj len implicitne a nevedomelo) stretáva. Jej význam rastie o to viac v situácii súčasnej zmätenosti pojmov a uprostred relativizácie právd a hodnôt.

Ešte Aristoteles, ktorý napísal prvé ucelené a systematické pojednanie o etike, poukázal na to, že by bolo daromné naše poznávanie a naše vzdelávanie v rozličných vedách, keby sme sa nezaoberali tým najdôležitejším v našom živote, a tým je **sám „dobrý život“, naše šťastie a blaženosť** (gréč. *eudaimonia*). Existujú totiž dve existenciálne otázky, ktoré sú trvalo prítomné vo vedomí ľudí, a to bez ohľadu na ich kultúru či životný štýl: Ako sa vyhnúť bolesti a strasti? a Ako žiť tak, aby sme boli šťastní? Už za Aristotela, ako aj dnes, existovali rozličné predstavy o tom, čo je to vydarený, šťastný a dobrý život. Etika nám **pomáha zorientovať sa** v týchto predstavách a zachytiť ich konceptuálne, čiže vo vedeckých pojmoch.

Ako sme vyššie naznačili, na začiatku nášho kurzu sa nezačíname oboznamovať so základnými pojmami etiky ako s čímsi cudzím: súčasťou našej bežnej vravy sú slová ako: morálka, mravnosť, etika... pravidlá, normy, obmedzenia... dobré/zlé, správne/nesprávne... to sa smie (má), to nesmie (nemá). Tieto výrazy sú súčasťou nášho každodenného života, predstavujú ukazovatele či míľniky, pomocou ktorých sa orientujeme v našom konaní. Na jednej strane v nás dozaista vyvolávajú **negatívne pocity regulácie**, usmerňovania nášho konania, obmedzenia, riadenia, zasahovania do našej spontánnosti a slobody, asociujú sa nám s pocitmi nekomfortnosti a povinnosti. Dokonca nám môžu pripomínať predstavu až archaického (staromilného) mudrovania a moralizovania. Na druhej strane, hoci sa nám tieto pojmy a predstavy neraz spájajú s nevíťavými psychickými rozpoloženími, každodenne prichádzame do kontaktu práve s týmito fenoménmi riadenia a sebariadenia našich skutkov ako s čímsi prirodzeným. Naše konanie usmerňujeme podľa rozličných hodnôt, presvedčení, motívácií či ukazovateľov, ktoré sme akceptovali, prijali za svoje. Často sa dostávame do vnútorných konfrontácií a konfliktov pri ich zvažovaní, no ich existencia a funkčná prítomnosť týchto „smerovníkov“ je nespochybniteľná. Čo je možné spochybniť, sú jednotlivé obsahy hodnôt a pravidiel konania, nie ich existencia. Je však ich prítomnosť v našich rozhodovaniach naozaj len negatívna? **Dobrodenné usmernení, princípov a aj pravidiel** sa nám ukáže

hneď, ako si predstavíme situáciu chaosu, spojenú s neistotou a strachom. Vtedy sme ochotní zmobilizovať svoju sebadisciplínu a kvôli určitému dobru vyvinúť úsilie, ktoré nevnímame ako negatívne. Naopak, chápeme nevyhnutnosť dobrého (hoci niekedy aj náročného) konania, zameraného na dobrý cieľ. Morálne hodnoty a zásady vznikajú **z potreby rozlišovať a chrániť to, čo je dobré**. Vidno to v situácii pandémie, kedy určité reštriktívne pravidlá majú za úlohu nie obmedzovať slobodu, ale chrániť hodnotu (zdravie). Tradičným príkladom sú pravidlá cestnej premávky – tiež nevznikli preto, aby účastníkov šikanovali a ovládali, ale aby im pomáhali bezpečnejšie, plynulejšie a rýchlejšie dosiahnuť cieľ, miesto určenia. Podobné vnútorné kritériá, „pravidlá nášho pohybu“, si budujeme v našich životoch, s túžbou dosiahnuť „niečo viac“.

Etika ako veda je „grécky vynález“. Grécki filozofi (počnúc Sokratom, Platónom a Aristotelom) stavali na presvedčení Grékov, že dôstojné ľudské bytosti neexistujú len preto, aby nejakou prežili, aby si zachovali individuálny a druhový život (ako iné živočíchov), ale preto, aby *žili dobre*. Výraz „dobre žiť“ znamená, že človek má dať svojej existencii „pridanú hodnotu“. Každý jedinec má k dispozícii určitý čas a určité príležitosti – tie sú výzvou, aby ich naplnil niečím dobrým, väčším a vznešenejším, než je len púhe prežitie. Aby zo života urobil „dobré dielo“, ktoré môže zanechať a odovzdať druhým a svetu. Etika ako reflexia nad dobrým životom vzišla práve z tejto idey: **Nie-
len žiť, ale žiť dobre**.

1.2 Predporozumenie morálnej skutočnosti

Hovoríme o téme, o ktorej už máme nejaký obraz, ktorú už nejakú poznáme. Náš kurz začíname s určitým **predporozumením** toho, čo ideme študovať, teda morálky. Každý deň začíname s vedomím toho, že bude plný rozhodovaní a rozhodnutí, ktoré robíme na základe našich presvedčení o tom, čo je alebo nie je dobré, čo je lepšie či horšie než iné, čiže predpokladáme nejaké rozlišovanie toho, *čo sa má, a čo sa nemá*, resp. čo je dobré a čo nie. Bežne používame pojmy ako: fér, krivda, dobré, správne, zodpovednosť, vina, hriech, vernosť, zrada, spravodlivé, mravné, „škaredé“ (vo význame mravne nedobré – malé deti rozumejú skôr tejto estetickému kategórii, než abstraktnému pojmu „zlé“). Vo všednej komunikácii zaraďujeme tieto prvky, hoci nimi zvyčajne neoznačujeme nič presné, skôr sú vágne a často mylné, kvôli čomu dochádza aj ku konfliktom a k vyjasňovaniu si toho, čo sme tým-ktorým slovom mysleli.

Prvkami tohto predporozumenia sú (porov. Anzenbacher, 2001, s. 13–17):

- a) **Mravné hodnotenie**. Ľudskému konaniu, ľudským **skutkom prisudzujeme mravnú hodnotu**. Mravná hodnota je špecifickým aspektom hodnotenia, odlišným od iných aspektov (užitočnosti, efektivity, výhodnosti a i.) Hodnotíme ich na škále dobré – zlé, resp. správne – nesprávne. Len skutok človeka môžeme hodnotiť z tohto hľadiska. Správanie iných živočíchov nehodnotíme ako morálne dobré či zlé, ak ho nazveme „dobré“, máme na mysli, že zviera je „neškodné“, „krotké“, iste „nemôže za to“, ak niekomu ublíži. Zvieratá teda nie sú *morálne zodpovedné* za to, čo spôsobia, ani ich takto nehodnotíme, na rozdiel od človeka.

- b) **Svedomie.** Predpokladáme, že máme *svedomie*. V bežnej reči nevieme presne zadefinovať svedomie, ale iste vieme, predpokladáme, že:
1. KAŽDÝ rozhodne vie, že **dobro je nevyhnutné konať a zlému sa vyhýbať** (bez ohľadu na obsah toho, čo je dobré a zlé – ide tu o formálne pravidlo konania, že dobré treba nasledovať a vystríhať sa zlého),
  2. KAŽDÝ vie nejako rozlišovať čo je/nie je dobré – všetci **máme rozlišovaciu schopnosť**, podľa ktorej nejako rozlišujeme medzi dobrým a zlým.
- c) **Dobrovoľnosť.** Predpokladáme, že **ľudské konanie je dobrovoľné, čiže slobodné**. Každý je pánom svojho konania, „môže zaň“, ak je „príčetný“ (od „pričítať“). Skutok človeka bol vykonaný s vedomím toho, že sa mohol zachovať aj inak. Ak je človek „nepričetný“, vtedy mu nemožno skutok „pričítať“ na zodpovednosť. Predpokladáme teda, že človek je schopný samostatného rozhodovania.
- d) **Zodpovednosť.** Človek môže/musí dať „odpoveď“ na otázku „**Prečo si tak konal?**“ Zodpovednosť, ktorá je druhou stranou slobody, sprevádza ľudské konanie. To ukazuje:
1. možnosť a nevyhnutnosť etického diskurzu, argumentácie, čiže *komunikácie* (množstvo tém našich bežných ľudských diskusií sa točí okolo morálnych otázok);
  2. že to čo je nemorálne/zlé, je zároveň proti *rozumu*. Na tomto základe stojí možnosť etiky ako vedy (Aristoteles): čo je dobré, je *rozumné*, čo dobré nie je, je *nerozumné*. Z toho vyplýva, že našu vedeckú racionalitu môžeme použiť ako nástroj na odlišovanie dobrého a zlého. Keď chceme tvrdiť pred druhými ľuďmi, či dokonca pred inštitúciami, že sme svoj skutok mysleli dobre a bez zlých úmyslov, odvolávame sa na to, že sme konali podľa „najlepšího vedomia a svedomia“, čiže v súlade s našou rozumnosťou, ktorá schválila naše konanie.
- e) **Sociálny rozmer.** Naše konanie má spravidla sociálny dopad. Morálny súd sa väčšinou týka vzťahu jedného k druhému alebo druhým, z hľadiska *spravodlivosti* (porov. tzv. zlaté pravidlo) alebo z hľadiska rôznych iných všeobecne uznávaných mravných noriem, ako je nekradnúť, neklamať, čiť si rodičov, zákaz incestu, byť štedrý je dobré, skúpy zlé atď. Konanie človeka má vždy **priamy alebo nepriamy vplyv na druhých**.
- f) **Hodnota človeka.** KAŽDÝ človek má neoceniteľnú, výnimočnú, mimoriadnu hodnotu. Predpokladáme, že človek má takú hodnotu, ktorá sa nedá vyjadriť ekvivalentom podobným na ocenenie vecí (v obchode, napr. peniazmi). Každý človek má hodnotu ako osoba, bez ohľadu na jeho schopnosti, vlastnosti, ekonomický a sociálny status, vek, vzdelanosť, príslušnosť. Ak človeka „použijem“ ako VEC (prostriedok), mám z toho „zlé svedomie“. **Nakladanie s človekom ako s vecou je morálne zlé.**

Uvedené presvedčenia, predpoklady, máme v sebe bez ohľadu na to, či ich dokážeme konceptualizovať a verbalizovať, sú súčasťou nášho „batohu“, ktorý si prinášame so sebou aj do kurzu etiky.

1.3 Základné pojmy a vymedzenia

Objasníme si aspoň tri základné pojmy, ktoré sa môžu zdať ako synonymá (no nie sú nimi), a to morálka, etika a mravnosť. Začneme **etymológiou**, čiže rozobraním pôvodu slov.

Etymológia

- morálka z lat. *mos, mores* (pl.) = vôľa, zvyk, mrav, obyčaj, zákony, pravidlá.
Termín morálka (*moralitas*) nie je pôvodný, je odvodený z prídavného mena *moralis* (adjektívum zo slova *mos*). Predpokladáme že takto preložil a zaviedol Cicero, rímsky filozof, grécky pojem *etika*.
- etika z gréc. *éthos* = (pôvodne stajňa, ohrada, bydlisko, hospodárstvo) neskoršie mrav, zvyk, spôsob konania a zmýšľania, prijatý v nejakej pospolitosti (komunite) za náležitý.
Termín etika *éthica* je singulárnym ženským tvarom pôvodne plurálu neutra ako „veci týkajúce sa mravnosti“ (*ta éthica*). V tomto tvare použil výraz „etika“ ako prvý pravdepodobne Xenokrates, Platónov žiak, od ktorého takto zavedený pojem prevzal Aristoteles.
- mravnosť z praslov. *norv-, nraw* = čo sa páči, čo je vhodné, patričné, čo „sa má“ (porov. ruské slovo *nravit'sja* = páčiť sa).
Slovanské slovo mravnosť odkazuje skôr na estetický zmysel, ktorý stojí za sociálnym či vnútorným osobným schvaľovaním konania.

Všetky tri pojmy, hoci majú rozličný pôvod (gréčtina, latinčina, starosloviencina), vyjadrujú podobné obsahy. V etickej terminológii, tak ako ju dnes používame, však **nezamenajú to isté**.

Po vysvetlení etymológie slov pristúpime teda **k definovaniu** týchto termínov, tak ako ich používame v odbornej reči. Namiesto „definovania“ v prísnom zmysle by sme mohli skôr hovoriť o charakterizovaní, čiže o širšom vyjadrení základných znakov, ktoré vymedzujú tieto pojmy.

Najprv predstavíme veľmi jednoduchú, no správnu definíciu, že *Morálka je predmetom vedy, ktorá sa volá etika*. Alebo opačne: Etika je veda (systematické uvažovanie) o morálke. Morálka je teda súhrn všetkého toho, čo tvorí predmet, záujem etiky.

Definovanie (porov. Mráz, 2001)

morálka (mravnosť)

- = **súhrn pravidiel**, obyčají, zvykov, mravov, želaných a požadovaných aktov konania a zmýšľania, ktoré sa prejavujú v určitom konkrétnom životnom štýle a v danej kultúre,
- = zameranie na dobro, poznávané a prakticky prežívané jednotlivcom či spoločnosťou v nejakom étose.

etika

- = **teória morálky**, rozumová reflexia mravnej skutočnosti, vedecké (filozofické) uvažovanie nad podstatou a všeobecnými podmienkami mravnosti – tzv. praktická filozofia (po Aristotelovi),
- = stanovuje normatívne zásady a pravidlá ľudského konania – pýta sa nielen čo je to dobro, ale aj ako sa k nemu dostať, ako ho dosiahnuť (nejde jej o ontologické dobro ale o dobro dosiahnuteľné ľudskou činnosťou),
- = má praktické dôsledky: vedie k mravnej kvalifikácii ľudských činov a tým k šťastiu (bláznosti),

= je to normatívna (prikazujúca, zaväzujúca) veda o ľudských činoch vo svetle prirodzeného rozumu (výsledky bádania, uvažovania sú záväzné pre konanie; gréc. *praxis* = konanie).

Etika nie je len deskriptívna veda, ktorá opisuje konanie človeka a jeho motivácie (takou by mohla byť napríklad morálna etológia človeka, alebo morálna psychológia a pod.), ale aj normatívna veda (má zaväzujúcu moc: ustálené poznanie zaväzuje konať).

Poznámka

Morálka a *mravnosť* sa tu síce zamieňajú, no treba mať na pamäti, že niektorí autori medzi nimi rozlišujú. Toto rozlíšenie im umožňuje jazyková pestrosť (napr. nemčiny, slovanských jazykov), ktorú nemá v tomto prípade napríklad angličtina (*moral*).

Za **morálku** potom považujú dynamický systém prežívania, uvažovania, usudzovania a konania jednotlivca, ktorý si svoje morálne presvedčenia a rozhodnutia vnútorne zdôvodňuje s ohľadom na ciele. Morálka vyrastá z vlastnej autonómie človeka a obracia sa k dobru, ktoré dosahuje sám a vo vzťahu s druhými.

Za **mravnosť** považujú skôr súhrn spoločensky a kultúrne stanovovaných noriem, obyčajov, zvykov („mravov“), ktoré si členovia spoločnosti osvojujú, prípadne voči ktorým sa vymedzujú. Mravnosť je preto skôr sociálna kategória (kritérium „dobrých mravov“). V situácii oslabovania spoločenských väzieb, tradícií a verejnej kontroly je dôležité prenášať dôraz z „mravnosti“ na „morálku“.

V tomto učebnom texte nebudeme striktne rozlišovať medzi slovami *morálka* a *mravnosť*, budeme ich používať ako synonymá, hoci máme na zreteli, že pri bližšom pohľade sa odlišujú.

Okrem uvedených je vhodné spomenúť ešte dva pojmy:

- **moralita** = charakteristika konania zo špecifického (mravného) hľadiska jeho hodnotenia, nie z iných hľadísk (účelnosti, výkonnosti, pragmatickosti, estetiky, dôsledkov, atď.) – týka sa zhody/nehody konania so svedomím a podľa nej zadeľujeme skutky na mravne (morálne) dobré a mravne (morálne) zlé,
- **moralizovanie** = odpudivé povýšenecké posudzovanie konania druhých bez vecnej etickej argumentácie. (Nie každé hodnotenie konania je moralizovaním!)

Etické uvažovanie sa – na rozdiel od moralizovania – snaží ísť do hĺbky, problematizovať, aby sme lepšie pochopili morálnu realitu, nehodnotí osoby (nositeľov konania), ale konanie samé, čiže skutky.

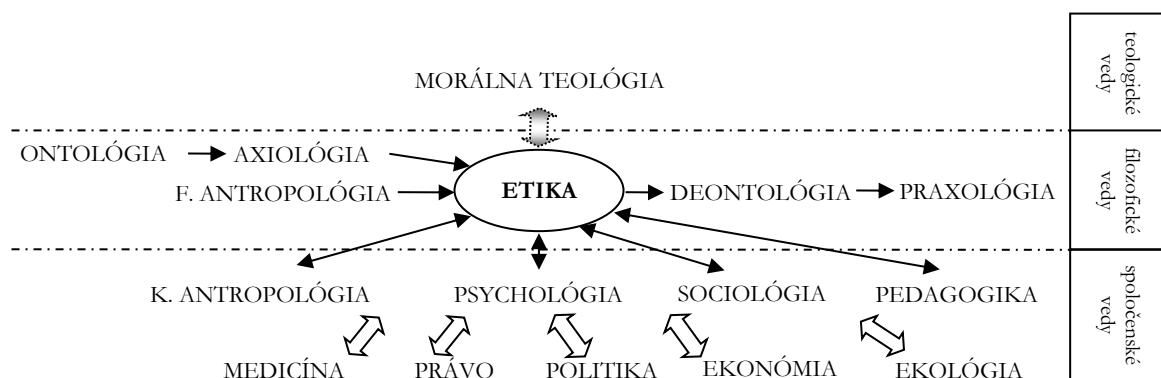
Predmet etiky:

- **vo všeobecnosti:** fenomén mravnosti (morálky),
- **osobitne:**
- pôvod morálneho dobra a zla (ontologicko-antropologický aspekt),

- podstata morálnej povinnosti a záväznosti (deontologický aspekt),
- morálne hodnoty a slobodná voľba človeka (axiologický aspekt),
- správnosť ľudského konania v súlade s mravnými normami (praxologický aspekt),
- charakterové črty a dispozície človeka morálne konajúceho (aretologický aspekt),
- princípy a dynamiky mravného konania v spoločnosti (sociálnoetický aspekt),
- vymedzenie konania človeka ako ľudského vo vzťahu k transcencii (theo-logický a teleo-logický aspekt),
- orientácia človeka v jeho mravnom konaní na dosahovanie šťastia (eudaimonický aspekt),
- formovanie človeka v celku i v osobitných aspektoch s ohľadom na jeho mravnú vychovanosť a zrelosť (mravno-edukačný aspekt).

1.4 Etika uprostred vied, delenie etiky

Etika je historicky i klasifikačne vedou centrálne filozofickou, hoci v súčasnosti úzko spolupracuje s množstvom iných hlavne humanitne a sociálne orientovaných vied, ktoré svojimi výpovedami účinne zasahujú do etického myslenia. Uvádzame **klasifikáciu vied**, inšpirujúc sa delením podľa Anzenbachera (2004, s. 34):

Ak vedy vo všeobecnosti rozdelíme na **univerzalistické** (filozofia a teológia) a **partikulárne** (špeciálne – všetky ostatné) (porov. Anzenbacher, 2004), tak etika je v jadre filozofická veda, ktorá spolupracuje s niektorými špeciálnymi vedami (humanitnými, spoločenskými, ale aj niektorými prírodnými). Ako filozofická veda, spolupracuje predovšetkým s filozofickou antropológiou (filozofiou človeka), ktorá zasa nadväzuje na ešte pôvodnejšiu filozofickú disciplínu ontológiu (filozofiu bytia). Medzi ontológiu a antropológiu by sme mohli umiestniť aj axiológiu, čiže filozofiu hodnôt (je možné ju začleniť aj ako etickú subdisciplínu). **K etickým subdisciplínam** patrí aj deontológia (náuka o morálnej povinnosti, o morálnom zákone v nás), aretológia (náuka o morálnych cnostiach a morálnom charaktere), či praxeológia (náuka o ľudskom skutku). Súčasná etika úzko **spolupracuje s partikulárnymi (empirickými) vedami** o človeku, ako je psychológia (ktorá skúma pohnutky ľudského konania), sociológia (ktorá nám pomáha pochopiť dynamiku medziľudských vzťahov najmä vo väčších skupinách), pedagogika (ktorá nám umožňuje skúmať intencionálne

pôsobenie na pozitívne formovanie človeka). S etikou súvisí aj medicína (v oblasti bioetiky), ekonómia (v oblasti podnikateľskej a hospodárskej etiky), ekológia (v oblasti environmentálnej etiky, tzv. ekoetiky).

Morálna filozofia a **morálna teológia** patria spolu medzi univerzálne vedy, no na rozdiel od filozofie teológia okrem prirodzeného rozumu a skúsenosti vychádza aj z náboženských predpokladov (napr. zjavenia). Takéto predpoklady (a priori dané pravdy) morálna filozofia nemá.

- Morálna filozofia – vedecké uvažovanie nad morálkou na základe prirodzeného rozumu.
- Morálna teológia – vedecké uvažovanie nad morálkou na základe náboženského zjavenia a rozumu (rozličné náboženské etiky: kresťanská, judaistická, islamská, budhistická...).

Vzájomne sú autonómne, no slobodne spolupracujú a môžu sa vzájomne dopĺňať (porov. vzťah medzi filozofiou a teológiou všeobecne, Anzenbacher, 2004, s. 27–29). Ich vzťah netreba chápať ani antagonisticky, ani paralelisticky, no ani redukcionisticky (redukcia prvej na druhú či naopak), ale ako vzťah slobodnej spolupráce.

Základná (všeobecná) etika – základná filozofická disciplína, uvažuje o prirodzenosti a o všeobecných podmienkach morálnej aktivity (o podstate dobra, hodnoty, povinnosti, ľudského činu, svedomia).

Špeciálna (aplikovaná) etika – aplikuje výsledky etického uvažovania na rozličné oblasti života, ktoré si vyžadujú špecifický a kvalifikovaný prístup z morálneho hľadiska, napríklad:

- medicínska a zdravotnícka etika,
- bioetika,
- ekoetika,
- politická etika,
- hospodárska etika a etika podnikania,
- etika verejnej správy,
- etika vedeckej práce,
- žurnalistická a mediálna etika,
- právnická etika,
- etika pedagóga...

Etické kódexy sú zoznamy pravidiel správania v určitom profesionálnom prostredí (v niektorých organizáciách a inštitúciách, ktoré sa týmto snažia identifikovať a regulovať či aj edukovať profesionálne konanie ponad rámec zákona).

Sociálna etika – teoretické uvažovanie nad morálnymi princípmi spoločenského styku, spoločnosti a politiky, nad vzťahmi medzi sociálnymi skupinami a inštitúciami, najmä z hľadiska spravodlivosti a všeobecného dobra.

Individuálna etika – teoretické uvažovanie nad morálnymi princípmi konania jedinca vo vzťahu k sebe samému a k druhým, nie vzhľadom na inštitúcie.

1.5 Druhy etík

Na um nám azda prichádza otázka: je vôbec možné usilovať sa o *vedeckú* reflexiu toho, čo je morálne dobré? Ved' aj počas histórie tu bolo množstvo filozofických a etických škôl, s rôznymi názormi. Nie je to tak, že dnes, v pluralitnej spoločnosti, má každý *právo* na to, aby mal vlastné morálne presvedčenie? A predsa paralelne vedľa seba dnes koexistujú rozličné etické názory a životné štýly...

Táto situácia rôznosti a plurality však nie je nová v našej liberálnej spoločnosti. **Situácia istej rozmanitosti bola vždy v dejinách**, dokonca aj v časoch, kedy etika ako systematická veda vznikala, v časoch Gréckej ríše a slávnych Atén. Sokrates napríklad vystúpil spomedzi tzv. sofistov, s ktorými viedol dôkladné dišputy práve proti ich relativizujúcim teóriám. Platón a po ňom Aristoteles sa svojimi filozofiami vymedzili voči gréckej pluralitnej a skeptickej spoločnosti. Vďaka ich vystúpeniam a odlišeniam mohla vzniknúť filozofia (aj morálna filozofia, t. j. etika), pretože jej **cieľom nie je „kázať“**, ani stanovovať pravidlá, ktoré by mali všetci poslúchať. Cieľom etiky je predovšetkým analyzovať, rozoberať, snažiť sa pochopiť, poznať. S týmto zámerom, ak je autentický, pristupujú k téme moralít a ľudského dobra filozofi z rozmanitých východísk. Tak sa môžeme stretnúť s pomenovaniami rozličných etík alebo etických prúdov, či **s rozlične sformulovanými teóriami morálnosti**, založenými na rôznych ponímaniach toho, „čo je dobré“. Tieto etiky si nie vždy odporujú, často zdôrazňujú nejaký aspekt mravnosti.

Príklady:

- etika eudaimonická (etika, ktorej cieľom je skúmať posledný cieľ ľudského konania, ktorým je konečné šťastie človeka – eudaimonia; sem patrí aj Aristoteles),
- etika hedonická (vyzdvihuje šťastie, ale redukuje ho na hedoné = slasť, pôžitok; napr. Epikuros),
- etika stoická/asketická (šťastie nachádza v pokoji, ktorý dokážeme zaistiť iba prostredníctvom askézy – potláčaním pôžitkov; napr. Marcus Aurelius, Seneca; existovala v tom istom čase ako epikurejská etika hedonická),
- etika pravidiel (deontologická – dobré je to konanie, ktoré poslúcha vnútorný morálny zákon; I. Kant),
- etika utilitaristická/konzekvencionalistická (dobré = užitočné, niet dobrého mimo užitočného; napr. J. Bentham, J. S. Mill),
- etika subjektivistická/individualistická (napr. M. Stirner),
- etika relativistická, situačná (napr. J.-P. Sartre, F. Nietzsche),
- etika hodnôt (napr. M. Scheler, N. Hartman),
- etika dialógu (napr. M. Buber. E. Levinas)
- ...

1.6 Funkcie a štruktúra morálky

Morálka vždy bola a je súčasťou života človeka (bola aj skôr, než človek začal vedecky uvažovať). Morálka tak predchádza etiku, jej jej predpokladom.

Základnými funkciami morálky sú (porov. Vajda, 2005, s. 16–31):

- a) regulatívna (usmerňovanie správania jedinca v sociálnej skupine),
- b) hodnotiaco-normatívna (hodnotenie automaticky prechádza do normy/imperatívu),
- c) poznávacia (má svoj noetický rozmer, týka sa poznávania, rozumu, je racionálna),
- d) hodnotová (vzbudzuje v nás vybudovanie hierarchie hodnôt),
- e) prognostická (umožňuje odhaliť želateľnú líniu správania),
- f) motivačná (motivuje, hýbe ľudským konaním),
- g) komunikačná (nabáda do vnárania sa do morálneho sveta druhých),
- h) výchovná (stáva sa podstatným výchovným momentom človeka, učí ho byť lepším).

Štruktúra morálky:

1. morálne vedomie,
  - a) mravné city (intuície, „vrodené“ postoje),
  - b) mravné normy a princípy,
  - c) hodnotová orientácia,
  - d) motivácia konania,
  - e) svedomie (vedomie povinnosti),
2. morálne vzťahy
(súvislosti objektívno-subjektívneho charakteru, v rámci ktorých konáme),
3. morálna činnosť (prax)
(cez uvažovanie, voľbu, zvažovanie cieľov a prostriedkov, dôsledky, hodnotenie skutku...).

(Viac k tejto téme v prednáške č. 4 Štruktúra ľudského činu.)

1.7 Problematika subjektivity a objektivity morálneho konania a poznania

Otázka o vedeckosti etiky sa nám stále vracia späť: je možné hovoriť o etike ako vede, ak na jednej strane tvrdíme, že veda poskytuje poznanie objektívne a platné, no na druhej strane stretávame pluralitu a mnohosť tvrdení a záverov etických reflexií? Túto otázku môžeme zúžiť takto: Aká je hodnota objektivity etických výpovedí, ak je morálne konanie v našej skúsenosti vždy subjektívne (každý koná sám za seba a pred svojím vedomím a svedomím)? Na jednej strane je naše konanie úzko späté vždy s konkrétnosťou a singularitou situácie a aktéra (jeho rozpoložením, kontextom, temperamentom), no zároveň nás subjektivita vlastného konania privádza k poznaniu vlastnej omylnosti. Odhaľujeme **fakt, že sa často mýlime** a že naše konkrétne činy sprevádza určitá vágnosť nášho myslenia.

Práve vedomie vlastnej omylnosti a pochybnosti v nás vzbudzuje zvedavosť, záujem a túžbu po nevágnom a čo najpravdivejšom poznaní. Popri vedomí toho, že „mýliť sa je ľudské“ zakúšame vnútornú ašpiráciu vedieť „ako to je v skutočnosti“, prosto **túžime po objektivite**. Tento základný psychický mechanizmus je v pozadí akejkolvek vedy. Množstvo rôznych názorov a pohľadov na nejaký jav (napr. aj prírodovedný) predsa neznamena, že nie je možné dospieť k nejakému objektívne platnému (nefalsifikovateľnému) tvrdeniu. Veda vo všeobecnosti vzniká práve v podobných situáciách spochybňovania určitých výpovedí a zároveň hľadania nových téz. Platnosť vedeckej reči nie je spochybňovaná tým faktom, že vždy existuje istá miera subjektivity poznávajúcich. Akákoľvek veda sa usiluje o jedno: o nejakom fenoméne sa vysloviť s čo najväčšou pravdepodobnosťou, podobnosťou pravde. Čo je to pravda, pravdivé poznanie? Podľa klasickej (ešte aristotelovskej a scholastickej) definície **pravda je zhoda „predstavy“ so skutočnosťou**, alebo zhoda rozumu a vecí.

Je možné dospieť k takto definovanej pravde v etike? Je možné odhaliť a stanoviť všeobecné mravné normy, morálne princípy, „rovnice“ a zákony?

V našom praktickom živote sa usilujeme o pravdepodobné kritériá nášho rozhodovania, aby naše voľby boli čo najlepšie, najadekvátnejšie. Je nanajvýš potrebné takéto normy (princípy, pravidlá, zákonitosti, „oporné body“) odhaľovať, preskúmať, overovať, podrobovať kritike, redefinovať, potvrdzovať, skrátka viesť o nich čo najkompetentnejšiu diskusiu tak, aby naše skutky mohli byť kvalifikované. Výstupy etickej reflexie preto nebudú mať absolútnu platnosť. Dokonca z faktického pohľadu budú mať nižšiu platnosť, než prírodné vedy. Je to dané tým, že objektom tejto vedy je ľudské konanie a pri ľudskom konaní nejde o prísny (prírodný) determinizmus a kauzalitu – musíme rátať so slobodnou vôľou človeka, s tým, že človek sa vždy môže rozhodnúť inak (než by naznačovala akákoľvek „rovnicu“). Etika ako veda nám poskytuje poznanie, ktoré neustále vstupuje do spätného problematizovania, overovania a schvaľovania. Čiže na jednej strane každý ľudský čin je vždy originálny, jedinečný, neopakovateľný, situovaný, kontextuálny, dejinný..., ale na druhej strane chceme vedieť, ako je to „naozaj“ s ľudským konaním, čo je jeho cieľom, aké dobro sleduje. Z toho vyplýva, že **hodnotenie každého skutku má dve roviny: OBJEKTÍVNU** (podľa všeobecnej normy – napríklad neublížovať nevinným, neurobiť si z človeka otroka) a **SUBJEKTÍVNU** (vzhľadom na situáciu, okolnosti, zdravotný a psychický stav, mieru pričítanosti, mieru informovanosti, sociálne tlaky...). Tieto dve roviny nemožno zameniť. Mimo subjektívnej roviny (prežívanie skutku v konkrétnosti každého morálneho subjektu) nás v etike zaujíma hlavne rovina objektívna, abstraktná, konceptuálna, na ktorej sa snažíme uchopiť všeobecné princípy a mechanizmy morálky, ktoré vstupujú do subjektívnej roviny vždy originálnym spôsobom.

1.8 Zlaté pravidlo morálky a význam etického uvažovania v individuálnom a spoločenskom rozmere

Predchádzajúce úvahy by nás mohli viesť k dojmu, že morálka a etika sú v konečnom dôsledku vždy relatívne a subjektívne pojmy. Aby sme sa v závere prednášky vyhli dojmu relativizmu, predstavíme aspoň jedno pravidlo, ktoré platilo a platí vo všetkých kultúrach a societách, bez ohľadu na historickú a sociálnu podmienenosť – je ním tzv. **ZLATÉ PRAVIDLO**. Jeho prítomnosť

a platnosť nachádzame naprieč kultúrami, vierovyznaniami, filozofickými presvedčeniami. Možno ho vyjadriť:

- v negatívnej forme: „*Nerob druhému to, čo nechceš, aby on robil tebe,*“
- v pozitívnej forme: „*Rob to, čo chceš, aby robili aj druhí.*“

Táto pozitívna formulácia nie je reštriktívna (akou je negatívna formulácia), ponúka veľkú slobodu, široký rádius možností ako naplniť šance a potencialitu nášho života dobrom, osobným životným projektom. Norma „Rob druhým, čo chceš, aby bolo aj tebe robené“ je nikdy neukončeným procesom „zlepšovania sa“, predstavuje neustále otvorený horizont konania.

Zlaté pravidlo etiky nám dokazuje, že **prostý a primitívny relativizmus nie je udržateľný**. Ide o ten druh relativizmu, podľa ktorého niet žiadnej pravdy a žiadneho dobra, všetko je len vec subjektívneho názoru a situácie, vždy a všetko závisí od okolností... Okrem tohto pravidla môžeme tvrdiť, že človek má v sebe humánny morálny „program“, tzv. *prirodzený morálny zákon*, ktorý nás nabáda (cez svedomie) konať dobro a vyhýbať sa zlu. Teória, ktorá v etike ale aj v právnej vede zastáva tento predpoklad, sa nazýva jusnaturalizmus, alebo učenie, podľa ktorého v ľuďoch ako takých je „zakódovaný“ **vrodený morálny zákon**, ktorý nás nabáda určité veci konať a naopak od iných sa dištancovať. Tento zákon sa prejavuje cez prirodzené sklony, ktoré v konaní človeka dokážeme dešifrovať (konaj dobro a vyhýbaj sa zlu, neublížuj nevinnému, nesmieš vziať druhému čo nie je tvoje, buď vďačný za preukázané dobrodenie a pod.). V rôznych kultúrnych kontextoch sa síce rozlične vykladajú pojmy „blížny“, „ten druhý“, „nevinný“, čo však neprotirečí tvrdeniu, že niektoré základné morálne príkazy sú univerzálnym a transkultúrnym fenoménom.

Význam a úloha etiky

Pred ukončením ešte náznak odpovede na otázku **Načo je nám etika dobrá?**

Otázka „načo?“ nie je vhodná, ak sa pýtame na etiku. V tejto otázke sa totiž skrýva utilitárny motív: „načo?“ môžeme preložiť aj „aký úžitok, osoh, z nej budem mať?“. Utilitárny motív nie je čistý, pravý, je kontaminovaný vlastným sebeckým záujmom. Ak rozmyšľame utilitárne, takto postavená otázka nás neprivedie k uspokojivej odpovedi. Podobne by sme nedokázali odpovedať na otázku „načo nám je umenie, viera, láska...?“. Ak sa chceme spýtať korektnejšie, preformulujme otázku inak – napríklad: **Aký má význam, zmysel etika?** Celý kurz etiky nás táto otázka bude sprevádzať a postupne si na ňu budeme odpovedať. No už teraz ponúkneme **niekoľko predbežných „rukolapných“ odpovedí**, ktoré nás môžu motivovať zaoberať sa etikou:

- etika pomáha v živote rozoznávať pravdu (dobro, hodnotu) od klamstva (zla, podvodu),
- etika učí a vychováva k schopnosti kloniť sa svojim konaním skôr k pravde (dobru, hodnote), než k ľži (zlu, deštrukcii),
- etika preniká do rozličných oblastí života, v ktorých sa ukazuje ako veľmi potrebná a smerodajná (zdravie, rodina, výchova a vzdelávanie, podnikanie, politika...).

Na záver:

Rímsky novostoik Seneca (4 pred Kr. – 65 po Kr.) v 27. liste Luciliovi napísal:

„Iba cnosť (trvalé dobro v duši človeka) poskytuje radosť stálu a spoľahlivú.“

2 Čo je to dobro?

Štruktúra kapitoly:

2.1 Dobro a zlo.....	21
2.2 Druhy dobier.....	24
2.3 Teleologický aspekt ľudského konania.....	26
2.4 Ciele a prostriedky.....	27
2.5 Blaženosť, šťastie, zmysel života.....	28
2.6 Morálka ako pravidlo pre život, etika ako prostriedok rozlišovania.....	30

Študijné texty k tejto kapitole:

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 15–21.

MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 40–41.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Kostelní Vydří : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 144–162.

FUCHS, E.: *Co dělá naše jednání dobrým?* Jihlava : Mlýn, 2003, s. 7–26.

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 40–44.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 116–123.

ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava : Pravda, 1979, s. 19–39.

2.1 Dobro a zlo

Čo je to dobro? Nie je divné dnes, v súčasnej pluralitnej, rozdrobenej, „tekutej“ spoločnosti, hovoriť o „dobre“? Nepatrí pojem dobro k tým pojmom – ako pravda, krása, láska a pod. – ktoré síce znejú ušľachtilo, ale na druhej strane ich podozrievame, že ich používaním iba kryjeme vlastnú „nahotu“, teda že sú tak silné a patetické, že sú až zneužívané a v konečnom dôsledku vyprázdnené? Nie je to tak, že keď dnes ktokoľvek použije slovo „dobro“, tak nepoznáme jeho zmysel, lebo si za ním môžeme predstaviť množstvo rôznych vecí? Má vôbec tento pojem nejaký obsah? Tieto otázky v súvislosti s „dobrom“ sú príznačné a veľmi vhodné. Treba hneď na začiatku povedať, že podobné otázky boli veľmi aktuálne už pred viac ako dvetisíc rokmi, keď Aristoteles začal písať svoju Etiku Nikomachovu. Už vtedy – nielen v našej postmodernej dobe – zaznievali podobné pochybnosti. **Nie je možné za slovom dobro vidieť všeličo a čokoľvek?** Práve z tejto otázky vznikla Etika Nikomachova a teda etika ako veda. Aj naša prednáška bude sledovať aristotelovskú líniu uvažovania nad touto témou.

Naša relativistická kultúra sa bráni označovať nejaké konanie za „dobré“ a zasa iné za „zlé“. Mimovoľne sa totiž obávame, že takýmto pomenovaním by sme zasiahli do ľudskej slobody a autonómie jedincov. Radikálne spochybnenie pojmu dobro však treba tiež spochybniť. Hodnotiace pojmy dobro a zlo a podobné nie je možné celkom vymazať z nášho slovníka. Naopak, bez nich a bez hodnotenia (porovnávaní medzi *viac a menej*) sa nezaobídeme. Náš bežný jazyk narába s „dobrým“ a „zlým“, alebo „lepším“ a „horším“ na dennodennej báze. Dokonca tieto pojmy nezamieňame, nepoužívame ich ľubovoľne v zmysle „dobré = zlé“, resp. že existujeme „mimo dobro a zlo“. Keď niečo (vec, fenomén, skutok) označíme slovom „dobré“, prisudzujeme mu pozitívnu hodnotu (znamienko plus) – mienime tým, že je to niečo obohacujúce, kladné, prínosné, rozvíjajúce, podporujúce život, prinášajúce radosť, úžitok, potešenie atď. A naopak, keď niečo označíme slovom „zlé“, prisudzujeme mu zápornú hodnotu (znamienko mínus), je to niečo obmedzujúce, ochudobňujúce, nepríjemné, spôsobujúce bolesť, utrpenie, vyvolávajúce smútok, zlé pocity, niečo čo nechceme. Dobré je niečo, čo chceme. Keď sa rozhodujeme, volíme si to, čo chceme, čo považujeme za dobré a odmietame to, čo nechceme, čo považujeme za zlé. Čiže **nie je možné** ľubovoľne a radikálne relativisticky **tieto dva pojmy zamieňať**, inak by sme ich nemohli používať.

Na druhej strane, kritériá na posudzovanie vecí ako dobrých či ako zlých sa nám menia v čase a priestore, od človeka k človeku. Nové situácie, v rámci nášho individuálneho vývoja, dozrievania a rastu, v nás vzbudzujú otázky na platnosť daných kritérií, a tak sa hodnotiace kritériá môžu upraviť, pozmeniť. Môže sa teda stať, že sa nám zamieňajú v konkrétnych kontextoch. Tú istú činnosť z jedného hľadiska hodnotíme ako dobrú, ale z iného hľadiska ako zlú. Napríklad sledovanie zábavných programov v televízii nám môže prinášať pocity slasti a relaxu (čo je určité dobro, po ktorom túžime), no z hľadiska zdravia (kazím si zrak a opornú sústavu) či manažmentu času (plytvám časom) ho môžeme vyhodnotiť ako niečo zlé. Alebo štúdium, ktoré na nás kladie nároky na výkony a sebaovládanie („študovať bolí“, vyžaduje si obety), môžeme raz vnímať ako niečo nepríjemné (zlé), no keby nemalo dobré zdôvodnenie (vzdelanosť je dobrá a užitočná), tak by sme si ho nezvolili. Máme teda rôzne hodnotiace kritériá a hľadiská posudzovania dobra a zla (hľadisko zdravotné, hedonické, poznávacie, utilitárne, výchovné, politické...) – sú rozličné „dobrá“ a „zlá“. Podobný úvod k etike kladie aj Aristoteles (porov. nasledujúcu podkapitolu).

Čo je to zlo? Máme skúsenosť s tým, že sa nám deje aj to, čo nechceme, čo si neželáme. Kde sa berie zlo?

Antická filozofia ponúkla pomerne „sterilnú“ a abstraktnú odpoveď: zlo je nedostatok dobra (nejakej želateľnej kvality). Zlo samé vlastne neexistuje, všetko je len viac alebo menej „dobré“ (Platón). To, čo sa nám javí ako zlo, je menšie dobro, resp. jeho úbytok, alebo absencia. Táto odpoveď si v stredovekej scholastike našla svoj výraz: *privatio boni*, teda privácia dobra. Tento prístup odzrkadľuje zmýšľanie Grékov – napríklad aj staroveká medicína (Hippokrates) vychádzala z toho, že choroba nie je samostatným „zlým bytím“, ale nedostatkom zdravia (nejakej potrebnej látky či energie a pod.). Otázka však je, či sa dá vždy argumentovať týmto spôsobom. Po skúsenostiach s tragédiami a priemyselnou likvidáciou človeka počas 20. storočia (dve svetové vojny, dva totalitné

systemy, Auschwitz a Jáchymov) už sotva možno povedať, že to nebolo zlé, že to bolo iba „menej dobré“.

Biblický a judeo-kresťanský pohľad na zlo ponúka ďalšie vysvetlenie: zlo je existenciálna voľba človeka. Príbeh o Adamovi a Eve odkazuje, že *hriech* nie je iba uprednostnením menšieho dobra pred väčším, ale je zlým uplatnením svojej slobodnej vôle. Zlo tu nie je menším dobrom, ale zámerou voľbou človeka.

Klasické **delenie zla:**

- a) *fyzické* (nedostatok dokonalosti – bolesť, choroba, postihnutie, utrpenie, telesné starnutie, smrť, telesná obmedzenosť... napríklad nevieme lietať, zmyslová zakrpatenosť...);
Fyzické zlo nemáme celkom v našej moci, „prihodiť sa nám“ mimo našej vôle, nedokážeme ho celkom odstrániť (napr. smrť, tzv. *vis maior* – vyššia moc).
- b) *mravné* (porušenie mravného zákona – závislé od ľudskej vôle; „za čo môžem“ – nesiem vinu; morálne pochybenie, hriech);
Mravné/morálne zlo je výsledok nášho rozhodnutia, máme ho v našej moci, dokážeme ho odstraňovať.

Aký je **vzťah medzi dobrom a zlom**? Existuje niekoľko teoretických postojov, vysvetlení vzťahu dobra a zla:

- všetko čo je, je dobré, preto zlo je len nedostatkom dobra (platonizmus),
- dobro a zlo sú si rovnocenné dve sily – dualizmus (manichejci),
- existuje iba dobro, zlo neexistuje, je to ľudská ilúzia (východné náboženstvá),
- existuje dobro, ale aj zlo, ktoré závisí od zlej voľby človeka (biblická tradícia),
- niet zla a dobra, sú vzájomne relatívne (Nietzsche, novoveký relativizmus).

Na začiatku etiky je potrebné rozlíšiť **medzi ontologickým a etickým aspektom dobra**. Ontologický pohľad si všimá dobrotu bytia, etický sa zameriava na dobrotu ľudskeho konania. Tento rozdiel je dobre viditeľný pri porovnaní Platónovej ontológie a Aristotelovej etiky. Sú to dva rôzne prístupy k dobru, ktoré sa vzájomne nevyklučujú.

Platón: Bytie je dobré, lebo participuje na absolútnom Dobre (*ton Agathon*; ontologický aspekt dobra). Všetky bytia na tomto svete sú usporiadané hierarchicky a jestvujú len vďaka tomu, že sa podieľajú na Absolútnom bytí, ktoré je zároveň absolútnym Dobrom. Participácia vecí na Dobre je rôzna, od dokonalých duchovných ideí, ktoré majú najväčšiu účasť na bytí Dobra, cez vznešené veci tohto sveta (ako napr. človek), až po prach zeme, ktorý má najmenšiu účasť na Dobre. Platónska doktrína v tomto bola v súlade s biblickým obrazom o svete, ktorý je stvorený Bohom a preto je „dobrý“, dokonca človek je „veľmi dobrý“ (v knihe Genezis).

Aristoteles: „... Všetko konanie a rozhodovanie smeruje k nejakému dobru; preto je správna definícia, že dobro je to, k čomu všetko smeruje“ (EN 1094a). Hovoríme tu o takom dobru, ktoré je dosiahnuteľné ľudskou činnosťou. Každé ľudské konanie sleduje nejaké dobro (hodnotu). Keby sme naším činom nesledovali nejaké predvídané dobro (slasť, úžitok, vyššie dobrá), tak by sme ho

nevykonali. Ak sa v našom konaní stane nejaké zlo, tak ono je výsledkom chybnnej zámény nižšieho dobra za vyššie (porov. obvinenie Sokrata v Obrane Sokratovej: „nižšie dôvody činí vyššími“).

Tu nastupuje **legitimačná (odôvodňujúca) funkcia etiky**: etika odpovedá na otázku, za akých podmienok je môj čin mravne dobrý, t. j. v súlade s hierarchiou rozličných dobier. Ide o reflexiu, ktorá pomáha vybrať si v hierarchii dobier práve to, ktoré v danej situácii je určujúce pre moje konanie. Ak je moje konanie v súlade s touto hierarchiou, tak moje konanie je morálne dobré.

2.2 Druhy dobier

Ako sme si vyššie ukázali, existujú rôzne „dobrá“ a „zlá“, čiže rôzne druhy dobier. Presne z tohto konštatovania vychádza Aristoteles na začiatku jeho Etiky Nikomachovej.

*„Ukazuje sa však, že je rozdiel medzi cieľom a cieľom (...) jestvuje aj mnoho cieľov; cieľom lekárstva je zdravie, lodiarstva loď, cieľom vojvodcovstva je víťazstvo, hospodárenia zámožnosť. (...) Vo všetkých činnostiach však treba **ciele nadradených činností uprednostniť** pred cieľmi všetkých podriadených činností...“* (Aristoteles, 1979, s. 19 a nasl.) Aristoteles tu ukazuje, že nie je dobro ako dobro, že nie sú všetky dobrá ľubovoľné a rovnocenné, ale naopak, že dobrá sú hierarchicky usporiadané, ako sú usporiadané rôzne činnosti, ktoré sledujú rôzne ciele, no tie sú si navzájom podriadené. Nižšie ciele majú byť podriadené vyšším cieľom, majú im slúžiť (ako napr. výroba koží je podriadená výrobe sediel a výroba sediel je podriadená jazdecktvu a ono je zasa podriadené vojenskému umeniu, ktoré je podriadené víťazstvu).

*„Ak majú teda rozličné formy činnosti skutočne **jeden konečný cieľ**, o ktorý sa usilujeme preň sám, kým všetko ostatné chceme iba pre tento konečný cieľ a nekladíme si vždy za cieľ jedno kvôli druhému – lebo tak by sme postupovali donekonečna a každé ľudské úsilie by bolo prázdne a márne – je zřejmé, že týmto **konečným cieľom je dobro, a to dobro najvyššie.**“* Aristoteles poukazuje na to, že musí existovať nejaký posledný najvyšší cieľ, ktorému sú podriadené všetky nižšie ciele. Nad všetkými dobrami života existuje najvyššie dobro, od ktorého už vyššie nebude.

*„Ktoré dobro je zo všetkých dobier dosiahnuteľných činnosťou najvyššie? Takmer väčšina ľudí sa zhoduje v jeho pomenovaní; lebo nevzdelaní i vzdelaní ľudia ho nazývajú **blaženosťou** (eudaimonia) (...) Ale v tom, čo je podstatou blaženosti, sa názory rôznia a odpoveď obyčajných ľudí znie inak ako odpoveď múdrych mužov. Jedni si ju totiž predstavujú ako niečo zřejmé a zjavné, napríklad ako rozkoš alebo bohatstvo, alebo česť, druhí zase ako niečo iné, ba neraz aj ten istý človek mení svoj názor – keď je chorý, vidí blaženosť v zdraví, keď je chudobný, v bohatstve. Tí však, čo si uvedomujú svoju nevedomosť, obdivujú ľudí, ktorí prednášajú niečo významne znejúce a presahujúce ich chápanosť“* (Aristoteles, EN 1094a)¹.

Ľudia sa teda zhodujú v tom, že tým posledným cieľom, ktorý zastrešuje všetky životné ciele, je blaženosť, čiže šťastie. No aj v tom, čo považujeme za šťastie, sa rozchádzame – máme rozmanité

---

¹ Aristotelove diela sú zvyčajne opatrené číslovaním jednotlivých odsekov podľa klasického stránkovania, ktoré zaviedol osvietenský editor celého Aristotelovho diela (*Corpus Aristotelicum*) August Immanuel Bekker v r. 1831 – 1836. Podľa tejto paginácie (stránkovania) sa uvádzajú aj citačné odkazy na Aristotela. Takto sa vie zorientovať každý čitateľ Aristotela, v akomkoľvek jazyku. Podobné zavedené číslovanie odsekov textov nájdeme aj v dielach iných klasických autorov, najmä starovekých a stredovekých.

predstavy o tom, čo je to životné šťastie. Niektorí svoje šťastie vidia v zdraví, alebo v rozkošiach a pôžitkoch, iní v sociálnom postavení a úspechu, zase ďalší vo vzdelanosti a v radosť z pravdy. Aristoteles si všima, že rozličné dobrá možno rozdeliť do troch skupín a podľa nich identifikovať aj tri „životné formy“ ľudí.

„Ak sa teda dobrá rozdeľujú do troch skupín a podľa toho sa nazývajú dobrami vonkajšími, duševnými a telesnými, tak najvyššími dobrami nazývame dobrá duševné a predovšetkým tie pokladáme za dobrá. Konanie a duševné činnosti kladieme potom do duše.“ Aristoteles, EN 1098b jednotlivé skupiny dohier a jednotlivé životné formy sú však hierarchicky usporiadané: najvyššie sú dobrá duševné (filozofická forma života) a najnižšie sú dobrá telesné (živočíšna forma života).

Tri skupiny dohier:

- telesné,
- vonkajšie,
- duševné.

Ak sú rôzne dobrá podriadené vyšším (duševným) dobrám, neznamena to, že by boli zlými, alebo opovrhnutiahodnými. Aj telesné dobrá sú dobrami, hoci podriadenými „vonkajším“ (sociálnym) dobrám, rovnako aj vonkajšie dobrá sú dobrami, hoci podriadenými dobrám najvyšším. Pri našich rozhodovaniach je dôležité voliť si to dobro, ktoré je v danej situácii v súlade s celkovým poriadkom života.

Ľudia si nastavujú svoje životy podľa týchto druhov dohier. Ak telesné dobrá povýšia na najvyššie, čiže ich zamenia za celkovú blaženosť, rozhodujú sa pre životný štýl, zvaný „život dobytčí“. Ak uprednostnia v živote moc, úspech, zisk a týmto hodnotám podriadia všetko úsilie, zvolili si „život politický“. Jediným správnym a najšľachetnejším životným štýlom, ktorý rešpektuje hierarchiu dohier, je tzv. „život filozofický“, čo znamená život usporiadaný „s láskou“ pod vládou múdrosti (gréc. *sofia* = múdrosť, *filía* = láska). To, čo je však dôležité, nie je odmietanie „nižších“ dohier, ale ich integrovanie do celku usporiadaného života (životného rádu).

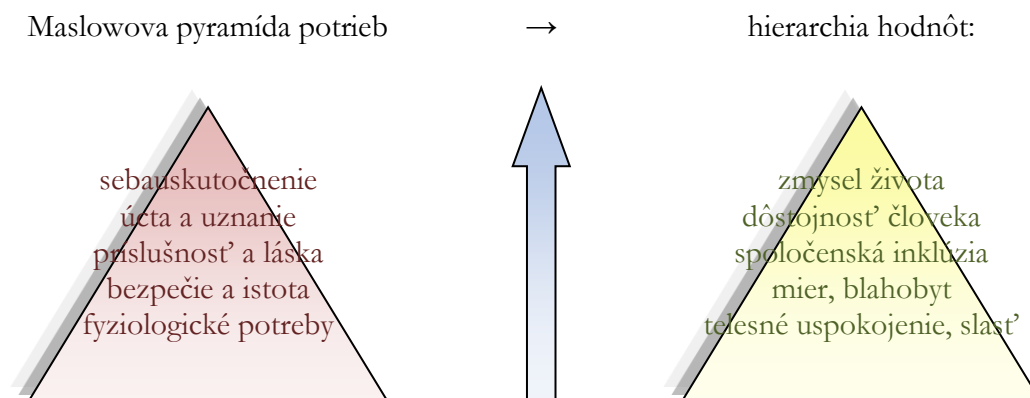
Tri hlavné formy života:

- život dobytčí (animálny): život požívačný, rozkošnícky (hedonistický),
- život politický (moc, úspech, úžitok),
- život filozofický (skúmanie dobra ako zhody konania s vlastným cieľom).

V starej gréckej filozofii nenájdeme pojem „hodnota“, no ak sa v nej hovorí o „dobrách“, ktoré sú predmetom nášho úsilia (konania, voľby), v našom jazyku sa nazývajú hodnotami. **Hodnota** je teda nami chcené, túžené, oceňované a dosahované dobro. Hodnota je niečo, k čomu smeruje naša snaha.

Ak sa dnes stretávame s témou „hierarchie hodnôt“, bude vhodné napojiť ju na klasickú aristotelovskú tému „hierarchie dober“. Jeden zo známych psychologov 20. storočia A. H. Maslow na základe empirických výskumov vytvoril tzv. pyramídu ľudských potrieb, z ktorej je možné vyvodit’ **hierarchiu hodnôt**. Hodnoty sú náplňou potrieb. Je zaujímavé, ako sa zhodol s pyramídou, ktorú svojho času zostavil filozof Aristoteles.

Dobro má dvojaký charakter – predstavuje sa ako *hodnota* a ako *cieľ*. Dobro je hodné milovania, je chcené, túžené, obdivované, milované, je pre nás hodnotou.

„Dobro sa prejavuje ako príčina našich túžob a láska ako spôsob jeho dosahovania. Všetko to, čo predstavuje hodnota, sa môže chápať ako cieľ – na druhej strane nič sa nemôže chápať ako cieľ, ak nie pre hodnotu, ktorá sa mu priznáva“ (Mráz, 2001, s. 40).

2.3 Teleologický aspekt ľudského konania

Pokračujeme v úvahe o cieľoch nášho konania. Cieľ (gréč. *telos*) je vždy v našom konaní intencionalne prítomný, ak hovoríme o konaní skutočne ľudskom a morálne relevantnom. Alebo inak: naše

konanie, ak má byť konaním ľudským, je vždy konaním zameraným na cieľ – je zámerným a cieľavedomým. Aristoteles ukazuje, že naše konanie je slobodné (dobro-volné) práve preto, že je zamerané na cieľ, ktorý si volíme:

„Ako má oko, ruka, noha a vôbec každý úd nejakú funkciu, budeme tak aj u človeka predpokladať popri všetkých týchto čiastočných funkciách ak nejakú určitú [zastrešujúcu, celkovú – pozn. red.] úlohu. Ktorá by to asi mohla byť? Životná (vegetatívna) funkcia to asi nebude, lebo človek ju má zrejme spoločnú s rastlinami, my však hľadáme to, čo je vlastné iba človeku. Musíme teda vylúčiť život, pokiaľ je výživou a rastom. Potom život zmyslový (animálny), ale zrejme aj ten máme spoločný s koňom, volom a s každým živým tvorom. A tak ostáva činný život bytosti obdarenej rozumom, ktorá jednak poslúcha rozumné dôvody, jednak sama má rozum a myslí. (...) Úlohou človeka je teda skutočná činnosť duše v zhode s rozumom alebo rozhodne nie bez rozumu... Treba ešte dodať: v priebehu celého ľudského života. Lebo ako jedna lastovička nerobí jar, tak ani človeka nerobí šťastným a blaženým jeden deň ani krátky čas“ (Aristoteles, EN, 1097b – 1098a).

Na ceste za šťastím a sebanaplnením si človek vytvára **mravný ideál**. Pojem ideál v sebe zahŕňa samotnú nemožnosť ho dosiahnuť. Jeho význam spočíva práve v tom, že je „ideálny“, teda v princípe nedosiahnuteľný. Mravný ideál je potom komplexom pozitívnych charakteristík človeka a spoločnosti, sebaprojekt subjektu do polohy nadčasového vzoru, mravnej dokonalosti. Je zrejme, že si ho nebudujeme preto, aby sme ho reálne splňali alebo ho raz dosiahli, ale preto, aby bol pre nás vzdialeným orientačným bodom, „svetlom na obzore“.

2.4 Ciele a prostriedky

Podriadené ciele vo vzťahu k vysokým a nadriadeným cieľom plnia úlohu prostriedkov. Stredné ciele (medziacie) sa stávajú prostriedkami na dosahovanie vyšších cieľov, a teda aj činnosti (skutky), ktoré sú nižšie postavené, sú prostriedkami na dosiahnutie vznešených cieľov.

Klasická filozofia koncipovala „posledný cieľ“, teda najvyššie dobro, ponímané ako hodné dosahovania. V súčasnosti sa používajú na vyjadrenie tohto „zastrešujúceho dobra“ iné pojmy, ako napr. „základná voľba“ (*optio fundamentalis*). Môže to byť explicitná, no zvyčajne je to skôr implicitná voľba, ktorá nasmerúva celý náš život nejakým smerom, k najvyššej rámcovej hodnote, resp. komplexu hodnôt, ktorý potom predstavuje základnú osnovu morality života jedinca.

Všetky ostatné ciele, ktoré sú podriadené poslednému cieľu, ideálu, alebo „základnej voľbe“, sa stávajú prostriedkami. Pri podriaďovaní prostriedkov voči cieľom platí základný morálny **princíp adekvácie cieľov a prostriedkov**: Ak je cieľ morálne dobrý, musia byť použité aj morálne dobré prostriedky. Nemravné prostriedky totiž znemravňujú inak aj dobrý a legitímny cieľ. Opačne platí machiavellizmus: „účel svätí prostriedky“ (napr. „svätá vojna“, účelové klamstvo, politická demagógia, korupcia, intrigy a manipulácie, redukovanie osôb na predmety, zaliečanie sa, akademické podvádzanie a pod.).

Pri téme o cieľoch a prostriedkoch je vhodné krátkou poznámkou spomenúť myšlienku „človek ako účel“. Immanuel Kant, tým že sformuloval morálny zákon, nepriamo zadefinoval personalitu človeka práve ako cieľovú hodnotu samu osebe. **Človek je osobou, pretože ho nikdy nemožno**

zredukovať na prostriedok, čiže vec. Presná Kantova (druhá) formulácia morálneho zákona znie: „Konaj tak, aby bol druhý vždy účelom samým osebe, nikdy nie prostriedkom pre tvoje ciele!“ V tejto slávnej vete je zahrnutá norma vzťahu k druhému ako k osobe, teda že človek by nemal byť pre nás prostriedkom, vecou, ale vždy cieľom. Táto norma (tiež „personálna norma“) zostáva ako imperatív hodný nasledovania, hoci nie vždy je možné ho splniť (napr. v preplnenej MHD, alebo vo vzťahu k davu ľudí).

2.5 Blaženosť, šťastie, zmysel života

Oblúkom sa vraciame k téme, ktorú sme otvorili už v prvej prednáške a aj na začiatku našej kapitoly – je ňou téma šťastia a blaženosti. Ktoré to je to „skutočné šťastie“? Opäť siahneme po Aristotelovi. Šťastie, blaženosť – to je práve to, kvôli čomu konáme, pracujeme, kvôli čomu sa usilujeme a namáhame, prinášame aj obety, mnohokrát aj riskujeme. Robíme tak preto, lebo predvídame, že „na konci“ existuje také dobro, taká hodnota, ktorá si všetky tieto naše snahy „zaslúži“, ktorá ako jediná stojí za to, aby bola dosahovaná, síce šťastie.

„Za dokonalejšie označujeme dobro, ktoré je samo pre seba hodné úsilia, na rozdiel od toho, ktoré je **prostriedkom** pre iné dobro. Ďalej to, ktoré si nikdy nevolíme so zreteľom na ďalší cieľ, na rozdiel od toho, ktoré si volíme preň samo i pre ďalšie ciele. A tak za dokonalé označujeme to čo si vždy volíme **samo pre seba** a nikdy pre akýsi iný účel. Zdá sa, že takýmto dobrom je predovšetkým **blaženosť**“ (Aristoteles, EN 1097a). Čo je to blaženosť? „**Blaženosť je najvyšším, najkrajším a najpríjemnejším dobrom a tieto tri pojmy sa nedajú od seba oddeliť**“ (Aristoteles, EN, 1099a) Blaženosť teda v sebe integruje aj tie „nižšie“ úrovne dobra, ako je príjemnosť a krása, čiže v sebe zahŕňa aj dobrá telesné i vonkajšie. Blaženosť nie je mimosvetský úlet, vytrženie z tohto sveta, pri ktorom by sme sa ohradili voči času, priestoru, telesnosti, styku s druhými a pod. Blaženosť je najvyššie dobro, ktoré v sebe zahŕňa – v správnom poriadku – aj všetky nižšie dobrá (aj pôžitok, aj zisk a úspech). Treba však upozorniť, že blaženosť (*eudaimonia*) nie je to isté ako pôžitok (*hédoné*). Slasť je prirodzeným dôsledkom cnosti, nie však naopak. Potešenie je určitou súčasťou blaženosti (teším sa zo života), ale tieto dva pojmy a dve skutočnosti nemožno zameniť, pretože blaženosť je viac ako slasť.

Podľa Aristotela šťastie môže byť dosahované iba pomocou ducha, rozumu. Existujú **dva najdokonalejšie predmety rozumu**:

1. pravda → prináša šťastie teoretického života (gréč. *bios theoretikos*, lat. *vita contemplativa*)
2. vzťahy s druhými → prináša šťastie praktického života (gréč. *bios praktikos*, lat. *vita activa*)

Obidva sa vzájomne podmieňujú! Neexistuje (teoretické) šťastie v súkromnej izolácii, rovnako neexistuje (praktické) šťastie bez vzťahu k múdrosti a vznešenosti.

V kresťanskom myslení sa *eudaimonia* (lat. *beatitudo*) prenáša až do mimosvetskej sféry (*visio beatifica divinae essentiae*, blažené nazeranie božskej podstaty), ktorá je vyústením celého života.

Keď si *blaboželáme*, prajeme si vzájomne „šťastie“².

---

² O šťastí, blaženosti a o hľadaní zmyslu výstižne hovorí Jakub Betinský v Pravidelnej dávke č. 1, 2, 4 a 107. Môžete si ich vypočúť tu:

Bežne chápeme **šťastie** ako morálnu kategóriu charakterizovanú v dvoch polohách:

- **Ako pocit psychického uspokojenia a radosti** z dosiahnutých cieľov (momenty šťastia, chvíle radosti, satisfakcie, prichádzajú a miznú) – ohraničený do krátkeho okamihu prežívateľného „neba“, ktorý je prchavý („A čo je šťastie? Muška jenom zlatá!“); ba aj v momente tohto šťastia už cítime smútok z toho, že sa skončí („Postoj chvíľa! Si taká krásna...“) – Nedostačinná odpoveď na to, po čom skutočne túžime.
- **Ako charakteristika životnej činnosti človeka v jej totalite** (schopnosť prekonávať nešťastie a naplňovať život zmysluplnosťou – je zápasom o ciele, vedomím, že „som na správnej strane“, plnohodnotným angažovaním sa za ľudské dobro – skôr súvisí s blaženosťou) – z pohľadu konca: „Napriek všetkému, život je krásny.“

Zmysel života = zameranosť života na cieľ; každá prax predpokladá určitú perspektívu zmyslu – o to viac takýto zmysel predpokladá život v celku.

Stupne zmyslu a príslušné cieľové orientácie (porov. Anzenbacher, 2001, s. 149):

stupne zmyslu	cieľové orientácie	
VIERA sloboda sa motivuje z milosti <i>láska</i>	spolupráca na príchode Božieho kráľovstva (láska k blížnemu)	
	osobné posväcovanie (láska k Bohu)	
HUMANITA sloboda sa motivuje zo slobody <i>mravnosť/právo</i>	blaho druhých	priateľstvo, manželstvo, rodina, výchova, starostlivosť, kultúra, hospodárstvo, právo, politika
	vlastná dokonalosť	kultivovanie vlastných schopností
		mravná dokonalosť
PRÍRODNÁ ANIMALITA sloboda sa motivuje z prírody <i>hedonizmus</i>	sprostredkovaný hedonizmus	zdravie, blahobyť, moc, vážnosť
	nesprostredkovaný hedonizmus	bezprostredná motivácia slasti a strasti (pudy a vášne)

→ Tri úrovne zmyslu života: animalistický, humanistický, transcendentný.

<https://pravidelnadavka.sk/1-stastie-ako-konecny-ciel-zivota/>,

<https://pravidelnadavka.sk/2-stastie-ako-hladanie-zmyslu-zivota/>,

<https://pravidelnadavka.sk/4-moralny-kompas/>,

<https://pravidelnadavka.sk/107-co-je-to-stastie-muska-jenom-zlata/>.

2.6 Morálka ako pravidlo pre život, etika ako prostriedok rozlišovania

Hlavná funkcia morálky – regulačná funkcia:

→ poskytuje pravidlá pre život uprostred druhých – v prospech:

1. bezpečia,
2. vzájomnosti,
3. identity

(porov. E. Fuchs, 2003, s. 13–26).

Hlavná funkcia etiky – legitimačná funkcia:

→ kladie otázky, týkajúce sa hodnôt spoločnosti, opodstatnenosti jej pravidiel a noriem (problematizuje ich); pôsobí katalyzačne a dynamizujúco; vytvára priestor pre morálnu slobodu jednotlivca; otvára spoločnosť premenám a interkultúrnemu dialógu.

Pojem „etika“ a „etický“ sa používa v dvojakom význame: ako *ars vivendi* (ako umenie dobrého života) a ako veda o morálke. Naším záujmom je predovšetkým etika ako morálna filozofia, resp. veda o morálke.

Na záver:

Grécky stoik Epiktétos (55 – 135 po Kr.) v diele Rozpravy:

„... Ale radšej si všimni, ako si počínajú učitelia telocviku! Chlapec pri cvičení spadne: „Vstaň,“ povie učiteľ, „a znova bojuj, tak dlho, až zosilnieš!“ Niečo podobného urob aj ty, lebo vedz, že nič nie je poddajnejšie ako ľudská duša. Treba len chcieť.“

3 Sloboda a zodpovednosť

Štruktúra kapitoly:

3.1 Vzťah slobody a limitovanosti.....	31
3.2 Sloboda-od, sloboda-pre, sloboda-k, sloboda-s	33
a) Sloboda ako absencia prinútenia (sloboda-od)	34
b) Sloboda ako možnosť voľby (sloboda-pre)	35
c) Sloboda ako pohyb uprostred pravidiel hry (sloboda-k)	35
d) Sloboda ako starostlivosť (sloboda-s).....	36
3.3 Deterministické teórie a ich obmedzenosť.....	37
3.4 Súčasné podoby neslobody, utilitarizmus, konzumizmus	38
3.5 Osobná a spoločenská zodpovednosť	40

Študijné texty k tejto kapitole:

SOKOL, J. – PINC, Z.: *Antropologie a etika*. Praha : Triton, 2003, 115–130.

SOKOL, J.: *Etika a život. Pokus o praktickú filozofiu*. Praha : Vyšehrad, 2010.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Kostelní Vydří : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 42–77.

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 37–39.

LIPOVETSKY, G.: *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha : Prostor, 2008.

FUCHS, E.: *Co dělá naše jednání dobrým?* Jihlava : Mlýn, 2003, s. 46–52.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 127–133.

3.1 Vzťah slobody a limitovanosti

Podobne ako prvé dve témy etiky – dobro a šťastie – aj téma slobody patrí k základným, existenciálnym témam človeka, nielen filozofujúceho, ale aj básniaceho, náboženského, človeka všetkých čias, ktorý sa pýta: Som slobodný? Ak som slobodný, v čom sa moja sloboda prejavuje? Ak nie som slobodný, ako sa môžem zbaviť toho, čo moju slobodu okliešťuje? Z dejín národov, veľkých ľudí, ale aj z dejín našich vlastných životov poznáme situácie, keď zažívame ohrozenie našej slobody, ba poznáme aj obdobia veľkého vzopätia, kedy sa snažíme slobodu si znova vydobyt' a získať. Prečo? Pretože **slobodu považujeme za veľkú hodnotu**. Za veľké dobro, ktoré je hodné nášho úsilia. So slobodou je nevyhnutne spojená – ako druhá strana tej istej mince – zodpovednosť.

To, že chcem byť *slobodný*, je niečo človeku veľmi prirodzené, nikoho nemusíme presviedčať o tom, že byť slobodným je čosi dobré. Každý jedinec a každá spoločenská skupina (národ, etnikum, náboženské zoskupenie) sa usiluje o slobodu. Byť slobodným je túžba vtkaná do tkaniva

každého jedného človeka a každej society. **Byť slobodný je predpokladom našej dôstojnosti** a hodnoty. Ak nie som slobodný, tak ani moje konanie nemôže byť považované za dobré a relevantné, pretože nie je vykonávané v slobode, t. j. samostatne, autonómne, bez obmedzenia a donútenia. Už malé deti – a to je náš psychologicko-vývinový aspekt – sa snažia dokázať druhým i samy sebe, že niečo dokážu samy (zaviazať si šnúrky, prezliecť sa) a radi sa tým aj pochvália: „To ja sám!“ **Samostatnosť konania** pre nich predstavuje dôležitú, veľkú hodnotu: vďaka nej nadobúdajú sebaúctu a svoju identitu v kruhu spoločnosti, v ktorej sa nachádzajú. Byť slobodný teda znamená „byť živý“, byť vitálny, schopný privádzať do uskutočnenia svoje vlastné potenciality. Snažiť sa o slobodu, oslobodzovanie, je dobrý cieľ konania. Nielen deti, ale aj dospelí sme hrdí na to, keď niečo dosiahneme, vykonáme za pomoci vlastnej inteligencie, vlastných schopností a síl.

V 20. storočí poznáme veľmi významný filozofický a širší kultúrny a umelecký prúd, existencializmus, ktorého jedným zo základných motívov bol motív slobody každej jednej ľudskej bytosti uprostred iných ľudských bytostí a uprostred tohto sveta, ktorý sa nás snaží uväzniť, zošnúrovať do neosobných schém a štruktúr moci. V nich jednotlivec stráca priestor na vlastné sebaujadrnenie. Nie je náhodou, že tento prúd sa odvíja po prvej a po druhej svetovej vojne, teda v situáciách, kedy človek zakúsil stratu vlastnej tváre, individuality a slobody. Uprostred vojen, uprostred totalitných politických systémov, dokonca uprostred koncentračných lágrov a gulagov zažil, čo to znamená byť len štatistickou jednotkou, číslom, byť ponížený na úroveň nižšiu ako zvieratá, dokonca na úroveň materiálu, ktorý sa priemyselne spracúva. V takýchto situáciách sa človek znova vzpiera a veľmi sa dožaduje vlastnej dôstojnosti. Celkom prirodzene dôstojnosť jednotlivca spája s možnosťou konať slobodne. V rozpoloženiach, kedy je jeho sloboda obmedzovaná a utláčaná, sa ešte nástojčivejšie prejavuje jeho túžba po slobode. Jeden z najväčších predstaviteľov existencializmu Jean-Paul Sartre (1905 – 1980) vyjadril význam a úlohu slobody v živote jednotlivca v téze, že sloboda ako možnosť výberu je podmienkou akéhokoľvek nielen konania ale priam bytia človeka. Podľa neho sloboda je absolútnou podmienkou autentického konania a bytia: **„možnosť predchádza prirodzenosť“**. To znamená, že človek nie je raz a navždy ustanovený v nejakej ľudskej podstate, prirodzenosti ľudskej, ktorá by ho vopred určovala byť nejakým. Sartre a iní tak tvrdili, že akt voľby predchádza samotnú ľudskosť, inak povedané, ja sám sa tvorím, určujem vlastnú identitu človeka. Ja sám svojimi rozhodnutiami formujem to, kým som. Mojej slobode nepredchádza nič také, ako ľudská prirodzenosť, ako mužstvo a ženstvo a pod., pretože ja si svoju identitu vždy volím. Simone de Beauvoirová (1908 – 1986), Sartreova družka, v diele *Druhé pohlavie* (1949) koncipovala práve tú tézu, že pohlavie nás zväzuje a našou úlohou je oslobodiť sa, vymaniť sa z tyranie pohlavia. V súčasnosti sa táto téza stala pomerne rozšíreným presvedčením. Sartrea a de Beauvoirovú tu uvádzam ako príklad autorov, ktorí vyzdvihujú túžbu človeka po slobode, no ešte viac, aby som poukázal na to, že **túžba po absolútne zostane napokon vždy iba túžbou**. Človek napriek tejto túžbe po čistom sebaprojekte zostáva vždy limitovaný a v nejakej podobe vopred určený. Na otázku, či je vôbec možné byť slobodný, musíme voči Sartreovi a spol. namietat, že určite nie v absolútnom zmysle! Naše konanie nikdy nie je absolútne slobodné, pretože je vždy v nejakom zmysle a z nejakého pohľadu obmedzované.

Konanie človeka **je obmedzované:**

1. fyzickými okolnosťami: podliehame fyzikálnym zákonom, prebývame v čase a priestore, platí na nás zákon zachovania energie, zákon gravitácie a pod.;
2. biologickými požiadavkami: musíme prijímať potravu, oddychovať, zaistiť si bezpečnosť, aby sme prežili ako živočíchy; pôsobia v nás inštinkty a vášne, reflexy, biologické pochody, ktoré nemáme celkom pod našou kontrolou;
3. spoločnosťou a jej kultúrou: každý z nás sa narodil do nejakej kultúry a spoločnosti, v ktorej vyrastal a bol vychovávaný; ona je pre jedinca symbolom „domova“, vďaka symbolickým úkonom spolunáležitosti, tvorí podhubie pre moje „korene“;
4. vlastnou „nedoslýchavosťou“ a „krátkozrakosťou“, pretože ako ľudia nie sme božské bytosti, ktoré by „videli za roh“, nevieme s istotou predvídať beh udalostí, nevidíme do mysli iných ľudí, čiže trpíme obmedzenosťou našich zmyslov a nášho rozumu.

Všetky tieto obmedzenia a hranice našej slobody nás v konaní síce limitujú, no na druhej strane konfigurujú svet, v ktorom sa hýbeme a v ktorom (napriek obmedzeniam) realizujeme našu slobodu. Čiže **sloboda nikdy nie je absolútna**, skôr sa realizuje uprostred konkrétneho kontextu, ktorý nás v konaní predchádza a nad ktorým nemáme plnú moc.

Na druhej strane: morálka neznamena konanie podľa inštinktov (Aristoteles: „život dobytčí“), ani podľa väčšiny („*Nespojíš sa na zlu vec s väčšinou a pri spore nebudeš vypovedať podľa väčšiny*“ Ex 23,2), ale **podľa slobodného rozhodnutia**. Jednak sme situovaní (do kontextu) a inkarnovaní (vtelení), sme zakorenení do fyzikálnej, biologickej, kultúrnej osnovy, no zároveň nás naša túžba po dobre nabáda rozhodovať sa slobodne. Tak čo je to vlastne sloboda?

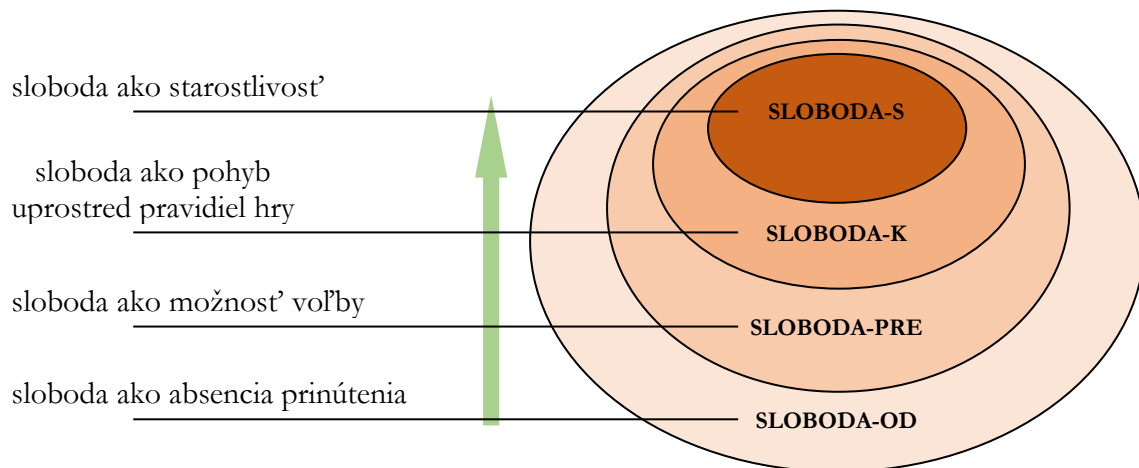
3.2 Sloboda-od, sloboda-pre, sloboda-k, sloboda-s

V tejto časti prednášky nás bude sprevádzať úvaha o slobode z pera českého filozofa Jana Sokola (napr. Sokol – Pinc, 2003, s. 115–121; Sokol, 2010, s. 45–55). Sokolovu úvahu rozvineme a doplníme³. Predstavíme štvorstupňový model skúsenosti so slobodou a chápania slobody. Sokol explicitne spomína tri roviny, no v závere života (zomrel v r. 2021) čoraz viac zdôrazňoval akúsi nadvstavbu, završenie rozvoja slobody v starostlivosti, ktorú tu sformulujeme ako štvrtú rovinu.

---

³ Kto chce viac o Sokolovej úvahe o slobode, môže si vypočuť podkast Jakuba Betinského Pravidelná dávka 196, dostupný tu: <https://www.podbean.com/ew/pb-rh7ik-fd1c48>.

Ide teda o model v tejto štruktúre:

Predpokladáme teda, že byť slobodný je dobré. No koncepty slobody sa nám rôznia. Začneme s najviac elementárnym a najjednoduchším poňatím slobody, aby sme postupne ozrejmili „vyššie“ a obsažnejšie poňatia. Vychádzame z vlastnej existenciálnej skúsenosti, ktorú reflektujeme.

a) Sloboda ako absencia prinútenia (sloboda-od)

Je to prvá a bazálna úroveň našej skúsenosti slobody. Chápeme ju ako oslobodenie sa od čohosi, čo ma zväzuje a obmedzuje, čiže od niečoho zlého. Je to **skúsenosť vyslobodenia** otroka, polámania reťazi, zbavenia sa okov, odstránenia prekážok, skúsenosť emancipácie. Túto skúsenosť majú všetky národy a spoločnosti, ktoré v histórii zažili útlak a podarilo sa im emancipovať od hegemonov, či vymaniť sa z totalitných režimov. Štáty a národy si pripomínajú tieto okamihy oslobodenia pomníkmi a pamätníkmi, štátnymi sviatkami, oslavami, symbolmi, názvami námestí a ulíc – aby si občania pripomínali hodnotu slobody a vyjadrovali vďačnosť za jej dosiahnutie, keďže mnohokrát stála veľké obete.

Túto skúsenosť však nemáme len ako národy či sociálne skupiny, ale aj jednotlivci – v procese ontogenetického vývinu človeka, rastu a dospievania, prechádzame rôznymi etapami vzdoru, oslobodzovania sa od vplyvu autorít (rodičov, učiteľov, iných dospelých). Konflikt s autoritou nám pomáha v týchto etapách vytvárať si vlastný postoj, formovať si svoje vlastné presvedčenie. Zvonka sa nám tieto snahy o emancipáciu môžu zdať aj komické. Tento druh vydobytej slobody by sme mohli nazvať aj ako „**pubertálna**“ či **adolescentná**: múdry dospelý vie, že musí figurovať ako „protihráč“, ktorý vyvíja protitlak, aby sa dospievajúce dieťa mohlo „postaviť na vlastné“ a aby sa naučilo byť samostatným. Pri spätnom hodnotení vlastných adolescentných bojov za slobodu vieme, že mali svoju funkciu, no zďaleka nás nenaplnili skutočnou slobodou, pretože sme sa ocitli v otvorenom priestore, v ktorom sme boli nútení robiť vlastné samostatné (a neraz veľmi náročné) rozhodnutia. Sokol tento priestor nazýva púšťou: voľný priestor, v ktorom sa môžem vydať kamkoľvek. Podobným obrazom je oceán, uprostred ktorého som sám na loďke – môžem sa pohnúť ktorýmkoľvek smerom, ale táto „voľnosť“ ma nenaplní satisfakciou, skôr obavami. Proces

„oslobodzovania sa“ nemožno stupňovať donekonečna, čoskoro príde túžba po obsahu – dať svojmu pohybu smer, zmysel. Nielen môcť sa hýbať, ale hýbať sa za nejakým hodnotným cieľom.

b) Sloboda ako možnosť voľby (sloboda-pre)

Je druhou fázou nášho oslobodzovania. Už ma neobmedzuje autorita či direktívny systém, sám sa rozhodujem, kam sa vydám a čo si zvolím. Je to skúsenosť ranej dospelosti. Ako dospelý sa nemusím zodpovedať svojim rodičom za moje kroky, **zodpovedám sa sám pred sebou**. Najprv si užívam nadšenú, opojnú emóciu nezávislosti a voľnosti, no vzápätí zistujem, že „po bujne noci prichádza všedný deň“: musím sa sám zorganizovať, usporiadať si čas a činnosti, dať mojím aktivitám poriadok podľa priorít, byť si vedomý aj negatívnych dopadov mojich prípadných excesov. Otvárajú sa predo mnou netušené možnosti a príležitosti, no zároveň zakúšam potrebu vyberať si medzi nimi tie, ktoré budú mať zmysel.

Podobnú skúsenosť máme aj ako národ, naša slovenská spoločnosť. Za totalitného komunistického režimu nebolo veľa možností, z ktorých by bolo možné si vyberať. Ako príklad uveďme obchod s bežným tovarom – najprv ani neexistovali samoobsluhy, ľudia stáli v zástupoch pred pulcom a čakali, kým sa dostanú na rad pri vyberaní si tovaru. Z tovaru si nebolo veľmi čo vyberať, svojho času existovali iba dva druhy mlieka, dva druhy horčice, dva druhy jogurtov, tri druhy malinoviek... Možnosť voľby bola veľmi obmedzená. Neskôr sa zaviedli samoobsluhy (aký veľký zlom!) a sortiment sa o čosi rozrástol, no ani zďaleka nebolo toľko druhov tovaru ako poznáme dnes. Po zbavení sa totalitného režimu v 90. rokoch prišli prvé supermarkety, neskôr hypermarkety, paleta možností pri nákupoch sa nesmierne rozrástla. Máme (aj s ohľadom na ponuky z internetu) **obrovský výber možností**. Predstavme si myšlienkový experiment: keby sme si mali vybrať napr. z 50 druhov horčíc, zväčšila by sa naša miera slobody 50-násobne? Dokázali by sme si vybrať práve tú, ktorá nám najlepšie vyhovuje? A keby bolo v ponuke 100 druhov horčíc?

Narážame na limity slobodného výberu – **rozširovaním ponúk a možností voľby nenarastá naša miera slobody**, najmä jej „kvalita“. V súčasnej hyperinformačnej spoločnosti zažívame presne tento druh limitu – množstvo informácií, ktoré máme k dispozícii (a je ich naozaj obrovské množstvo), nám neposkytuje väčšiu slobodu, naopak, uvádza nás do neistoty a zmätku. Chýba nám kritérium kvalifikovaného a informovaného výberu, opäť sa musíme spoliehať na autority (napr. na analytikov, recenzentov, expertov v danej oblasti). Vidíme, že sloboda ako možnosť voľby nie je dostačujúca na to, aby bola cieľom samým osebe. Máme skúsenosť s tým, že sloboda nie je cieľom, ale len príležitosťou, čiže prostriedkom. Dôraz sa prenáša na otázku: Ako so slobodou naložím tak, aby som ju zachoval a naplnil? Sloboda sa nám ukazuje ako prázdna (voľná, čiže slobodná) nádoba, ktorú je potrebné naplniť obsahom, aby dosahovala svoj účel.

c) Sloboda ako pohyb uprostred pravidiel hry (sloboda-k)

Ak je zmyslom slobody dobre žiť, tak práve ono – dobrý život – musí byť kritériom jej kvality. Sokol ukazuje, že sloboda nie je individualistická a egoistická „možnosť možností“ (porov. napr. Sartre), keďže jej kvalita sa dedukuje z účelu (z cieľa). Život sa odohráva vo svete a s druhými (porov. Aristoteles). Vieme už, že **moja sloboda sa končí tam, kde sa začína tvoja, no tá tvoja**

nemusi byť hrozbou pre tú moju. Naopak, spolu hľadáme spôsoby, ako vo vzájomnej súčinnosti naplniť vlastné a spoločné ciele. Sokol ponúka metaforu hry: hra má zmysel len vtedy, keď má pravidlá a keď sa pri hre dodržiavajú. Pravidlá sú nevyhnutné na to, aby hra mala zmysel. Aby skúsenosť života bola skúsenosťou dobrodružstva (nie nudy, strachu či odboja), musíme vnímať a vytvárať pravidlá ako tie, ktoré chránia (radosť z hry/života). Pri hraní hry pravidlá nevnímame ako tie, ktoré obmedzujú, ale skôr inšpirujú ľudskú tvorivosť (príklady: šach, notová osnova, architektúra, obchodné právo a pod.). Sloboda je teda „vymedzená sloboda“, **je to dialogické stretnutie dvoch a viacerých slobôd**, ktoré si majú čo ponúknuť. Sloboda nikdy nie je dokonalá a musí sa na nej pracovať. Pedagogický odkaz: každý mladý človek sa musí naučiť „hrať“ – nielen sa naučiť pravidlá hry, ale za použitia pravidiel dosahovať dobré ciele. Ako napísal osvietenký filozof Spinoza vo svojom veľkom diele Etika: „Rozumný človek je slobodnejší v spoločenstve, kde žije podľa spoločného zákona, než osamote, kde počúva len sám seba.“

d) Sloboda ako starostlivosť (sloboda-s)

Ako sme videli, sloboda nie je len čistá možnosť možností, ani čistá možnosť voľby, ale je predovšetkým nasmerovaním a napredovaním k cieľu. Samotné pravidlá (môžeme si dosadiť: mravné pravidlá a normy) a ich dodržiavanie ešte nezaručia „úspech“. Ide nám o „dobrú hru“, naplnený život. Sloboda sa stáva potencialitou, ktorú je potrebné naplniť obsahom. Nestačí „hrať za seba“ a byť osamoteným víťazom – také víťazstvo nie je úspech. Hra má zmysel nie kvôli tomu, že môžem vyhrať, ale má zmysel sama osebe, teda že vôbec hráme. Partia šachu je dobrá nie preto, že v nej vyhrám, ale preto, že spolu zažívame dobrodružstvo hrania. Pri „hraní“ (aj v živote) svoju slobodu zámerne obmedzujeme, teda do nej paradoxne vnášame disciplínu, aby sme vôbec mohli hrať.

Najvzácnejším a najvznešenejším obsahom pre uskutočňovanie slobody je starostlivosť – o druhých a o svet, ktorý nám bol daný. Liekom proti vyprázdneniu slobody je „prijímať starosti iných do svojho života“ (Sokol). A toto platí najviac vtedy, keď nám ten druhý nemôže vrátiť, čo do neho vkladáme, keď sme v asymetrickom vzťahu k druhému (Lévinas), keď sa ujímame druhého a sveta ako tých, ktorí nám „boli uložení“ (nie tých, ktorých sme si „slobodne“ zvolili). Tu sa ukazuje najväčší paradox slobody: **slobodu získavame najviac vtedy, keď ju strácame v prospech záväzkov**. Slovníkom etickej výchovy, završením našej slobody je venovanie vlastných príležitostí a možností prosociálnym životným projektom.

Zaujímavou súvislosťou medzi slobodou a starostlivým vzťahom k druhým je etymológia slobody. Podľa etymologického slovníka (Králik, 2015, s. 538) slovo „sloboda“ pochádza pravdepodobne zo staroslovanského *svobstvo*, čo znamená „osoba“, alebo z indoeurópskeho *sue-* (svoj), čo predpokladá pôvodný význam „príslušnosť k svojim, k vlastnému rodu“. Sloboda tu teda odkazuje na celkom opačný význam ako je „voľnosť, nezávislosť“. Dokonca predpokladá zviazanosť s druhými, či s druhým (s druhou osobou). Podľa Betinského (porov. podcast uvedený v poznámke 3) anglické slovo *freedom* vzniklo z pôvodného slova „láska“ (prechodné významy boli tvorené slovami ako „milovaná osoba“ alebo „priateľ“ – *friend*). V angličtine je tiež významová blízkosť medzi „free“ a gótskym „frijon“ čo znamená „milovať“, či nemeckým slovom „Friede“ čo znamená mier.

Najviac sme slobodní vtedy, keď dokážeme svoju slobodu obetovať pre dobrý cieľ, čiže keď dokážeme byť „neslobodní“ v prospech druhého či druhých.

3.3 Deterministické teórie a ich obmedzenosť

Determinizmus je postoj, resp. teória, podľa ktorej konanie človeka nikdy nie je slobodné, vždy je „determinované“ (celkom určené) pôsobením niektorých vopred daných faktorov (evolúcie, biologickej funkcie, spoločenského tlaku, psychických síl, ekonomického diktátu, atď.). Tieto teórie či bežné postoje ľudí oberajú človeka o možnosť slobodnej voľby – a zároveň o zodpovednosť. Presvedčajú, že naše konanie nie je slobodné, lebo je vždy nejakým spôsobom nadiktované, stanovené okolnosťami, ktoré sú mimo našej „moci“. Z pohľadu deterministických teórií ľudský čin nie je možné mravne kvalifikovať, keďže človek nemá inú možnosť konať, len tak, ako mu tieto faktory určujú. Psychologicky možno tieto postoje interpretovať aj ako alibizmus, ako vyhováranie sa na okolnosti („inak sa nedalo“) z neochoty prevziať na seba zodpovednosť za vlastné činy. Ak moje konanie nebolo slobodné, tak nenesiem za svoje konanie zodpovednosť, vinu či zásluhu. Morálka je totiž možná len tam, kde je možný výber.

Tvrdíme však, že **človek je vždy v situácii voľby**. V skutočnosti sa nemôže rozhodnúť, že si nebude voliť, keďže aj rozhodnutie nevoliť si (neurobiť rozhodnutie) je rozhodnutím. Gesto vzdania sa (oddialenia) rozhodnutia už je určitým rozhodnutím.

Je samozrejmé, že **konanie človeka je vždy ovplyvňované** mnohými aspektami. Je nesporné, že náš zdravotný či psychický stav vplýva na to, ako sa budeme správať, aké rozhodnutia urobíme. Ovplyvňovanie však neznamená determinovanie, čiže úplné určenie. Absolutizovaním týchto faktorov dochádza k nastoleniu deterministickej morálky. Tu si predstavíme tri podoby determinizmu, založené práve na absolutizovaní jedného z troch aspektov, ktoré majú vplyv na naše konanie: sociologický, psychologický a biologický (fyziologický).

a) Sociologizmus (sociálny determinizmus): tvrdí, že konanie človeka je celkom určené tým, čo diktuje „spoločnosť“ a prevládajúce mravy (Marx, Comte: spoločnosť je viac ako jedinec). Jedinec je len štatistická jednotka spoločnosti a vždy sa jej musí prispôbiť, podriaďiť sa jej. Človek koná vždy tak, ako „sa“ koná (podľa trendov, módy, verejnej mienky, väčšiny) – s odôvodnením, že „taká je doba“, „dnes to tak chodí“, „proti vetru sa (...) neoplatí“ apod. Ľudia, ktorí konajú podľa týchto zásad, sa vedome vzdávajú svojej slobody a zodpovednosti, tvrdiac, že nemajú inú možnosť, len plniť to, čo väčšina káže.

Tento typ argumentácie však nerešpektuje realitu. Vždy máme možnosť neplávať s prúdom, konať samostatne a slobodne, hoci nás to môže stáť nejaké obety. V každej spoločnosti existovali ľudia, ktorí sa nesprávali podľa väčšiny, ale v slobode podľa svedomia (hrdinovia svedomia, disidenti, osobnosti dejín, každý človek s „chrbtovou kosťou“). Robili tak napriek tomu, že boli prenasledovaní, dokonca niektorí doplatili aj životom. Príbehy týchto morálnych hrdinov sú dobrými príkladmi charakterných osobností aj v rámci morálnej výchovy detí. Aj v súčasnosti je potrebné niekedy sa zachovať inak, než hlása alebo sa správa väčšina v kolektíve.

b) Psychologizmus (psychický determinizmus): je presvedčením, že konanie človeka je celkom určené tým, čo diktuje „libido“, vášne, emócie a nevedomie (Freud: sme presiaknutí sexuálnym inštinktom, ktorý nás riadi). Keď človek koná, tak vždy na základe skrytého nevedomého tlaku „zospodu“ (kultúra ako sublimácia libida). Človek sa podvoľuje svojim vášňam a pudom odôvodňujúc „je to mimo mňa“, „je to silnejšie ako ja“, „nemôžem za to, že som ťa podviedol, zaľúbil som sa...“.

Ani táto argumentácia nie je v súlade s ľudskou realitou. Nevedomie má iste enormný vplyv na naše myslenie a konanie, no vlastnú slobodu si človek vydobýja práve v konfrontácii s požiadavkami nášho „suterénu“. Človek má možnosť vzopriet sa, spracovať tieto podnety a transformovať ich do mravne prijateľnej podoby. Duch človeka sa prejavuje aj tým, že dokáže povedať „nie“ vlastnej žiadostivosti (M. Scheler).

c) Biologizmus (biologický/fyziologický determinizmus): je učenie, ktoré interpretuje konanie človeka ako také, ktoré je celkom určené tým, čo diktuje biologická potreba, pud (sebazáchovy, hladu a smädu, obrany územia), najmä pud zachovania druhu. Zakladateľ etológie K. Lorenz tvrdí, že človek morálkou kompenzuje deficit inštinktov – mravný skutok človeka je vždy kompromisom medzi inštinktom živočíšnej agresivity a sociálnym étosom. Implicitným motívom je teda zachovanie druhu (*individua propter speciem*), dôstojnosť a hodnota jednotlivca podlieha cieľom druhu. Osoba nie je „samoučel“ (ako tvrdí Kant), ale prostriedok prežitia ľudstva. Z tohto východiska vyplýva sociálny darwinizmus, ekologizmus, malthusiánstvo, teória sebeckého génu apod.

Argumentácia proti biologickému determinizmu je podobná ako predchádzajúca. Biologické behaviorálne mechanizmy iste majú svoju platnosť a mnohé z nášho konania je možné vysvetliť práve takto. Na druhej strane absolutizácia týchto procesov, popierajúcich slobodnú vôľu človeka, neberie do úvahy celú oblasť kultúry – do ktorej spadá aj morálka – a z konania ľudí robí algoritmus podobný počítačovému procesom (tzv. mechanizmus). Vieme si predstaviť, ako by argumentoval radikálny zástanca tejto teórie, keby mal vysvetliť vznik Beethovenovej Deviatej symfónie?

3.4 Súčasné podoby neslobody, utilitarizmus, konzumizmus

V tejto časti sa budeme venovať súčasným ohrozeniam našej slobody, odrážajúc sa od prevládajúceho kultúrneho nastavenia, v ktorom žijeme. Tieto ohrozenia sa odvíjajú na rovine sociálno-politickej a na rovine individuálnej.

Sociálna (občianska) nesloboda vzniká presadzovaním vôle jedného alebo niektorých (diktátora, politickej strany, junty a i.) na úkor vôle ostatných (menších, jednotlivcov). Vzniká sociálna nesloboda, kde sa prejavuje podstatná súvislosť občianskej slobody a moci. V rámci sociálnych vzťahov by malo platiť základné pravidlo: sloboda jedného sa končí tam, kde sa začína sloboda druhého. Vyžaduje si to vzájomnej obmedzovanie vlastnej slobody tak, aby platila vyváženosť, rovnováha síl a oprávnených záujmov.

V súčasnosti býva ohrozovaná a obmedzovaná jednak v neslobodných politických systémoch (otvorených a skrytých diktatúrach), ale aj v liberálnych spoločnostiach, ak v nich dochádza k deficitom demokracie, potláčaniu ľudských práv a slobôd, ale aj zneužívaniu všeobecných práv (napr. právo slova, právo na voľbu, zákaz diskriminácie) v prospech latentných ideológií.

Individuálna nesloboda v etickom zmysle vzniká povýšením partikulárnych hodnôt života na celkový horizont dobra. Reflektujeme tu našu blahobytnú, individualizovanú spoločnosť a jej prevládajúce mravy. Zameriame sa na niektoré kultúrne a mravné javy, ktoré ohrozujú našu vnútornú individuálnu slobodu.

a) Hédonizmus (gréč. *hédoné* = slasť, rozkoš, potešenie) je stav či životný štýl človeka, v ktorom partikulárne dobro, ktorým je slasť a pôžitok, predstavuje cieľ jeho konania a najvyššiu hodnotu. Hedonista povýšil potešenie a zábavu na jediný či konečný zmysel každej aktivity a všetkého úsilia. Už starí Gréci si všimli, že hedoné je síce dôležitou súčasťou života, ale ak z neho urobíme hlavný motív ľudského rozhodovania, tak človeka dehumanizuje, degraduje ho na úroveň subhumánnych živočíchov, na *animal irrationale* (nehovoríme o opilcovi, že „má opicu“, alebo že „sa spil pod obraz boží“?). Hedonizmus oberá človeka o slobodu: „sýtením hlad narastá“ – človek si chce dopriať stále viac „slasti“, až vzniká bludný kruh, v ktorom je uväznený (porov. drogové či iné závislosti – zážitky extázy sú vybičovaným hedoné). Človek zamieňa životné šťastie za chvíľkové vytrženie. Už v stredoveku však vedeli, že „post coitum animal triste“ (po sexe je zviera smutné). Slasť a jej absencia sa veľmi rýchlo premení na trýzeň (porov. stavy „kocoviny“ alebo postnarkotickej abstinencie). Súčasný hedonizmus ako životný štýl (zábava nadovšetko, rauš, vyhľadávanie excesov, vzrušujúcich zážitkov bez námahy a pod.) berie človeku virulentnosť, schopnosť odolávať a dosahovať vysoké životné méty. Hedonizmus potláča princíp realizmu, odsúva jedinca do stavu permanentného úniku pred skutočnosťou.

b) Utilitarizmus (lat. *utile* = užitočné) je názor, podľa ktorého jedine to čo je užitočné, je aj dobré. To čo nie je užitočné nie je dobré. Niet iného dobra mimo užitočnosti. Utilitaristický imperatív by mohol znieť: rob len to, čo je užitočné (t. j. materiálne merateľné, bezprostredne osožné, ekonomicky výnosné, čo je výhodné pre väčšinu). Utilitaristický postoj obchádza a neakceptuje tzv. vyššie hodnoty (vedenie pre vedenie, umenie pre umenie, konanie „na väčšiu Božiu slávu“, láska bez odplaty). Životnou zásadou utilitaristu je, že treba robiť len to, čo prinesie zisk – čo neprinesie nejaký zisk, to netreba robiť. Utilitarista hľadá s iróniou na také skutky, ktoré niekomu neprinášajú zisk. Podľa utilitaristu láska nejestvuje, jestvuje len obchod (ja tebe a ty mne). Láska ako akt nezištnosti utilitaristovi nedáva zmysel. Utilitarizmus vyznáva zásadu *konzekvenencializmu*: dobré je to, čo sa zdá, že bude mať dobré (užitočné) následky. Na to, aby utilitarista vyhodnotil, či budú následky nejakého činu užitočné, vykoná tzv. utilitárny kalkul, teda prepočet nákladov a ziskov a až po ňom sa rozhodne. Jedným z kritérií utilitárneho prepočtu je kvantita úžitku, teda početnosť beneficentov nejakého skutku (v prípade aktivít so sociálnym dopadom). Utilitárne zmýšľanie oberá morálny subjekt o slobodu, lebo vtesňuje priestor pre jeho pôsobenie do úzkych mantinelov užitočnosti.

c) Konzumizmus (lat. *consumare* = ukončiť, zničiť, spotrebovať) je životný štýl, charakterizovaný spotrebúvaním (konzumovaním) ako hnacím motorom konania. Konzumistický prístup k svetu je ten, ktorý vo všetkom, čo nás obklopuje, vidí tovar, súbor predmetov a materiálov

na spotrebovanie. Človek žijúci konzumisticky pristupuje ku všetkým veciam – vyrobeným i nevyrobeným, ale aj k duchovným a kultúrnym hodnotám – ako k niečomu, čo môže premeniť na predmet konzumácie. Blahobytná spoločnosť, v ktorej žijeme, zamestnáva jedinca snahou zvyšovať si životnú úroveň a zaplavuje ho informáciami, obrazmi a strávitel'nou kultúrou. Konzumista stravuje krásne veci tohto sveta a premieňa ich vo svojom „tráviacom trakte“.

„Vo svete vecí, reklamy a médií už každodenný život a človek nemajú vlastnú váhu, lebo sú vo vleku módy a zrýchleného zaoštarávania: konečná sebarealizácia sa zľhoduje s desubstancionalizáciou človeka, so vznikom prelietavých atómov, ktoré následkom rýchleho striedania vzorov nemajú už žiadny vlastný obsah, a preto sa dajú neustále recyklovať“ (Lipovetsky, 2008, s. 169). Z nášho vlastného života, z našej existencie vytvárame tovar, ktorý by sme mohli spotrebovať. Rýchle striedanie fáz rozličných životných štýlov, pomocou ktorých jedinec nehľadá vlastnú identitu (pri ktorej by zotrval), ale prežíva prítomnú skúsenosť explorácie nesmiernych možností – vo svojom konzumnom nastavení spotrebúva tovary a služby, správy a informácie, programy o zdraví, histórii či technike, klasickú i populárnu hudbu, psychologické rady, kulinárske a turistické odporúčania, filmy a iné produkty zábavného priemyslu..., no konzumuje aj pokusné konštelácie, podoby a fázy vlastného života. (Viac: Lipovetsky: *Éra prázdnoty*.)

Všetky tri uvedené prístupy k životu – hedonizmus, utilitarizmus a konzumizmus – sú označeniami súčasného ohrozenia našej slobody. Nech nám pomôžu lepšie pochopiť situáciu, v ktorej sa nachádzame. Sami sme do určitej miery súčasťou konzumného životného štýlu, na konzumizme predsa participujeme, no stojí pred nami výzva, aby sme vedeli **zachovať správnu mieru**, aby nás užívanie slasti, úsilie o zisk či konzumovanie neoberali o vlastnú slobodu. Aby neboli hrozbami pre slobodu, ktorá sa naopak prejavuje v určitom odstupe od týchto „zvodov“ súčasnej kultúry.

3.5 Osobná a spoločenská zodpovednosť

So slobodou ide ruka v ruke zodpovednosť, ako logický a nevyhnutný rub slobody. Slobodná voľba vždy nesie so sebou zodpovednosť. Nie je možné si predstaviť slobodný skutok bez toho, aby sme za ním nevideli aj zodpovednosť. Sú to dva zjavy tej istej veci, ktoré nemožno od seba oddeliť. Pojem „zodpovednosť“ naznačuje **dialogickú štruktúru slobody** – zodpovednosť je odpovedaním na nastolenú otázku, zahŕňa v sebe dynamiku pýtania sa (výzvy) a odpovedania. Slobodný čin čelí otázke „prečo“: „Prečo si to urobil?“ Zodpovednosť je teda schopnosť odpovedať na otázku dôvodu činu. Zodpovednosť je tá strana slobody, ktorú nemáme v obľube, lebo nás v našej slobode zaväzuje. Ba zodpovednosť pred nás predstupuje niekedy s takou veľkou ťažobou, že býva dôvodom k vyhýbaniu sa voľbe. Ako cynicky poznamenáva Sartre: „*Ak si nechceš vyslúžiť pekel, nevyliezaj z postele. Svet je nespravodlivý: akonáhle ho prijmeš, staneš sa jeho spoluúčastníkom a len čo ho budeš chcieť zmeniť, staneš sa podliakom.*“ Jednako však imoralizmus, morálny neutralizmus („nemám s tým nič spoločné, umývam si ruky“), je nemožný, lebo je kontradiktórny: človek je „povinne“ slobodný, nemôže si voliť nevolenie. Takáto voľba je totiž už voľbou. Autor úvodu do etiky Ján Vajda píše: „*Ludia, ktorí si umývajú ruky, umývajú si ich v krvi.*“

Čiže otázka nestojí tak, či sme schopní vzdať sa zodpovednosti (lebo nie sme). Správna otázka skôr znie: *Ako zasahovať a aké prostriedky voliť?* Ťažisko nadobúda schopnosť/umenie rozhodovať

sa so znalosťou vecí. Túto schopnosť etika cnosti nazýva *fronesis*, čiže praktická múdrosť. Aj tu, ako pri mnohých iných „umeniach“, platí, že najlepší je správny stred: ani donkichotská márna snaha (extrémny aktivizmus, bezhlavé a nerozumné vrhanie sa do každého dobrodružstva), ani nekonečná, extrémna hamletovská váhavosť („byť a či nebyť?“).

Zodpovednosť v nás vytvára vnútorný záväzok a morálnu povinnosť (odpovedať na výzvu). Realizuje sa na dvoch základných úrovniach – ako osobná zodpovednosť a ako spoločenská zodpovednosť, a tiež v rozličných druhoch vzťahov (vo vzťahu k sebe samému, vo vzťahu k druhým, vo vzťahu k prostrediu). Tu predostierame schému mnohorakej zodpovednosti, rozčlenenú na dve úrovne a na rôzne typy vzťahov (porov. Fuchs, 2003, s. 46–52):

a) Etika ako osobná zodpovednosť:

- povinnosti **voči sebe** ako **telesnej skutočnosti** (udržať sa nažive, chrániť si zdravie, zachovávať úctu k vlastnej sexualite),
- povinnosti **voči sebe** ako **reflektujúcemu vedomiu** (poznať sa v pravde, nenechať ležať ladom svoje schopnosti, byť k sebe spravodlivý, byť sebakritický a humorný, počúvať svedomie),
- povinnosti **k druhým ľuďom**:
  - **k druhej osobe** (ctiť si jej telesnosť, jeho práva a majetok, jeho kultúrnu a osobnú identitu);
  - **k spoločnosti** (prijímať občiansku zodpovednosť, rešpektovať spoločné rozhodnutia a zákony, podieľať sa na nákladoch štátu, vkladať svoje schopnosti do služby spoločnosti),
- povinnosti **k svojmu životnému prostrediu**.

b) Etika ako spoločenská zodpovednosť:

- politická etika (rešpektovať zákony, zaistiť slobody a práva, rozhodovať spravodlivo, dbať na solidaritu a rovnosť),
- hospodárska etika (podporovať slobodnú výmenu poctivou konkurenciou, neobetovať ľudí na oltár rentability, dbať na vzťah práce a odmeny, kultivovať zamestnávateľské vzťahy),
- etika v kultúre (sloboda tvorby, úcta ku kultúrnemu dedičstvu, vzťah k výchove),
- lekárska etika,
- etika informácií,
- etika a právo,
- etika a veda,
- etika v rodine,
- etika výchovy...

Na záver:

Súčasný americký filozof Francis Fukuyama (nar. 1952) v diele Veľký rozvrat:

„Individualizmus, základná cnosť moderných spoločností, začína postupne prechádzať z hrdej sebestačnosti slobodných ľudí na akýsi druh uzavretého sebeckva, kde sa cieľom samým osebe stáva zvyšovanie osobnej slobody na najvyššiu možnú mieru, bez ohľadu na zodpovednosť voči druhým“ (Fukuyama, 2005, s. 63).

4 Štruktúra ľudského činu

Štruktúra kapitoly:

4.1 <i>Actus hominis, actus humanus</i>	43
4.2 Morálne usudzovanie, rozumová voľba a uskutočnenie skutku.....	44
4.3 Rozum, vôľa, vášne a prekážky slobodného rozhodovania	46
a) ROZUM v procese morálneho konania	47
b) VÔĽA v procese morálneho konania	47
c) VÁŠNE v procese morálneho konania.....	48
d) Prekážky slobodného rozhodovania	49
4.4 Etapy ľudského činu	49
4.5 Svedomie.....	51
4.6 Etický diskurz a etické hodnotenie	52

Študijné texty k tejto kapitole:

MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 59–67.

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 22–35, 71–88.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Kostelní Vydří : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 78–104.

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 31–36.

FUCHS, E.: *Co dělá naše jednání dobrým?* Jihlava : Mlýn, 2003, s. 31–45.

4.1 *Actus hominis, actus humanus*

Táto téma pôjde do hĺbky štruktúry ľudskej *praxis*. Najprv si ozrejmime, čo je a čo nie je ľudský skutok, teda taký, ktorý je morálne relevantný, ktorý možno eticky hodnotiť. Potom si ľudský skutok rozoberieme z hľadiska jeho zložiek (aké mohutnosti človeka sa na ňom podieľajú a ako), následne z hľadiska fáz jeho uskutočňovania. Poukážeme si aj na prekážky pri našom rozhodovaní. Budeme sa krátko venovať aj samostatnej a veľmi dôležitej téme svedomie. Túto kapitolu uzavrieme zamyslením nad hodnotením ľudského konania.

Konanie človeka je v pravom zmysle ľudským len vtedy, keď je konaním slobodným – iba skutky človeka vykonané *v slobode* možno mravne kvalifikovať (porov. predchádzajúca kapitola). Len také konanie je slobodné, pri ktorom si človek uvedomuje čo robí a rozhodnutie pre skutok je mu možné pričítať (je pričítaný). Tento druh skutkov označujeme za ***actus humanus***, čiže „ľudský skutok“. Iba tieto činy sú morálne relevantné.

Okrem týchto skutkov človek vykonáva aj množstvo iných úkonov, ktoré nespádajú do tejto kategórie, napríklad veľa vecí robí zo zvyku a podvedome, alebo je jeho správanie podmienené živočíšne a bez dostatočnej účasti vedomia (spontánne reakcie inštinktov a afektov), alebo sa správa „mimo zmyslov“ (v stave infantility, senility, duševnej poruchy či mentálneho obmedzenia, námesačnosti a pod.). Do istej miery dokážeme skonštatovať neprítomnosť či zníženú prítomnosť vedomia a dobrovoľnosti v konaní človeka, ktorý je pod vplyvom alkoholu, drogy alebo silného emocionálneho vzrušenia. Tieto úkony stále vykonáva človek, hoci za ne nenesie (plnú) zodpovednosť, a nazývame ich **actus hominis**, „skutok človeka“. U zvierat, ktorých úkony nie sú vedomé a dobrovoľné (lebo sú vždy determinované), nehovoríme o mravnom konaní, ale o biologicky podmienenom správaní – správanie zvierat nehodnotíme z morálneho hľadiska („zlý pes“ neznamená, že je mravne zlý). Pre etické analýzy ľudského konania je potrebné rozlíšiť a pomenovať rozdiely medzi *actus humanus* a *actus hominis*. Uvedieme jednoduché zhrnutie oboch kategórií:

a) *actus humanus* = „ľudský skutok“,

- typický pre človeka: obsahuje rozum a slobodnú vôľu,
- nesieme zaň zodpovednosť,
- môžeme ho mravne hodnotiť (čin zdravého a dospelého človeka, človeka „pri zmysloch“, „pri plnom vedomí“),

b) *actus hominis* = „skutok človeka“,

- skutok, ktorý človek koná, ale nie je prejavom rozumu a vôle,
- nenesieme zaň plnú zodpovednosť,
- nemožno ho mravne hodnotiť (čin starého, chorého človeka... čin inštinktívny, mechanický, vykonávanie telesných potrieb, výbuch hnevu u labilného...).

Prvou a základnou úlohou etiky ako vedy je objasniť vzťahy rozumu, vôle a slobody v ľudskom skutku. Vzťahmi týchto dynamických „komponentov“ v skutku sa zaoberá etická **teória konania** (praxeológia). Praxeológia analyzuje a rozlišuje rozličné prvky skutku a ponúka typológie rôznej miery morality daného skutku – totiž nie každý objektívne uskutočnený skutok nesie rovnakú mieru morálnej závažnosti (je vykonaný v rôznych situáciách, aktérmi s rôznym temperamentom a rôznou mierou momentálnej pričetnosti). Cieľom praxeológie je tiež pomenovať spôsoby, ako urobiť činnosť človeka cieľavedomou a správnu vzhľadom na dobro života.

4.2 Morálne usudzovanie, rozumová voľba a uskutočnenie skutku

Základnými predpokladmi nášho konania ako morálneho sú prvky racionality a vôle.

Rozumnosť je podstatná pri praktickom (etickom) usudzovaní a je nevyhnutnou podmienkou mravnosti skutku. Povedané opačne: keby v našom konaní nebola prítomná racionalita, nemožno ono konanie morálne a eticky súdiť. Praktické usudzovanie, čiže morálne používanie rozumu, *predchádza, sprevádza a nasleduje* každý ľudský čin (*actus humanus*):

- *predchádza* – skôr než skutok vykonáme a skôr než sa pre skutok rozhodneme, premýšľame, usudzujeme, zvažujeme cieľ a prostriedky skutky („dvakrát meraj, raz strihaj“),

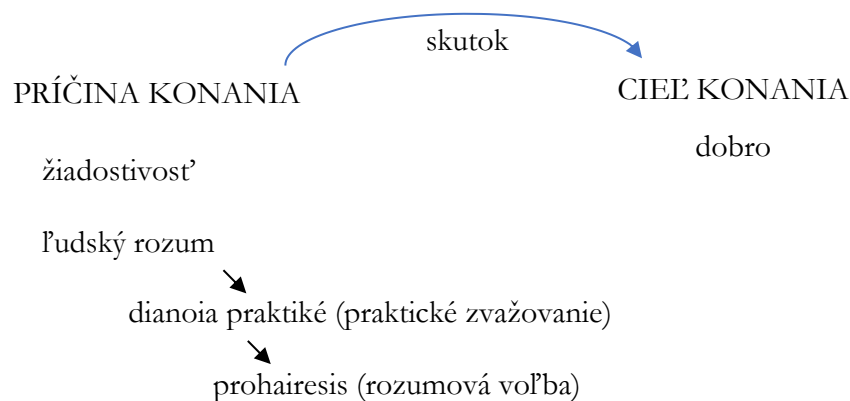
- *sprevádza* – samotné uskutočňovanie skutku je sprevádzané našou racionalitou (rozvaha, opatrnosť),
- *nasleduje* – po vykonaní skutku spätne nad ním premýšľame, porovnávame a hodnotíme ho (kontrola, analýza, revízia).

Každý rozumný (a teda morálny) subjekt je schopný konanie:

1. vopred **zamerat'** na cieľ (zámer),
2. **napláňovat'** a naprojektovat' ho (úmysel),
3. priebežne **reflektovat'** a aj
4. dodatočne **hodnotit'**.

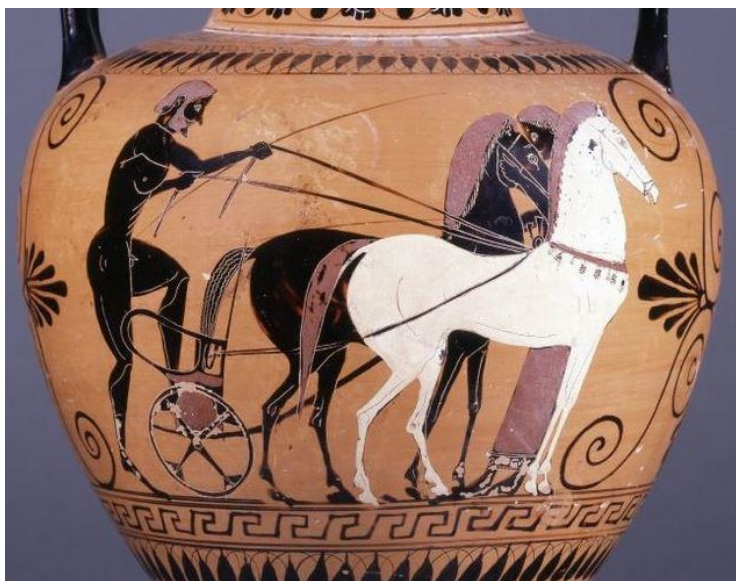
Aristoteles tvrdí, že človek sa líši od zvierat tým, že má schopnosť konať (v zmysle neskoršie zdefinovaného *actus humanus*). **Konanie** (gréč. *praxis*) je pohyb, ktorý má svoje príčiny a svoje ciele. Aj tu sa ukazuje Aristotelova teleologická logika: bytie, ale aj konanie človeka je cieľavedomým dynamickým pohybom (porov. kapitolu 2). Vychádza na jednej strane z príčin a motivácií (popudov) a smeruje na druhej strane k cieľom.

- príčiny konania: žiadostivosť (živočíšna) a rozum (ľudský):
  - praktická rozumová úvaha (*dianoia praktiké*) zvažuje prostriedky potrebné na dosiahnutie cieľa,
  - rozumová voľba (*prohairesis*) je výber cesty vedúcej na dosiahnutie cieľa, rozhodnutie,
- cieľ konania: dosiahnutie určitej hodnoty (dobra) v súlade s rozumovou voľbou (*prohairesis*).

Druhým predpokladom nášho morálneho konania je **vôľa**. Vôľa (gréč. *boulésis*) je ľudská duchovná sila, ktorá umožňuje vzopriet' sa zavádzajúcej žiadostivosti a uskutočniť rozumovú voľbu. Vôľa teda plní **dve úlohy**: 1. pomáha oddeliť sa od žiadostivosti, ak nám prekážajú dosahovať zvolený cieľ a 2. pomáha realizovať čin, pre ktorý sme sa rozhodli. Vôľa je hybnou silou, „motorom“, ktorý nám umožňuje priviesť k uskutočneniu naše rozumové rozhodnutia. Podľa Platónovho podobenstva o ľudskej duši ako dvojzáprahu (v dialógu *Faidros*, 246a – 247e) vozataj (rozum) ovláda dva kone – zlého (vášnivosť, žiadostivosť) a dobrého (vznetlivosť, vôľa). „Dobrý kôň“ umožňuje pohyb správnym smerom (ktorý ukazuje vozataj – rozum) a aj „zlého koňa“ navádza na dobrú prácu.

Celý komplex záprahu je orientovaný na pohyb, ku ktorému by nedošlo, keby si čo i len jeden z prvkov (rozum, vôľa, vášne a emócie) neplnil svoju úlohu, v súhre s ostatnými prvkami.

Charioteer Amphora (510 BC – 500 BC), British Museum Vase B293 (detail), dostupné na internete: <https://www.john-uebersax.com/plato/plato3.htm>.

Následne duchovné príčiny aktivizujú telesný orgán a s ním vytvárajú **jednotnú aktivitu duše a tela**: ľudský čin. Ľudský čin teda v sebe zahŕňa mohutnosti duchovné (rozum a vôľu) a mohutnosti telesné (operatívne telesné dispozície), vo vzájomnej harmónii – naše skutky sú integrálné: duchovno-telesné. Čin je zameraný na dosahovanie hodnoty (cieľ konania), čo subjektu prináša blaženosť, šťastie (*eudaimonia*).

Sme rôzni a na rôznej úrovni morálnej vyspelosti, čiže máme rozličný mravný/morálny charakter. Za **morálny charakter** človeka považujeme nadobudnutú štruktúru ľudského myslenia a konania, ktorá nám umožňuje schopnosť dlhodobo si prakticky voliť a uskutočňovať morálne dobro. K téme charakteru sa dostaneme ešte v kapitolách 7 a 8, kde budeme hovoriť o aretológii.

Antropologický optimizmus nás chráni pred skepsou a rezignáciou, pred fatalizmom, pred depresiou zo zla sveta a z našej domnejšej neschopnosti doň pozitívne zasiahnuť. Poznanie o možnostiach tvorivo konať nás vedie k optimistickej vízii človeka: človek je predsa len schopný konaním dobra dosahovať blaženosť. Človek nie je vrhnutý do sveta ako súčiastka v determinovanom, mechanickom súkolí sveta a spoločnosti, nie je zrnkom piesku zmietané vetrom a vlnami, naopak, človek má sám v sebe schopnosť rozlišovať, stanovovať si ciele, nasledovať úmysly a realizovať to dobro, ktoré pochopil ako hodné nasledovania a realizácie.

4.3 Rozum, vôľa, vášne a prekážky slobodného rozhodovania

Vyššie rozvrhnutú úvahu špirálovitým spôsobom ešte doplníme o ďalšie prístupy a problematiku slobodného konania rozšírime aj o typológiu prekážok, ktoré nám v dobrom konaní bránia.

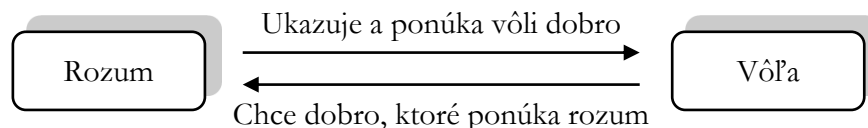
a) ROZUM v procese morálneho konania

Rozum je teda duchovná poznávací schopnosť, ktorá nám umožňuje chápať, uvažovať, kombinovať, posudzovať, prehodnocovať, voliť si. Je to mohutnosť, ktorá robí náš čin kvalifikovaným. Rozum sprevádza všetky fázy činu. Zabezpečuje, že naše konanie je „rozumné“ (morálne rozvinutý človek je pre Grékov *fronimos*, dosl. „rozumný človek“). Racionalita konania je zdrojom vedeckosti etiky – zabezpečuje spojenie medzi moralitou a poznaním, medzi dobrotou a poznateľnosťou dobra. Rozumnosť konania je **privilegium a záväzok** zároveň: umožňuje nám zachovať odstup, konať slobodne a pretvárať svet, no súčasne spôsobuje, že sme za vlastné činy zodpovední.

b) VÔĽA v procese morálneho konania

Vôľa je duchovná mohutnosť (schopnosť, sila), ktorá umožňuje poznaný cieľ konania priviesť k uskutočneniu. Nestačí len vedieť, treba aj chcieť... Vieme si predstaviť, že poznáme dobrý cieľ, že teoreticky ovládame prostriedky a spôsob, akým by sme mohli a mali dobrý cieľ dosiahnuť, no napriek tomu by sme pre jeho splnenie neurobili ani krok – chýbala by nám „dobrá vôľa“. Tento aspekt morálky (vôľa) plne rozvinulo v dejinách etiky až kresťanské myslenie, ktoré odmietlo jednostranný intelektualizmus niektorých gréckych filozofov (podľa nich zlé konanie pramení v nevedomosti). Už Aristoteles však konštatoval, že na to, aby sme boli dobrí, **nestačí poznať čo je dobré, ale ho treba uskutočňovať**.

V mravnom konaní je vôľa podriadená rozumu. Vôľa uplatní a „sprevádzkuje“ silu, za pomoci ktorej uskutočnime to, čo nám ukázal rozum. **Vzťah medzi rozumom a vôľou** možno znázorniť takto (Příkaský, 2000, s. 25):

Pri tomto vzťahu jestvuje **riziko zámeny**: vôľa by chcela používať rozum ako svoj vlastný nástroj. Podriaďovaním rozumu vôľou dochádza k tzv. voluntarizmu, k správaniu, pri ktorom nie sú prvoradé rozumné argumenty, ale chcenie, ktoré si inštrumentalizuje rozum (spätná racionalizácia konania, dodatočné fabrikovanie argumentov, aby sa konanie javilo ako „rozumné“). Skutky motivované vôľou v protiklade k rozumu spôsobujú klamstvo a podvod (maskujeme vôľu rozumnosťou).

Sloboda vôle a okolnosti:

V ponímaní slobody vôle môžeme naraziť na dva krajné omyly:

- anarchizmus („sloboda od mravnosti“),
- fatalizmus („všetko je predurčené“).

Anarchizmus v konaní je neprítomnosťou akéhokoľvek *arché* (gréc. poriadok, počiatok) v konaní – „bezbrehá voľnosť“, mimo hraníc dobra a zla.

Fatalizmus je naopak neprítomnosťou slobody vôle, všetko naše konanie je vopred osudovo určené (porov. predchádzajúcu kapitolu).

Naše konanie sa neodohráva v ideálnom, laboratórnom prostredí, je vždy situované, kontextualizované, individualizované, a tak nikdy nie je celkom optimálne. Mnohé nemravné skutky možno vysvetliť vo svetle poľahčujúcich okolností (opitosť, krajná núdza, stav ohrozenia...), ktoré umenšujú slobodu vôle človeka, a tak z neho snímajú vinu, alebo jej časť. Aj v súdnych procesoch sa berú do úvahy okolnosti spáchaného zločinu a pri zvážení okolností a príčinnosti páchatel'a primerane rozhodnú o treste.

Ale existujú **skutky „vnútorne zlé“** – zlé za každých okolností, čiže ani poľahčujúce okolnosti nedokážu ich páchatel'a vyvinieť: genocída, vražda, znásilnenie, krvismilstvo, mrzačenie ľudí, telesné a duševné týranie, otroctvo, násilná prostitúcia, vykorisťovanie atď.

c) **VÁŠNE** v procese morálneho konania

Vášne (afekty) sú aracionálne sily, ktoré pramenia v oblasti telesnosti (pudovosti, zmyslovosti) alebo nevedomej psychiky a pôsobia ako hybné sily, motívy konania. Na naše skutky majú enormný vplyv. Zoči-voči našej afektivite sa niekedy cítíme až takmer bezmocní a zakúšame, že ju nedokážeme celkom ovládať. Afekty sú akoby čosi cudzie v nás, čo nás samých prekvapuje a aj pokoruje. Ak naše „ja“ spájame s naším vedomím, tak vášne sú akoby mimo nášho „ja“. Pri afektoch narážame na našu živočíšnosť a zažívame vytrženie z poriadku rozumu. Afekty samé osebe **nie je možné hodnotiť ako dobré či zlé**, lebo vznikajú bez nášho pričinenia (mimo „ja“). Dobrými či zlými sú až ich dôsledky. Len čo vášne vstupujú do ľudských činov (*actus humanus*), **musia byť moderované** rozumom (prednosť rozumového úsudku) a ovládané/koordinované vôľou. Afekty, ale aj emócie a city nesmieme násilne potláčať (tým by sme len hromadili a sedimentovali príčiny neurotických stavov), ale ich pozitívne a tvorivo využívať ako „dobrý motor“ (porov. Platónovo podobenstvo o záprahu). Programom morálnej výchovy je „pracovať“ s afektivitou a integrovať ju s racionalitou a volitivitou (vôľovosťou) do neprotirečivého, harmonického celku (charakteru). Stále však majme na zreteli, že vášne pre nás predstavujú určité riziko – vtedy, ak sú nezriadené, nespútané, degradujú konanie človeka na animálnu úroveň. Človek, ktorý podľahne nezriadenej vášni, následne pociťuje hanbu a hľadá spôsoby, ako napraviť či odčiniť to negatívne, čo spôsobil (napr. urážky vyslovené v hneve, alebo spredmetnenie druhého v milostnej vášni a pod.). Celý náš život je poznačený zápasmi o integrovanie našich skutkov a našich osobností.

Jiljí Příkaský uvádza **delenie vášní** do šiestich skupín a ku každému typu pridáva podrobnejšiu charakteristiku. Na tomto mieste sa obmedzíme len na schematický prehľad, k podrobnejšiemu štúdiu odporúčame siahnuť priamo po zdrojovom texte (Příkaský, 2000, s. 75–88):

Delenie vášní – po oblastiach (protiklady, príbuzné vášne):

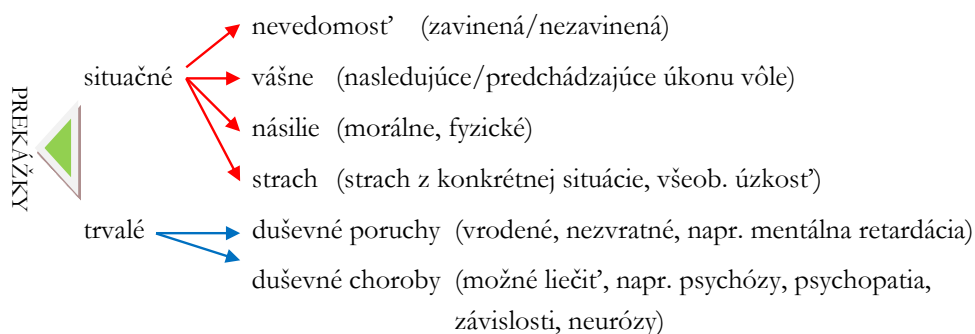
I. LÁSKA – ŽIARLIVOSŤ – NENÁVISŤ

II. TÚŽBA (A ŽIADOSTIVOSŤ) – ODPOR (A HRÔZA)

- III. RADOSŤ (A SLASŤ) – SMÚTOK
- IV. NÁDEJ – ZÚFALSTVO
- V. ODVAHA – OBAVA (STRACH)
- VI. HNEV

d) Prekážky slobodného rozhodovania

Naše konanie, to je zrejme, nie je hladké, bezproblémové a celkom slobodné. Naopak, o slobodné konanie musíme zvädzať boje s mnohými prekážkami. Tu nižšie zobrazujeme delenie prekážok na **situačné** a **trvalé** a obidve sa ešte ďalej vetvia (podrobne Príkaský, 2000, s. 28–35). Situačné sú také, ktoré nastanú a rýchlo pominú, teda sú závislé od danej situácie. Trvalé prekážky trvajú dlho, niekedy nepominú vôbec. Nevedomosť môže byť zavinená (neviem niečo, čo bolo mojou povinnosťou vedieť, resp. si zistiť či naštudovať – „neznalosť zákona neospravedlňuje“), alebo nezavinená (človek chorý a izolovaný, bez prístupu k informáciám a pod.). Vášne predchádzajú úkonu vôle a v prípade vzbĺknutia vášne by mal nasledovať úkon vôle, ktorý by mal prejavy vášne moderovať, usmerniť, kanalizovať. V prípade, že necháme vášni voľný priebeh, bez moderovania a integrovania, vtedy sme s ňou už súhlasili, čiže nasleduje po úkone vôle. Vonkajšie násilie môže byť veľkou prekážkou slobody človeka (zmluvné akty uzavreté pod tlakom násilia sú neplatné; vynútené skutky nemožno hodnotiť ako nemorálne). Podobný účinok na človeka má aj strach či úzkosť, ktoré zatemňujú vedomie človeka a sú prekážkou jeho slobodného konania. Skutky vykonané aktérom, ktorý trpí obmedzením duševného zdravia (duševnými poruchami a duševnými chorobami), nie sú celkom slobodné, tieto prekážky môžu trvalo zneslobodzovať konanie človeka.

4.4 Etapy ľudského činu

Ľudský skutok nie je koncept či idea, alebo symbol – ľudský skutok má svoj priebeh, odvíja sa v čase, a teda prechádza jednotlivými fázami. Čin je dynamický dej, je pohybom v časovej kontinuite a následnosti. Jednotlivé fázy nášho skutku nie sú jasne ohraničené, ani neprebiehajú evidentne v krokoch, ale svojím rozumom v konaní dokážeme rozlíšiť a pomenovať niekoľko etáp. V každom vedomom čine sa splietajú poznávacie akty s vôľovými aktami. Predstavíme si dve teórie etapizácie ľudského činu: teóriu Tomáša Akvinského a teóriu súčasného morálneho filozofa Erica Fuchsa.

Etapy ľudského činu podľa Tomáša Akvinského:

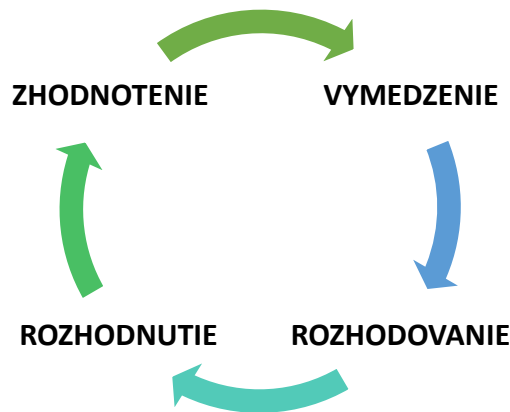
-
1. **Úmysel** (*intentio*): prvý prvok našich vedomých činov, akt **intelektuálno-volitívny** (poznávanie a **výber cieľa** + **zameranie vôle** na jeho dosiahnutie).
  2. **Rozvažovanie** (*concilium*): **hľadanie prostriedkov** na dosahovanie cieľa, porovnávanie, hodnotenie, zvažovanie spôsobov, vytyčovanie cesty, **akt intelektuálny**.
  3. **Súhlas** (*consensus*): prisvedčenie („áno“), **príklon**, výber prostriedkov, modalít konania, **akt vôle**.
  4. **Voľba** (*electio*): posledná etapa, syntetická (**rozumovo-vôľová**), voľba a **uskutočnenie** konkrétneho prostriedku, cesty skutku.

Pedagogická poznámka

Vo výchove nestačí *etický sokratizmus* (resp. intelektualizmus – zameranie sa iba na rozum, poznávanie: stačí poznať, čo je dobré, z toho určite vyplynie aj dobré konanie), lebo každý čin je spolu činom rozumu a vôle. Okrem kultivovania rozumu je potrebné rozvíjať a posilňovať aj vôľu, v súlade s rozumom (tzv. sebariadenie, *self-regulation*). Vo výchove zameriavame žiaka na budúcnosť, nielen na synchronnú analýzu javu (čo by bola čisto kognitivistická koncepcia morálnej výchovy). Židovský filozof Martin Buber (1878 – 1965) spomína, že najkrajšiu školskú esej o tom, prečo netreba klamať, dokázal napísať žiak, ktorý bol v triede najväčším klamárom. Poukazuje tým na to, že nestačí „len vedieť“ na to, aby sme konali dobre. Okrem toho v mravnej výchove je nevyhnutné činy prakticky uskutočňovať a neustále opakovať, čo je predmetom výchovy charakteru (výchova rozumu + výchova vôle = rozvíjanie cnosti; porov. kapitoly 7 a 8).

Etapy ľudského činu podľa Erica Fuchsa:

-
1. **Vymedzenie**: zorientovanie sa, rozumové rozlišovanie cieľov a prostriedkov, analýza, rozvažovanie možností. **Akt rozumu**.
  2. **Rozhodovanie**: osobné zvažovanie a výber cesty, zohľadňovanie faktorov, porovnávanie argumentov, zosúlad'ovanie so svedomím. **Akt rozumu**.
  3. **Rozhodnutie**: konkrétna voľba v slobode a zodpovednosti, **akt vôle** s rizikom, nevyhnutnosť odvahy (proti zlu) a vytrvalosti (zotrvať pri dobre).
  4. **Zhodnotenie**: bilancia, preverenie zhody výsledkov s úmyslami, hodnotenie následkov činu, obohatenie vlastnej mravnej skúsenosti, poučenie do budúcnosti.

4.5 Svedomie

Téma svedomia je veľmi dôležitá, bohatá a podstatná pre porozumenie správneho rozlišovania a rozhodovania. Prestupuje aj do oblasti mystiky, náboženstva či umenia. **Čo je to svedomie?**

Pojem svedomie v nás evokuje niečo vznešené, priam transcendentné, akýsi hlas „zhora“, zo vznešenej božskej sféry, ktorý nás vedie, vnútorne usmerňuje. Svedomie ako „hlas boží“ vo mne, ušľachtilé a ideálne dvojča môjho „ja“. Etickým jazykom možno vyjadriť, že svedomie je duchovná schopnosť človeka morálne hodnotiť svoje konanie.

Svedomie je podstatnou zložkou mravnosti, je fenoménom ľudského vedomia, prekračujúcim individuálnu psychiku (siahá k transcendentnému zmyslu vecí, je svorníkom duševného a spirituálneho). Svedomie je prirodzeným nasmerovaním na dobro a varovaním pred zlom. Spôsobuje, že Ja stojím sám pred sebou, akoby „v zrkadle“.

Výraz „svedomie“ je odvodený **od vedomia**, poukazuje na konanie „s vedomím“. Podobný pôvod má aj v iných jazykoch (napr. lat. *con-scientia*). Už starí Gréci koncipovali niečo ako svedomie. Sokrates učil, že v nás účinkuje *daimonion*, vnútorný božský hlas, ktorý nám pomáha rozlišovať dobré od zlého a našepkáva nám, čo máme a čo nemáme robiť. Platón i Aristoteles hovoria o „vedomí dobra“, zaistené rozumovou povahou ľudského konania. Neskorší stoici už uvádzajú svedomie ako vnútornú múdrosť, ktorá zaistuje život v súlade s ľudskou prirodzenosťou a hovorí nám ako konat tak, aby sme dosahovali šťastie.

Sv. Tomáš v stredoveku sa osobitne venoval svedomiu (*conscientia*). Podľa neho má **tri roviny**:

- *synderesis* (z gréc. *syneidesis*): prirodzené poznanie všeobecných mravných princípov, platných pre všetkých (konaj dobro, vyhýbaj sa zlu!) – odkaz na *prirodzený zákon*, pôsobiaci v každom človeku už len z dôvodu toho, že je človekom,
- *sapientia* (lat. múdrosť): náboženské a filozofické presvedčenie človeka o hodnotách, mení sa podľa kultúrnych a náboženských doktrín,
- *scientia* (lat. veda): praktická zorientovanosť v hodnotách na základe okolností, faktov a situácie (najmenej univerzálna a najviac konkrétna rovina).

V syntéze: apriórne mravné vedomie (*synderesis*), diferencované svetonázorovými postojmi (*sapientia*), sa konkrétne aplikuje empirickými znalosťami (*scientia*) na určité konanie v danej situácii.

Svedomie delíme podľa následnosti na *antecedens* (predchádzajúce) a *consequens* (nasledujúce):

- „predchádzajúce“ je rozhodujúce pre mravnú kvalitu činu ešte pred samotným uskutočnením činu (hodnotí zhodu plánovaného skutku),
- „nasledujúce“ má dve funkcie: háji a obhajuje (dobrý skutok) a obviňuje, vyčíta (zlý skutok) po ich vykonaní.

Svedomie delíme podľa citlivosti na (dve krajnosti):

- laxné (pružné, voľné, široké, otupené, dokonca neexistujúce),
- rigidné (škrupulózne, úzkostlivé),
- primerane formované svedomie (v strede medzi oboma krajnosťami).

Poznámky:

- svedomie sa môže objektívne myliť (tzv. bludné svedomie), no pre subjekt ostáva záväzný; svedomie je posledným morálnym sudcom jednotlivca (kým nedospeje k vlastnému posunu v presvedčení),
- je potrebná výchova a vzdelávanie svedomia! (s cieľom zachovať správnu mieru a rozvahu, hľadanie balansu).

4.6 Etický diskurz a etické hodnotenie

Etický diskurz je spoločné hľadanie porozumenia v problematických otázkach etického charakteru. Etické problémy (dilemy) sa vynárajú v každej spoločnosti. Keďže patria k dôležitým hodnotovým kritériám života spoločnosti, je nevyhnutné nájsť riešenie, ktoré bude konsenzuálne, alebo aspoň kompromisné. **Konsenzus** znamená súhlas, čiže riešenie, na ktorom sa všetci zúčastnení zhodnú tak, že všetci sú s výsledkom spokojní – to je konečný cieľ každého diskurzu. Hľadanie konsenzu je najťažšie, dlho trvá, je náročné – náročnejšie ako vytváranie kompromisu. Pri konsenze väčšina neprehlasuje menšinu, keďže sa všetci zhodli na riešení, pri ktorom niet väčšiny a menšiny (všetci sú „za“). Ak nie je možné dosiahnuť konsenzus (napr. z časových dôvodov), treba pristúpiť aspoň ku kompromisu. **Kompromis** je také riešenie, pri ktorom zúčastnení zľavia zo svojich nárokov tak, aby sa našiel „priemerný“ prienik v návrhoch na riešenie problematických otázok. Nikto zo zúčastnených nebude spokojný, ale nikto nebude ani diskriminovaný a ukrivdený. Kompromisné riešenie nie je ideálne, ale môže byť dočasným výsledkom diskurzu.

Etický diskurz nadobúda cenu hlavne v heterogénnom, pluralitnom a slobodnom prostredí, v ktorom však musí byť splnená podmienka, že je **prajné pre dialóg** a hľadanie pravdy. Odohráva sa uprostred dvoch extrémov: *morálneho dogmatizmu* (pozícia vlastnenia pravdy, čierno-bieleho videnia, odmietania dialógu a odmietania toho, že pravda nás všetkých presahuje, fundamentalizmus) a *morálnej rezignácie* (skepticizmu, relativizmu, odmietania dialógu z dôvodu neexistencie pravdy). Obom krajnostiam je potrebné sa v dialógu vyhnúť.

Etické hodnotenie (etická reflexia) problému (napr. bioetického) sa odvíja v týchto fázach:

- a) *etická analýza*: rozbor informácií, faktov, udalostí a tvrdení z hľadiska rozličných presvedčení, východísk, princípov, cieľov a prostriedkov,
- b) *etická argumentácia*: postupné predkladanie argumentov v pluralistickom prostredí, v rešpekte k slobode postojov,
- c) *etická diskusia*: priestor pre protiargumenty a polemiku, odlišenie spoločných prvkov a odlišností,
- d) *etická syntéza*: vyjadrenie spoločných konštatovaní k danej téme,
- e) *záver etického hodnotenia*: vyjadriť zhodu, ale aj rozdiely a ďalšie možnosti riešenia, otvorené otázky (podrobnejšie Mráz, 2001, s. 65–67).

Na záver:

Exkurzus k téme o slobode a zodpovednosti (kapitola 3), ale aj k téme o svedomí (kapitola 4):

Listina základných práv a slobôd

(Ústavný zákon č. 23/1991 Zb.):

Čl. 17

(2) *Každý má právo vyjadrovať svoje názory slovom, písmom, tlačou, obrazom alebo iným spôsobom, ako aj slobodne vyhladávať, prijímať a rozširovať idey a informácie...*

ALE:

(4) *Slobodu prejavu a právo vyhladávať a šíriť informácie možno obmedziť zákonom, ak ide o opatrenia, ktoré sú v demokratickej spoločnosti nevyhnutné na ochranu práv a slobôd iných, bezpečnosť štátu, verejnú bezpečnosť, ochranu verejného zdravia a mravnosti.*

5 Princípy a normy

Štruktúra kapitoly:

5.1 Normativita etiky a situovanosť mravného konania.....	55
5.2 Deontológia.....	56
5.3 Prirodzený zákon.....	58
5.4 Morálka a právo.....	59
5.5 Ľudské práva a povinnosti.....	61
5.6 Delenie princípov.....	61
a) Základné ontologické princípy.....	62
b) Základné etické princípy.....	62
c) Základné medicínsko-etické princípy.....	63
d) Základné sociálno-etické princípy.....	64
5.7 Axiológia, delenie hodnôt.....	64

Študijné texty k tejto kapitole:

MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy* (VŠ skriptá). Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001, s. 38–58.

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 36–52.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Kostelní Vydří : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 84–93, 105–128.

SOKOL, J.: *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*. Praha : Vyšehrad, 2014, s. 168–240.

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 45–51.

FUCHS, E.: *Co dělá naše jednání dobrým?* Jihlava : Mlýn, 2003, s. 27–30.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 36–55.

FURGER, F.: *Etika seberealizace osobních vztahů a politiky*. Praha : Academia, 2003, s. 141–149.

Táto kapitola sa bude dotýkať *deontológie*. Deontológia je súčasťou etických disciplín a je – zjednodušene povedané – veda o tom, čo sa „musí“, teda čo je našou povinnosťou. Názov tejto vedy pochádza z gréckeho slova *déon* (musieť, mať byť), na rozdiel od slova *on* (býť). Úvahy o tom, čo sme povinní, tvorí jadro etiky, pretože etika ako normatívna veda hovorí o tom, čo „vnútorne musíme“, lebo nám to káže morálny zákon. Poslúchame vnútorné nastavenie, prikazujúce nám: „Toto rob!“ resp. „Toto nerob!“ Etika nielen poznáva, čo je dobré a čo nás vedie k šťastiu a naplneniu, ale aj odhaľuje a skúma túto vnútornú morálnu silu v nás, ktorá nás núti niečo robiť (nasledovať)

a naopak niečomu sa vyhýbať. **Nielen opisuje** ľudské konanie (deskripcia činu), **ale aj človeku prikazuje a predpisuje** nejakú konat' (preskripcia činu).

5.1 Normativita etiky a situovanosť mravného konania

Už na začiatku sme si hovorili, že etika je špecifická – v porovnaní s väčšinou vied – v tom, že je to veda normatívna. To znamená, že vyúsťuje do určitých noriem, ktoré nás zaväzujú k určitému konaniu. Málokto má túto zaväzujúcu moc, väčšina vied opisuje svet a človeka, sú deskriptívne, a nie preskriptívne. **Etika obsahuje obidve zložky, deskriptívnu i preskriptívnu.** Medzi oboma je bytostný súvis – etické poznanie zároveň zaväzuje ku konaniu.

V etike, ako aj v iných vedách, hľadáme určité zákonitosti a pravidelnosti. Tieto poznané zákonitosti vyúsťujú do určitých princípov a pravidiel, ktoré nám pomáhajú získavať šťastie (bláženosť). Tieto pravidlá nie sú vnucované vonkajšou autoritou, ale sa rodia a odvíjajú z hĺbky našej esencie, resp. z našej ľudskej prirodzenosti (lat. *natura humana*, gréc. *ta antropina* = „ľudské záležitosti“). Úlohou nášho filozofujúceho premýšľania je odhaľovať to, čo je pre človeka typické ako pre človeka, čiže, čo je pre neho ako človeka podstatné. Ak predpokladáme ľudskú prirodzenosť, tak táto je pre človeka a jeho konanie záväzná: hovorí nám o tom, čo je pre človeka prirodzené a čo je jeho cieľové určenie (gréc. *telos*). Ľudská prirodzenosť teda človeka určitým spôsobom vopred nasmerúva. Podľa aristotelovsko-tomistickej etickej teórie **už v prirodzenej podstate človeka sa nachádza implicitný telos** ľudskej existencie, ku ktorému človek speje. Už grécki či rímski stoici rozvíjali tento motív: poznávaním ľudskej prirodzenosti odhaľujeme cieľové určenie života človeka. Ak majú tieto pravidlá (záväzky) implicitné v ľudskej prirodzenosti plniť svoju úlohu, musia byť mravne nárokovateľné, t. j. povinné – inak by nemali zmysel. Vychádzame teda z predpokladu, že existujú základné morálne normy, ktoré sú všeobecne platné, teda nadčasové a objektívne vynúiteľné. Nedajú sa vždy jednoducho explikovať, čiže vyjadriť v podobe nejakej verbálnej zásady, v rôznych časoch a rôznych kultúrach sa explikujú rozličným spôsobom. Napriek tomu jadro týchto rozmanitých kódexov je univerzálne a zakladá „všeľudské mravné hodnoty“ (napr. povinnosť postarať sa o rodičov, byť verný a poctivý, chrániť život svoj a druhých, usilovať sa o spravodlivosť atď.).

Tieto pravidlá však podliehajú historickej, náboženskej a kultúrnej **kontextualite**, ba aj jedinec sám vždy koná za určitých jedinečných okolností (je situovaný) a v konečnom dôsledku sa zodpovedá svojmu svedomiu, ktoré je jeho posledným normotvorcom. Narážame preto na dialektiku vzťahu medzi všeobecným (univerzálnym) étosom a osobným svedomím. Prakticky porovnávame silu všeobecnej normy a požiadavky rozpoloženia, v ktorom sa ocitáme – pýtame sa, do akej miery a v akej podobe máme aplikovať prikaznosť normy na konkrétnu situáciu. Svedomie je teda akýmsi moderátorom, mostom, ktorý nám sprostredkúva spojenie všeobecného morálneho príkazu a konkrétnej situácie, ktorá sa nedá nikdy generalizovať (porov. predchádzajúcu kapitolu).

Všimame si tu riziko tzv. situáčnej etiky: je to absolutizácia okolností i proti všeobecným normám a svedomiu, teda postoj, podľa ktorého niet žiadnych morálnych pravidiel, tie sa konštruujú vždy ad hoc, bez všeobecnej záväznosti. Radikálna „situáčna etika“ v konečnom dôsledku zavrhuje etiku ako takú (vedu o „pravidelnostiach“).

Etická reflexia má teda dva základné rozmery, **rozmer objektívny a rozmer subjektívny** (porov. prvú kapitolu, časť 7). Tzv. deontologická etika, resp. etika povinnosti, ktorú reprezentuje I. Kant, zdôrazňuje tzv. autonómiu svedomia. *Autonómia svedomia* je jednou z najvyšších hodnôt morálky vôbec. Znamená, že morálnosť môjho konania je daná jedine podriadením sa morálnemu zákonu, a tak moje rozhodnutia nie sú diktované vonkajšími okolnosťami a podmienkami (vonkajšia autorita, individuálna žiadostivosť, úžitok a pod.), ale len vlastným svedomím. Svedomie je posledným sudcom, no treba ho formovať v diskurze s druhými a so všeobecnými mravnými normami (porov. predchádzajúcu kapitolu).

Záväznosť a zároveň slobodu svedomia garantuje aj Ústava SR:

- Listina základných práv a slobôd (Ústavný zákon č. 23/1991 Zb.), Čl. 15:
„(1) *Sloboda myslenia, svedomia a náboženského vyznania je zaručená.*“

5.2 Deontológia

Ako sme už naznačili, všetko, čo sa opakuje, je riadené nejakými zákonmi (napr. prírodné zákony, psychické obranné mechanizmy, spoločenské normy, ekonomické pravidlá atď.). Etické zákony síce majú všeobecnú platnosť, ale sú podmienené ľudskou slobodou (na rozdiel od prírodných zákonov). Je teda veľký rozdiel medzi prísnyim determinizmom v prírode a pravidelnosťami a možnosťami predikcie správania človeka, kde má predvídateľnosť oveľa menšiu silu.

Etika skúma a hľadá to, čo je v človeku prirodzené, t. j. čo patrí k jeho bytostnej štruktúre. Snaží sa nájsť tzv. *principia* (lat. *principium* = pôvod, počiatok, východisko, predpoklad), prvé **princípy** toho, čo je v človeku bytostné a zároveň v konaní človeka morálne záväzné. Princípy stanovujú základné línie morálneho uvažovania. Princípom sú podriadené normy; **norma** je pravidlo, smernica, zásada, záväzná pre určitú oblasť ľudskej činnosti. Normy sú špecifickými vyjadreniami všeobecných princípov v konkrétnych oblastiach ľudskej činnosti.

Mravný princíp – umožňuje regulatívnu funkciu morálky vo vzťahu človeka k človeku. Mravné (morálne) princípy sa dajú zvyčajne sformulovať vo forme formulácií morálnych imperatívov a ako také majú aj svoje označenie (názov), napríklad:

- Etické minimum: Nikomu neškodiť!
- Etické maximum: Každému rob dobre!

Univerzálne mravné princípy sa vzťahujú na rešpektovanie a ochranu najvyšších hodnôt, majú všeobecnú záväznosť a neprotirečia individuálnemu svedomiu. Svedomie prekladá všeobecné morálne princípy do „vlastného jazyka“ človeka, žijúceho v určitom kontexte. Na základe morálnych princípov vznikli rozličné mravné kódexy.

Mravné normy môžeme rozdeliť na:

- deskriptívne (opisné, ukazujú, čo je optimálne, dovoľávajú sa imitácie – napríklad vo výchove predstavovaním nasledovaniashodných dobrých vzorov),
- preskriptívne (predpisujúce, prikazujú, čo človek má alebo nesmie robiť).

Zakladateľ etiky ako vedy Aristoteles uvádza, že nevyhnutnou úlohou filozofov (vedcov) je poznať a analyzovať prvé mravné princípy, avšak viac ako veda je *múdrosť* (etika ako **umenie rozvážnosti**, zamerania života na posledný zmysel skrze konkrétne činnosti).

Veľký deontologický mysliteľ Immanuel Kant skoncipoval teóriu o morálnom zákone. Tvrdí, že v každom ľudskom morálnom subjekte účinkuje morálny zákon, ktorý je možné sformulovať rôznymi spôsobmi. Najznámejšou je tzv. **prvá formulácia morálneho zákona**:

„Konaj tak, aby maxima tvojej vôle mohla vždy zároveň platiť
ako princíp všeobecného zákonodarstva.“

Maxima znamená zásada, podľa ktorej sa riadi jedinec vo svojom konaní. Maximy by mali byť také, aby mohli platiť ako všeobecné ľudské princípy ľudského konania.

Kant vysvetľuje, že pri konaní sa riadime vnútornými príkazmi a pohnútkami, ktoré nám prikazujú nejako konať. Rozlišuje dve podoby týchto príkazov, imperatívov: hypotetický a kategorický. **Hypotetický imperatív** je podmienený, dal by sa sformulovať vo výroku Ak..., tak (urob)...; napríklad: Ak ti autorita káže robiť takto, tak rob. Ak si myslíš, že svojím skutkom dosiahneš toto či ono (nejaký zisk), tak tak čiň. Ak ťa tvoj súcit (ľútosť) núti postarať sa o niekoho, postaraj sa... Podľa Kanta konanie podľa hypotetického imperatívu nie je morálne. Morálne dobre sa správa len ten človek, ktorý uplatňuje **kategorický imperatív**, nepodmienený príkaz. Ten by sa dal vyjadriť výrokom Konaj takto... lebo musíš, lebo taká je tvoja morálna povinnosť. Bez ohľadu na okolnosti, vonkajšie či vnútorné podmienky, predpokladané účinky, bez ohľadu na city a emócie. Ak sa nespriamam podľa toho, ako mi káže moje svedomie, ale moje konanie je motivované niečím iným (poslušnosťou voči iným, súcitom, pocitom, ziskom, dôsledkami), tak nekonám morálne dobre. Kant nám tým ukazuje, aké rozhodujúce je miesto svedomia v našom morálnom živote. Kantovská etika je deontologická, etika postavená na plnení základnej morálnej povinnosti, ktorá sa v nás prejavuje hlasom svedomia.

Slávna kantova citácia o morálnom zákone sa dostala dokonca aj na jeho náhrobný kameň v Königsbergu, dnešnom Kaliningrade:

„Dve veci naplňajú myseľ vždy novou a rastúcou úctou, čím častejšie a stálejšie sa nimi premýšľanie zaoberá: **hviezdne nebo nado mnou a morálny zákon vo mne.**“

Dostupné na internete: https://www.college.columbia.edu/core/sites/core/files/styles/large/public/images/Kant%27s_tombstone_Kaliningrad.jpeg?itok=PuAfoQKy.

5.3 Prirodzený zákon

Prirodzený zákon je morálny zákon, ktorý sprevádza rozhodovanie každého človeka už len tým, že je človekom. Každý jedinec v sebe odкрýva základné nastavenie toho, čo znamená konať v súlade s vlastnou prirodzenosťou. Prirodzený zákon určuje, ako má človek konať, aby bol v zhode so svojou prirodzenosťou a s jej cieľmi. Vychádza z „prírody“ a z „prirodzenosti“ (natura) človeka. **Základné ciele prirodzenosti človeka sú:**

1. zákon zachovania seba a rodu (prejavuje sa cez biologický zákon sebazáchovy),
2. sklon (inklinácia) k dobru a k poznaniu pravdy,
3. sklon k spoločenskému životu,
4. sklon k transcencii.

Uvedené sklony (inklinácie) nachádzame zakotvené v ľudskej prirodzenosti a rôznym spôsobom sa explikujú v našom konaní. Podľa tejto teórie sa prirodzený zákon nedá zmeniť, je v hĺbke človečenstva, ľudstva (humanitas).

Teória prirodzeného morálneho zákona je veľmi stará, starobylá a tradičná. Jej korene nachádzame už u starých Grékov a Rimanov, napríklad medzi stoikmi. Veľký rímsky stoik, filozof ale aj teoretik práva Cicero, hovorí o prirodzenom zákone toto: „Prirodzený mravný zákon je závažím v duši človeka, ktoré ho ťahá k dobru. Preto beda človeku, ktorý sa snaží zastaviť toto závažie, odstrániť jeho blahodarný vplyv na dušu! (...) Človek, ktorý prestupuje prirodzený zákon, nemôže očakávať nič dobrého. Tomuto zákonu sa nesmie upierať platnosť, ani ho sčasti zrušiť, ani úplne odstrániť,

ani nemôžeme byť senátom ani ľudom od tohto zákona oslobodení“ (Cicero, O štáte). Cicero tvrdí, že platí základný meta-zákon, ktorý **nemôže byť zrušený** žiadnym zákonodarným či kodifikačným orgánom (senátom, parlamentom, ľudovým hlasovaním atď.). Prirodzený morálny zákon nepodlieha procesu právnej legislatívy.

Každý ho môže poznať aspoň v hrubých rysoch. Fundamentom prirodzeného zákona tkvie vo vnútornom imperatíve konat' dobro a vyvarovať sa zlu. Znamená to napríklad preukazovať druhým dobro, nebyť sebecký, chrániť život, byť vďačný a pod. V rôznych kontextoch a kultúrne podmienených kodifikáciách nájdeme rozličné explikácie, čiže pozitívne formulácie toho, čo nám prirodzený zákon predpisuje, k čomu nás zaväzuje.

Historický významným teoretikom prirodzeného morálneho zákona bol aj sv. Tomáš Akvinský. Tvrdí, že človek ako rozumový tvor je schopný rozoznávať prirodzený zákon (*lex naturalis*), ktorý má na zreteli zachovanie *bona humana*, „dobrá pre človeka“ (viac Anzenbacher, 2001, s. 84 a nasl.). Prirodzený zákon je vždy orientovaný na dobro. Človek so svojou rozumovou povahou je schopný prirodzený zákon odkrývať a sformulovať. Jeho **formulácie**, ktoré odrážajú historický a kultúrny kontext, budú priebežne revidované, problematizované a reformulované. Explikácie a formulácie prirodzeného zákona sú vždy časové, kdežto jeho samotná nadčasová bytnosť a normatívna záväznosť bude v nás vždy zahrnutá. Jeho samotná existencia a pôsobenie nepodlieha vplyvom kultúry a doby.

Z tejto etickej teórie vychádza tzv. **jusnaturalizmus** (z lat. *jus* = právo, *naturalis* = prirodzený). Kto sa v právnej teórii pridŕžiava prirodzenosti a prirodzeného zákona, ten vychádza z jusnaturalizmu. Jusnaturalizmus teda tvrdí, že existujú normy, ktoré nepodliehajú vyjednávaniu a kontraktu, pretože prirodzený zákon transcenduje akúkoľvek ľudskú dohodu (porov. Cicero). V protiklade k tejto teórii stojí tzv. **právny pozitivizmus**, čo je presvedčenie, že zákon je výsledkom vyjednávania a dohôd, teda že neexistuje žiadna vyššia či pôvodnejšia záväznosť, ktorá by bola nadčasovým a nadkultúrnym predpokladom práva (resp. ak aj existuje, nie je možné naň odkazovať bez pozitívnej formulácie a teda dohody). Aj súčasní teoretici práva tendujú k jednej či k druhej z týchto dvoch pozícií.

5.4 Morálka a právo

Už v predchádzajúcej časti sme dospeli k otázke vzťahu medzi morálkou a právom. V každej spoločnosti panujú nejaké spoločenské pravidlá, ktoré sú spravidla výsledkom dohody – zákony – ide o tzv. **pozitívne zákony**. Termín „pozitívny“ v tomto prípade neznačí „dobrý“, ale „sformulovaný“ (kodifikovaný s jednoznačným znením). Pozitívny zákon je pravidlo stanovené kodifikačnou autoritou (parlamentom, vládou, samosprávnym orgánom, úradnou autoritou), s jasným zverejneným znením, ktoré je záväzné pre každého člena danej spoločnosti, pričom má zábezpeku vynútiťnosti (sankcie). Zákon musel prejsť legislatívnym (redakčným a schvaľovacím) procesom. Pozitívny zákon je zákonom danej spoločnosti, je to tzv. „ľudský zákon“. Prvým prameňom práva v štáte je ústava.

Niekoľko **vlastností pozitívneho zákona:**

- podlieha dobe, kultúre, okolnostiam, historickým zmenám, potrebám...
- jeho cieľom je zabezpečiť spravodlivosť, poriadok, mier a rozvoj (štyri základné ciele pozitívneho zákona),
- vyrastá z prirodzeného mravného zákona, potvrdzuje ho, nemal by byť v kontraste s ním (často to tak nie je: existujú pozitívne zákony, ktoré prikazujú niečo, čo je neetické, napr. norimberské rasistické zákony v čase hitlerovského Nemecka, alebo zákony, ktoré umožňujú zabíjanie nenarodeného človeka a i.).

Nie všetko, čo zákon povoľuje (čo je legálne), je mravne dobré a nie všetko čo zakazuje (čo je nelegálne) je mravne zlé (napríklad interrupcie sú legálne hoci morálne zlé; alebo počas totalitných režimov bola obmedzovaná sloboda slova, hoci je to dobrá hodnota). Pozitívny zákon sa teda môže dostať do sporu s prirodzeným morálnym zákonom. V takom prípade sme viazaní nasledovať prirodzený zákon, a to aj v situáciách, pri ktorých nám hrozí veľká ujma. Napríklad v časoch druhej svetovej vojny mnohé domácnosti skrývali a prechovávali prenasledovaných Židov, napriek zákazom a hroziacim postihom (patríme medzi národy s najväčším počtom vyhlásených za „spravodlivých medzi národmi“ v prepočte na obyvateľov)⁴. Slávny norimberský proces po vojne odsúdil nacistických pohlavárov za zločiny, hoci títo počas vojny postupovali podľa schválených nemeckých zákonov, no – ako vyhlásil povojnový tribunál – konali proti ľudskosti a všeobecným morálnym zákonom (proti prirodzenému právu). Tento tribunál teda postupoval odvolávajúc sa nie na pozitívne, ale prirodzené právo. V našej nedávnej histórii, počas komunistickej totalitnej vlády, sme mali množstvo „hrdinov svedomia“, ktorí pre svoje presvedčenie trpeli vo väzeniach a v sťažných podmienkach spoločenského života. Podobne sme aj my **morálne viazaní uprednostniť prirodzený zákon** (zaväzujúci nás cez svedomie) pred zákonom pozitívnym, ktorý môže byť nespravodlivý. Samozrejme, v ideálnej situácii by sa pozitívny a prirodzený zákon nemali dostať do konfliktu, čo však v realite môže nastať.

Nespravodlivý zákon je ten, ktorý nespĺňa tri podmienky:

1. zhodovať sa s prirodzeným zákonom,
2. viesť k všeobecnému dobru,
3. neprekračovať prirodzené ľudské možnosti (napr. zákon zakazujúci súkromné vlastníctvo).

Zákon má aj osvetovú, **edukačnú funkciu** a silu, má vplyv na mravné povedomie ľudí v krajine. Prax vyplývajúca zo schváleného zákona spätne vychováva ľudí danej spoločnosti. Bežný občan, ale aj politik argumentuje neraz tým, že „zákon to povoľuje“, hoci jeho konanie môže byť neetické. Faktom je, že ak sa v právnom systéme nejaké sporné konanie „dekriminalizuje“, resp. povolí, ťažko sa uvoľnený stav vráca späť. Edukačná funkcia zákona je jednou z funkcií, ktoré treba mať na pamäti pri legislatívnych procesoch.

„Zákon je etické minimum a morálka je etické maximum“ (T. G. Masaryk).

---

⁴ Pre tých, ktorí sa chcú dozvedieť viac: <https://www.pribehyspravodlivych.sk/spravodlivi-medzi-narodmi/>.

5.5 Ľudské práva a povinnosti

Práva sú nevyhnutným pendantom povinností a naopak, práva nevyhnutne sprevádzajú povinnosti. Právo na strane jedného musí byť vymožitelné ako povinnosť na strane druhého, inak nejde o právo v pravom zmysle slova. Napríklad tzv. Ľudské práva tretej či štvrtej generácie, ako je „právo na komunikáciu“, „právo na zdravé životné prostredie“, „právo na vzdelanie“ atď., nie sú v pravom zmysle právami, ak niet na druhej strane koho osobne zaviazat' príslušnou povinnosťou.

Ľudské práva sú (podľa prirodzenoprávnej náuky) isté práva, ktoré prislúchajú každému človeku od narodenia. Medzi základné Ľudské práva patrí napríklad právo na život, osobnú slobodu a bezpečnosť, slobodu pohybu, slobodu prejavu, svedomia, spolčovania, zhromažďovania a iné. Sú to univerzálne práva všetkých Ľudských bytostí, nezávisle od štátnej právomocnosti alebo iných faktorov ako sú etnický pôvod, národnosť, náboženstvo, pohlavie a podobne. Idea Ľudských práv pochádza z filozofických myšlienok a konceptov prirodzených práv formovaných hlavne počas doby osvietenstva. Ľudské práva, prinajmenšom v povojnovom období, sú koncipované na základoch **Ľudskej dôstojnosti** a ponechávajú si svoj univerzálny charakter (porov. Všeobecná deklarácia Ľudských práv, OSN 1948⁵).

Existencia, opodstatnenosť a obsah Ľudských práv sú neustále predmetom diskusie filozofických a politických vied. Z právneho hľadiska sú Ľudské práva zakotvené v medzinárodných zákonoch a dohodách, ako aj vo vnútroštátnych zákonoch mnohých krajín. Teória Ľudských práv ide nad rámec zákona a tvorí morálnu základňu pre reguláciu súčasného geopolitického poriadku. Súčasnú súpisu Ľudských práv sa často stávajú dôvodom pre spory a konflikty, keďže siahajú ďaleko za súpis základných Ľudských práv deklarovaných vo Všeobecnej deklarácii a bývajú objektom ideologických záujmov, najmä ak sa v mene jedných práv potláčajú iné práva. Súčasnú formuláciu rozličných práv predstavujú určité liberálno-demokratické ideály, ktoré však strácajú status „práva“, ak ich nemožno reálne a záväzne realizovať bez porušovania iných práv.

5.6 Delenie princípov

Všetky etické princípy sa zakladajú na ontologických princípoch, čiže princípoch bytia. Etické princípy, odvolávajúce sa na princípy ontologické, potom nie sú svojvoľné alebo čisto konvenčné (výsledky dohôd), ale sú zakotvené v samotnom poriadku bytia. Isteže, v konkrétnych situačných dilemách a etických problémoch sme veľakrát odkázaní na dojednávanie kontextuálne podmienených pravidiel. V nasledujúcej stati si predstavíme štyri delenia princípov (porov. Mráz, 2001, s. 50–58):

- a) Základné ontologické princípy
- b) Základné etické princípy
- c) Základné medicínsko-etické princípy
- d) Základné sociálno-etické princípy

---

⁵ Dostupná napr. tu: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slo.pdf.

a) Základné ontologické princípy

Sú to princípy súvisiace s tým, že sme, existujeme. Každé jedno súcno (existujúce bytie) sa riadi týmito princípmi už len preto, že je. Klasická ontológia predstavuje tri:

1. **princíp identity** (totožnosti): súcno je totožné so sebou samým – nemôže byť naraz iným súcnom,
2. **princíp ne-protirečenia** (kontradikcie): súcno nemôže zároveň a z toho istého pohľadu aj byť aj nebyť,
3. **princíp vylúčenia tretieho** (prvku): niet tretej možnosti medzi bytím a nebytím určitého súcna.

Všetky tri princípy je možné zredukovať na princíp identity.

Ontologické princípy sú základom **logickej argumentácie** a východiskom proti skepticizmu a relativizmu (nemožno tvrdiť, že „niet žiadnej pravdy“ bez toho, aby sme si protirečili).

b) Základné etické princípy

1. **Princíp úcty k životu ako takému**: Každá živá bytosť si zasluhuje úctu a ochranu.

Albert Schweitzer, reprezentant tzv. etiky úcty k životu, vyjadruje tento princíp vetou: „Som život, ktorý chce žiť uprostred života, ktorý chce žiť.“ Život si zasluhuje ochranu v každej jeho forme, ale jestvuje **hodnotová hierarchia foriem života** (život človeka je viac než život baktérie).

Vo vzťahu človeka k životnému prostrediu sa stretávame s rozličnými postojmi, ktoré by sme mohli identifikovať v týchto troch:

- i. naturalistický antropocentrizmus* (vlastnícko-dominujúci, koristnícky vzťah človeka k svetu, človek má ovládnuť prírodu pre svoje ciele),
  - ii. biocentrizmus* (zrovnoprávňujúci a nediferencujúci vzťah medzi všetkými živými organizmami, niet hodnotového rozdielu medzi človekom, zvierat'om a rastlinou),
  - iii. humanistický antropocentrizmus* (správcovský vzťah, umiernený postoj, ktorý transformuje svet a humanizuje ho, no zároveň zaň nesie zodpovednosť – v tomto spočíva jeho výsadné postavenie vo svete).
2. **Princíp dôstojnosti a jedinečnosti každej ľudskej osoby**: Cieľom eticky oprávneného konania je rešpektovanie a zveľadenie ľudskej dôstojnosti ako osobnej neodňateľnej hodnoty. Jednoducho: jediným správnym vzťahom človeka k človeku je vzťah rešpektu a úcty. Ľudská dôstojnosť je hodnota osobná a neodňateľná. Ľudská osoba je vo svojej dôstojnosti najvyššou hodnotou. Z tohto východiska vyplýva tzv. *personálna norma*: Osoba je takým dobrom, že jediným správnym a plnohodnotným vzťahom voči nej môže byť iba **láska**, chápaná ako afirmácia hodnoty osoby a ako požiadavka spravodlivosti.

V tejto súvislosti sa nám núka tzv. **druhá formulácia mravného zákona** podľa Immanuela Kanta: „Konaj tak, aby osoba v tebe alebo v druhom človeku bola účelom tvojho konania, nikdy nie prostriedkom pre tvoje ciele.“ Druhý človek je osobou v tom zmysle, že je samoú-

čelom, to zn. účelom samým osebe, posledným cieľom môjho konania. Len čo sa stáva prostriedkom pre moje ciele, prestáva byť pre mňa osobou, stáva sa „vecou“ – a teda sa správam k nemu nemorálne.

Tento princíp chráni človeka (bez ohľadu na jeho empirické atribúty, aj slabého, chorého, útleho, chudobného, nemohúceho) pred zneužívaním a používaním na iné ciele.

3. **Princíp zodpovednosti:** „Konaj tak, aby dôsledky tvojich činov neohrozovali budúcnosť jestvovania ľudského druhu na zemi“ (Hans Jonas – predstaviteľ tzv. etiky zodpovednosti). Tento prístup sa nazýva aj *etikou dedičstva* (porov. Sokol, 2014, s. 168–240), kladie nám otázku, čo po sebe zanechávame pre nasledujúce generácie.

Princíp zodpovednosti výzva k ostražitosti, umiernenosti a sebaovládaniu, vystríha nás pred technokratickým konzumizmom.

c) Základné medicínsko-etické princípy

Vychádzame z predpokladu, že človek je stále v stave núdze (nedostatočnosti) a očakáva príspevok druhých v procese jej odstraňovania. Sme stále závislí od druhých (A. MacIntyre definuje človeka „závislý rozumný živočích“). Núdzny človek apeluje na **prosociálnosť** druhých (ochotu urobiť niečo pre druhých aj bez očakávania zisku, riskovať pre druhých), ktorej koreňom je *altruizmus* (nesebeckto, opak egoizmu). Uvedieme tu štyri základné princípy:

1. **Princíp zodpovednosti za život a zdravie:** život a zdravie je hodnota, ktorú treba chrániť všetkými dostupnými prostriedkami (zdravotnou starostlivosťou, ale aj voľbou životného štýlu). Život a zdravie je dar (dostali sme ho) a úloha (máme zaň zodpovednosť). Definícia zdravia podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) z r. 1958 je táto: „Zdravie je stavom úplného telesného, duševného a spoločenského súladu.“ Takto postavená definícia zdravia je idealistická, perfekcionistická (podľa nej nikto nie je dokonale zdravý).
2. **Princíp integrity a celistvosti človeka:** každá ľudská osoba má rozvíjať všetky svoje funkcie a starať sa o ich neporušenosť. Človek je celok, nemožno ho redukovat' na „kazu“ chorého orgánu, treba ho brať v celistvosti. Ak je nutné obetovať jeden z orgánov (partikulárnu súčasť organizmu) v prospech vyššieho celku, teda aby nebol definitívne narušený život alebo zdravie človeka v jeho komplexe, tak ho máme obetovať.
3. **Hippokratovský princíp beneficencie** (dobro-činnosti): hlavným záujmom zdravotníka má byť dobro (zdravie) pacienta (ako najvyšší zákon).
4. **Hippokratovský princíp non-maleficencie** (nečiniť zlo): predovšetkým neškodiť (ak hrozí možnosť väčšej ujmy ako prínosu, zákroku sa treba vyhnúť). Tento princíp je síce špecifický – medicínsko-etický, no je ho možné aplikovať aj na mimo-medicínske situácie a okolnosti. Znamená, že sa máme vyhnúť takému činu, pri ktorom hrozí, že by sme mohli spáchať veľké zlo (napr. poľovník nesmie strieľať na živú bytosť, o ktorej nie je si celkom istý, že to nie je človek; podobný príklad sa uvádza aj pri téme interrupcií: ak nie sme si istí, že „to nie je človek“, nesmieme smrtiaci zákrok vykonať).

d) Základné sociálno-etické princípy

1. **Princíp solidarity:** navzájom si prispievať k dobru. Termín solidarita (z lat. *solidum* = pevný, tuhý, spojitý, celistvý) odkazuje na vzájomnú súdržnosť a spolupatričnosť. Obec, komunita, spoločnosť, v ktorej žijeme, je prostredím štruktúrovaných ľudských vzťahov, s cieľom vytvárať *politické filia* (gréč. politické priateľstvo), ktoré prekračuje jednoduchú zákonnosť. Nie sme viazaní len spravodlivosťou ale smerujeme k vyššiemu druhu vzťahov – k vzájomnosti a priateľstvu. Ak sú medzi nami jedinci, ktorí potrebujú pomoc, máme im túto pomoc dopriať, aj za cenu vzdania sa niečoho, na čo máme nárok (napr. zisku, pohodlia, času, finančných prostriedkov). Toto vzájomné pomáhanie si k dobru je záväzkom

- jednotlivcov a skupín medzi sebou a
- vo vzťahu k celku, ako aj
- celku k týmto skupinám a jednotlivcom.

Tento princíp je dôležitý, aby sme prežili ako spoločnosť v určitej kvalite, pretože nie každý má šťastie v danom momente (je postihnutý chorobou, nešťastím, nehodou). Kto má šťastia viac, mal by z neho ponúknuť tým, ktorí ho majú menej. V rámci synergie solidarity dokážeme spolu viac, než dokážu jednotlivci sami.

2. **Princíp spoločného dobra:** podporovať tie hodnoty, ktoré je možné uskutočňovať iba spoločne s druhými. Sú také hodnoty, ktoré dokážeme dosahovať len spoločne: zákony, orgány, inštitúcie (napr. súdne orgány, polícia, školské a zdravotnícke zariadenia), spoločný majetok (napr. cestná sieť), spoločenská kultúra a mravnosť atď. Predpokladom je to, že individuálne dobro dosiahnem ľahšie (alebo iba) v spolupráci s druhými. Spoločné dobro je potom viac ako súhrn (súčet) jednotlivých dobie, dosahovaných jednotlivcami samostatne.

3. **Princíp subsidiarity:** nadriadený orgán má prenášať kompetencie, ktoré je schopné vykonávať nižšie postavená skupina či jednotlivec, na tieto podriadené orgány a jednotlivcov. Ide o proces decentralizácie a personalizácie rozhodovacích právomocí v rozličných oblastiach (štátna správa, vzdelávacia politika, systém sociálnej pomoci, podnikový manažment, apod.). Tento princíp chráni jednotlivca a skupiny pred väčšinou (ktorá môže byť tyranská) a centralizáciou moci. Platí v demokracii a v spoločnosti, v ktorej sa snažíme žiť v čo najväčšej miere slobody a autonómie až po úroveň jednotlivých občanov. Platí aj pre firemnú kultúru (tzv. široký model riadenia s prenosom kompetencií na nižšie zložky a na zamestnancov), alebo pre výchovno-vzdelávací štýl (doprajem žiakovi, aby si sám dohľadal poznatky k téme a predniesol ich spolužiakom, než aby som to urobil transmisívne a jednosmerne ako učiteľ; ako rodič umožním dieťaťu rozhodnúť sa v niečom samostatne, ak je toho schopný).

5.7 Axiológia, delenie hodnôt

Téme hodnôt sme sa úchytkom venovali už v druhej kapitole, kde sme hovorili o dobre a blaženosti, dotkli sme sa jej aj štvrtej kapitole, kde sme rozoberali štruktúru ľudského skutku. Tu si ju predstavíme viac systematicky.

Názov vedy o hodnotách *axiológia* pochádza zo slova *axía* (gréč. hodnota; *axón* = os, vertikála). Hodnota je dobro, „to k čomu smerujú všetky veci“ (Aristoteles), „vlastnosť alebo charakter toho, po čom sa nielen túži, ale si aj zaslúži, aby sa po ňom túžilo“ (významný francúzsky axiológ Joseph de Finance). Hodnota súvisí s cenou (akú prisudzujeme veciam), ktorú sme ochotní podstúpiť preto, aby sme danú hodnotu dosiahli. Súvisí aj s potrebami človeka a hodnotením (stanovovaním ceny), čiže oceňovaním: pri hodnotení si stanovujem cenu, ktorej som ochotný sa zrieknuť v prospech nadobudnutia danej hodnoty. Hodnota preto „za niečo stojí“, je ekvivalentom obety či námahy vynakladanej na jej dosiahnutie.

Delenie hodnôt (podľa J. de Finance, porov. Mráz, 2001, s. 39):

-
4. **sebatranscendentné náboženské** (primát božskej iniciatívy → „skúsenosť Boha“),
  3. **sebatranscendentné morálne** (dosahované slobodným rozhodnutím),
  2. **humánne inframorálne**,
    - b) duchovné:
      - noetické (poznávanie),
      - estetické a umelecké (krása, vkus),
      - sociálne (súdržnosť, poriadok...),
      - vôľové (stálosť konania, sila...),
    - a) ekonomické a eudaimonické (bohatstvo, úspech),
  1. **infracumánne** (biologický život, materiálne a vitálne hodnoty, zmyslovosť).

Vnútroštruktúra **hodnoty** (štyri aspekty hodnotenia) – hodnota je dobro, ktoré je:

1. poznávané (aspekt kognitívny),
2. chcené (aspekt volitívny, elektívny),
3. milované (aspekt apetitívny),
4. dosahované (aspekt konatívny, behaviorálny).

Pri diskurze o hodnotách treba spomenúť zvláštnu hodnotu, ktorou je osobitá hodnota *druhého* (ty). Osoba druhého je nositeľkou druhovo celkom inej hodnoty, než je hodnota všetkých iných vecí. Druhý je zároveň *alienus* (cudzí) a *fascinosus* (očarujúci). Každý jeden človek je vždy pre mňa cudzincom a ako taký ním vždy aj zostane. Nikdy ho nebudem poznať tak, ako vec, ktorú vlastním a kontrolujem. Cudzosť a tajomnosť druhého je súčasne výzvou, ktorá ma fascinuje, očarúva a neustále priťahuje, volá, aby som do jeho tajomstva prenikol, aby som sa mu čo najviac priblížil. Druhý je vždy pre mňa výzvou k transcencii, k vykračovaniu zo seba samého smerom „von“ z môjho „tu a teraz“, z mojich potrieb a záujmov – k druhému, ktorý je mi cudzí a zároveň fascinujúci.

Na záver:

Niekoľko myšlienok 14. tibetského dalajlámu (vlastným menom Tändzin Gjamcho):

„Babička a dedko ti hovorili čistú pravdu:

vždy budeš mať to, čo praješ i ostatným.

Byť šťastný nie je záležitosťou osudu.

Je to vec voľby.”

“Staraj sa o svoje myšlienky, lebo sa z nich stanú slová.

Staraj sa o svoje slová, lebo sa z nich stanú skutky.

Staraj sa o svoje skutky, lebo sa z nich stanú zvyky.

Staraj sa o svoje zvyky, lebo utvárajú charakter.

Staraj sa o svoj charakter, lebo ten utvára osud.

A osud – to je tvoj život.“

6 Pravda a lož

Štruktúra kapitoly:

6.1 Úvod.....	67
6.2 Stratégie klamaní a hierarchia lží.....	69
6.3 Pravdivosť ako základ ľudskej komunikácie.....	70
6.4 Sľub, zmluva, poctivosť.....	72
6.5 Etický rozmer pravdy.....	74

Študijné texty k tejto kapitole:

FURGER, F.: *Etika seberealizácie osobných vzťahů a politiky*. Praha : Academia, 2003, s. 109–120.

LISSMANN, P.: *Hodnota člověka*. Praha : Vize 97, 2010, s. 32–44.

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 99–100.

VYBÍRAL, Z.: *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. Praha : Portál, 2003, s. 7–48, 153–166.

Najbližšie tri kapitoly nášho kurzu by sme mohli označiť ako „**aretologický blok**“. Ako už vieme, aretológia je veda o cnostiach (gréč. *areté* = cnosť) a morálnom charaktere. Čakajú nás teda state, v ktorých sa budeme venovať cnostiam a ich miestu v celkovom systéme etiky ako vedy. Navyše, aretologické témy majú veľmi blízko k pedagogike, teda k vede o výchove a vzdelávaní človeka. Ako (budúci) pedagógovia budeme čítať túto tému aj zo špecifického výchovného hľadiska. Budeme si všimnúť aspekty týkajúce sa dynamiky stávania sa cnostným (charakterným) človekom. Cnosť je črta, ktorú nadobúdame a formujeme, čiže je predmetom ovplyvňovania, výchovy a seba výchovy. Začneme problematikou pravdivosti, teda otázkami pravdy ako etickej hodnoty.

6.1 Úvod

Názov našej témy v sebe nesie silné a vznešené slovo – pravda. Pojem, na ktorý sa pozeráme s bážňou, ale ho aj používame, niekedy zneužívame pre vlastné ciele. Odvolávaním sa na pravdu môžeme život zachrániť, ale ho aj stratiť. Dá sa s ním víťaziť v bitkách, ale dá sa ním aj „zabíjať“. V mene pravdy sa dajú páchať beštiálne zločiny, ale v mene pravdy sa dá aj zachraňovať a idúc za pravdou sa dá naplňať život zmysluplnosťou a šťastím. Aristoteles napísal, že pravda je predmetom nášho *bios theoreticos*, teda teoretického života, ktorý nám prináša blaženosť. Nemecký filozof Hegel, veľmi presný a racionalisticky zviazaný intelektuál, však zoči-voči pravde vyhlásil: „*Pravda je vznešené slovo a ešte vznešenejšia vec. Kto si ešte uchoval zdravého ducha a zdravú myseľ, tomu sa musí pri tomto slove ihneď rozbiť srdce. Čoskoro sa však vynorí „ale“, totiž otázka, či sme schopní pravdu aj spoznať.*“

Otázka možností a hraníc poznania pravdy je večná otázka filozofie. V tejto kapitole sa však nebudeme venovať epistemologickým otázkam, ako napríklad: Čo je to pravda a ako ju môžeme poznať? Náš záujem je predovšetkým etický, a preto aj k tejto téme pristupujeme z etického stanoviska, čiže ani nie tak z hľadiska otázky či sme ako ľudia schopní pravdu poznávať, ale z hľadiska otázky ako **sa pravda dotýka našej morálky**, ako s ňou súvisí. Presnejšie: má otázka pravdy v sebe zakomponovaný aj morálny (nielen epistemologický) rozmer? Iste áno, lebo za jeden z najväčších cieľ zvykneme považovať opak pravdivosti, teda lož (a klamať je predsa zlé). Hovorí sa, že *keďto klame, ten aj kradne* – téma pravdivosti, čestnosti, poctivosti a schopnosti nekradnúť je v spoločnosti považovaná za veľmi dôležitú. A naopak, kto porušuje tieto cnosti, najmä ak ide o významných a viditeľných ľudí (politikov, podnikateľov, vyšších úradníkov a pod.), tomu nevieme odpustiť. Tieto témy sa stávajú hybnými pri politických preferenciách a zmenách. Klamstvo a podvod voči nám berieme ako osobnú zradu, a to nielen preto, že niekoho slová neboli v súlade s jeho myšlienkami a s jeho konaním, ale najmä preto, že sa cítime podvedení – akoby človek klamaním na nás páchal bezprávie. V našej kapitole sa teda budeme pýtať eticky – čo je to pravdivosť a či sme jej schopní.

Poznámka k humánnym a spoločenským vedám: v humánnej a sociálnej oblasti nie je možné iba opisovať, čiže postupovať prísne deskriptívne a akoby hodnotovo neutrálne (čo je možné v prírodných a technických vedách). Vo veciach, týkajúcich sa človeka a spoločnosti je nutné aj hodnotiť, zaujímať stanoviská. Človek totiž disponuje slobodnou vôľou, ktorá vstupuje do jeho rozhodovania a konania, takže v jeho myslení a konaní neexistuje prísna kauzalita. Z toho vyplýva nevyhnutnosť rozmanitých interpretácií, ba aj protirečení, s ktorými sa stretávame v teóriách týchto vied, a je to celkom legitímne.

Základným kritériom rozlišovania medzi pravdivosťou a klamstvom je **úmysel**. Nie každé vyslovovanie nepravdy je klamstvom – ak hovoriaci nevedel, že je to nepravda. Preto úmysel sformulovať pravdivé je znakom pravdivosti a naopak, úmysel zakryť pravdivé je znakom lži – v takom prípade sa používa lož ako krycí štít. Človek s integritou (teda pravdivý človek) hovorí to, čo si myslí, medzi jeho slovami a myšlienkami nie je spor.

Lož môže mať rôzne formy, ako uvidíme. Najúčinnější spôsob klamania je ten, keď klamajúci vychádza z pravdy, teda jeho výpoveď má základ v pravde, ale pravdu pozmení, prikrášli, doplní, preženie, či nedopovie – vtedy lož vyznieva ako najpravdepodobnejšia. Zvykneme ju aj nazývať „polopravda“ (neúplná pravda, „vhodne podaná“ pravda, nadsádzka, ironizovanie, úhybné manévry, zovšeobecňovanie), aby sme nemuseli priznať, že ide o lož. V skutočnosti to nie je „polopravda“, ale lož, ktorá sa chce čo najviac podobáť na pravdu (a práve o to ide klamajúcemu). Podobne ako **nejestvuje polopravda, nejestvuje ani nevedomé klamstvo**. Klamstvo je vedomá lož, inak ide o omyl. Klamať je možné aj **zatajovaním**, teda nevyslovením celej pravdy, ale len jej časti, čím sa docieľi falošný obraz o skutočnosti, čiže klamstvo. Nie však každé zatajovanie je klamstvo, lebo existuje aj povinnosť zachovať dôvernosť (tajomstvo) o niektorých veciach, čo určite nemožno nazvať klamaním (napr. profesijné tajomstvo lekára, psychológa, advokáta, kňaza a pod.).

6.2 Stratégie klamaní a hierarchia lží

V tejto časti si pomôžeme psychologickým rozborom klamaní podľa českého autora Zdeňka Vybírala (2003, s. 29–48), aby sme lepšie pochopili finesy pravdivosti a obskúrne zápolenia ľudskej duše vo vzťahu k pravde. Na pozadí tejto analýzy sa nám zreteľnejšie ukáže morálna hodnota a cnosť pravdivosti. Naše lži vychádzajú z určitých motivácií. Dôvody (motivácie) klamaní v nás vyúsťujú do rozličných stratégií zavádzania. Ide o pokusy vyviazať sa zo zodpovednosti za klamstvo (sebaospravedľovaním, eufemistickým označovaním klamstva, výhodnou komparáciou, prenesením zodpovednosti na iných či na okolnosti).

Stratégie klamaní sme zhrnuli a zjednodušili do siedmich bodov:

- a) **Ospravedľovanie ochrannou funkciou:** klamem druhému s vlastným ospravedľovaním, že ho tým chránim, je to pre jeho dobro (lož z milosti, k dobru druhého – nevediaceho; napríklad zatajenie nevery);
- b) **Ospravedľovanie krásou:** klameme z „estetických“ dôvodov – v domnení, že ide o „krásnu lož“ (napríklad „darčeky nosí Ježiško“, „deti nosí bocian“), či krásny sebaklam („podvádza ma, ale predsa ma miluje“);
- c) **Ospravedľovanie užitočnosťou, prospechom:** veľmi častý motív klamaní, klamanie pre sebaobohatenie či pre spoločný osov („nikomu tým neublížim“) – práve z tohto spojenia čerpá ľudové porekadlo „kto klame ten kradne“;
- d) **Ospravedľovanie motivačnou funkciou:** klamem druhého, aby som ho tým povzbudil či upriamil k nejakému konaniu („si v tom výborný“, „ty na to máš“, „dnes ti to sluší“);
- e) **Relativizácia a ambivalentizácia:** to je sofistikovaná stratégia klamaní, kedy nepoviem jednoduchú pravdu, ale „zahmlievam“, relativizujem nejaký jav či výrok, uvádzam ho do viacznačnosti („z prvého pohľadu áno, ale z druhého nie“... „to závisí od pohľadu“, zdôrazňujem otázku kontextu a situačnosti);
- f) **Odmietnutie existencie hodnotenia na škále pravdivé – lživé:** sofistikovaná stratégia klamaní, pri ktorej nastolím skeptický postoj (pravda nejestvuje), aby každá lož stratila svoj protipól (lož nejestvuje) – kto je presvedčený, že pravda neexistuje, musí akceptovať, že ani lož neexistuje, a tak nemožno nikoho obviňovať z nepravdivosti či falošnosti;
- g) **Poukazovanie na dobré dôsledky:** najčastejšia motivácia klamaní – zdôvodňovanie zavádzania a podvádzania dosahovaním či uchovávaním dobra (pokoja, súdržnosti, priateľstva a pod.) – ide o tzv. konzekvencionalistický prístup (napríklad „nepovieme to otcovi, aby bol pokoj v rodine“), ktorý však nemusí „vyjsť“ („dobrý“ dôsledok nenastane).

Pri každej z uvedených stratégií však platí, že prezradenie, odhalenie klamstva narušá dôveru a spôsobuje zranenie a odcudzenie. Takto narušená dôvera sa veľmi ťažko obnovuje, najmä ak lož trvala dlho a bola systematická, t. j. ak vzťah dvoch sklzol do „života v klamstve“. Opäť treba zdôrazniť, že klame iba ten, kto má vedomosť o tom, že klame a kto má možnosť inej voľby a vie o nej.

Pri klamaní je možné identifikovať určitú **hierarchiu lži**, a to podľa motivácie klamania (vysoká – nízka), alebo podľa veľkosti očakávaného účinku:

1. lži, pri ktorých môže človek v prípade odhalenia veľa stratiť, či neodhalenia veľa získať;
2. lži, pri ktorých nie je úspech klamania fatálne dôležitý (predstieranie zo zdvorilosti atď.)

Otázka poctivosti je veľmi dôležitá pre kultúru spoločenského styku, pre „verejnú“ spoločnosť. Problematika klamania, podvádzania, korupcie a na druhej strane čestnosti a transparentnosti dokáže motivovať až mobilizovať občanov, aby vyvíjali tlak na zmenu. Rozličné kultúry majú rôzne nastavenú **únosnosť klamania**, teda spôsob spolužitia s klamstvom. V spoločnosti, kde je klamanie a nečestnosť považovaná za bežnú a takmer legitímnu vec (napr. bežne rozšírené korumpovanie, podplácanie, rodinkárstvo a pod.), tam je nízka **miera spoločenskej dôvery** – taká spoločnosť musí vyvíjať veľké úsilie a platiť vysoké náklady na zabezpečovanie práv (napr. proti zneužívaniu postavenia, proti „tunelovaniu“ verejných zdrojov, proti obchádzaniu pravidiel, proti daňovým únikom a pod.). Existuje aj spoločenské a politické klamanie z pozície moci: propaganda, mediálna manipulácia, ilúzia, populizmus, sofizmus, korupcia... Na poli informácií sa preto vedú „informačné vojny“, vedú sa strategické dezinformačné a konšpiračné kampane, operuje sa s tzv. fake news. Média (štvrtá moc v štáte) nám sprostredkujú informácie, na základe ktorých sa rozhodujeme, preto majú vysokú zodpovednosť za selekciu a spôsob podávania informácií, aby recipientom umožnili uskutočňovať kvalifikovanú voľbu. Do problematiky pravdivosti a lži teda spadá enormne široká **oblasť transparentnosti** pri nakladaní s informáciami, ale aj finančnými prostriedkami a konaniami politikov a vysokých úradníkov.

6.3 Pravdivosť ako základ ľudskej komunikácie

V nasledujúcej stati sa spolu s Konradom Liessmannom, súčasným viedenským filozofom, zamyslíme nad hodnotou pravdivosti v našej komunikácii (porov. Liessmann, 2010, s. 32–44). Vychádza pritom z citácie **Friedricha Nietzscheho**, ktorú podrobujeme analýze a kritike, aby napokon potvrdil, že klamanie škodí. Nietzsche hovorí: „*Vôľa ľudí k zdaniam, ilúzii, klamu, vzniku a zmene je blbšia, „metafyzickejšia“, než vôľa k pravde, skutočnosti, bytiu: slasť je pôvodnejšia než bolesť.*“ Nietzsche vlastne tvrdí, že človek je prirodzene klamajúci, luhajúci tvor a luhanie je preto človeku bližšie, lebo súvisí so slasťou: klam spôsobuje slasť, pravda spôsobuje bolesť. Dokonca každá komunikácia je podstatou klam, keďže je tvorivá, „umelecká“, vytvárajúca novú realitu. Človek v komunikácii nehľadá pravdu, ale tvorí a užíva si krásu z tvorby iného, paralelného sveta (čiže nie skutočnosti, ktorá je daná). Ľudia sa v komunikácii vzájomne klamú a toto oklamávanie je žiaduce, chcené, pretože z komunikácie máme radosť. Môžeme s Nietzscheom v tomto súhlasiť?

K podobne nastolenej otázke sa v dejinách už vyjadrili niektorí filozofi. **Sofisti** (napr. Hippias Menší u Platóna) tvrdili čosi podobné: „*Klamári sú veľmi schopní ľudia, ako v mnohých iných veciach, tak zplášť v klamaní druhých.*“ Klamár má náskok pred pravdovravným človekom, má určitú komunikačnú kompetenciu. Dobrý rečník je uveriteľný, a tak dokáže obrátiť vôľu ľudí svojím smerom, preto sa má stať politikom.

Na druhej strane, klasická aristotelovsko-scholastická definícia pravdy znie: „**Pravda je** zhoda rozumu s vecou“ (lat. *Adaequatio intellectus ad rem*). Avšak za definíciu pravdovravnosti by sme mohli považovať: „**Pravdovravnosť** je zhoda slova s rozumom, povedaného s mysleným“. Ešte v 5. storočí **sv. Augustín** konštatuje: „*Nie každý, kto hovorí nepravdu, klame, ak verí, alebo mieni, že to, čo hovorí, je pravda.*“ Zdôrazňuje to, že ľudia v bežnej komunikácii nehovoria vždy pravdu, ale najmä kvôli tomu, že sa mýlia. Ľudská komunikácia je plná omylov, približných (a nie presných) vyjadrení. Pravda (a lož) je viac záležitosťou „srdca“ (transparentnosti, poctivosti), čiže etiky, než logického a špekulatívneho rozumu. Pravda je viac otázkou vlastného úmyslu, než intelektuálnej poznávacej schopnosti.

Etika **Immanuela Kanta** je postavená striktne na neklamaní. Podľa Kanta je klamanie najväčšie morálne zlyhanie, lebo klamár sa zrieka vlastnej osobnosti, *je sám klamným javom človeka, nie človekom samým*. Ak máme byť poslušní morálnemu zákonu v nás, musíme sa vzdať netransparentnosti, zámerného posúvania zobrazovania reality od reality samej. Pri luhaní vieme o tom, že klameme, čiže vyslovujeme lož v protiklade k nášmu svedomiu, a tak páchame zlo. Ďalší veľký nemecký filozof **Arthur Schopenhauer** tvrdí, že *klamať znamená vyvíjať násilie na druhom* – vnútiť mu lož, konať bezprávie, opovrhovať vôľou druhého, ktorý chce poznať pravdu.

Liessmann uzatvára túto reflexiu touto námietkou k Nietzsche: ak má ilúzia a klam nejakú pozitívnu rolu v našej komunikácii, tak by ju plnil iba vtedy, ak predsa predpokladáme prítomnosť pravdy. Bez tohto predpokladu by sme nevedeli, že ide o lož, a tak by sme sa nemohli tešiť z „vytvárania paralelných svetov“. Bez vedomia pravdy (podľa skutočnosti) by sme pri klamaní, „umeleckom stvárňovaní reality“ strácali „slasť z fantázie“. Nevyhnutne teda predpokladáme „variant nula“, skutočnú pravdu, aby sme vôbec mohli klamať...

Záver:

Pravdivosť je základom spolužitia spoločnosti. Len čo sa v spoločnosti považuje spoľahlivosť, dodržiavanie dohôd, plnenie daného slova, zmluvy, dôveryhodnosť za niečo dôležité a nasledovniahodné, žije sa nám ľahšie, lebo si budujeme bazálnu sociálnu dôveru, dokážeme sa vzájomne správať s väčšou veľkorysťou a solidaritou a nemusíme vyvíjať také veľké úsilie o zabezpečenie si vlastných práv, cieľov a záujmov. Naopak, ak predpokladáme, že „každý klame“, že nás chce podviesť, obohatiť sa na náš úkor, tam musíme byť neustále ostražití, v očakávaní podvodu budovať zabezpečovacie systémy každého druhu. Opakom pravdivosti je porušenie zmluvy (zavádzanie, podvod) a krivá výpoveď (nactiutrhánie, očierňovanie, klebety).

Pravda nikdy nie je vlastníctvom (dogmaticky), lebo s absolútnou istotou nevieme o našich výpovediach, ako odzrkadľujú realitu. Nie my vlastníme pravdu, ale pravda vlastní nás. Pravda je oveľa viac, než o nej môžeme vedieť a povedať. Preto je na mieste vždy určitá miera rezervovanosti pri vlastných výpovediach, súc si vedomí našej obmedzenosti a omylnosti. **Pravda je skôr cieľom** medziľudského styku v dialógu, v hovorení a načúvaní a v nastavení smerovať k morálnej pravdivosti (s úmyslom odkrývať pravdu).

6.4 Sľub, zmluva, poctivosť

Problematika pravdivosti priamo súvisí so základnými spoločenskými inštitútmi, ako je sľub, prisaha, zmluva a medziľudská poctivosť, ako vyžadovaná, predpokladaná, chcená cnosť, ktorá uľahčuje život spoločenstva.

Pri prehľade stratégií klamaní (v podkapitole 2) sme sa dotkli problému tzv. milosrdnej lži. V etike je „milosrdná lož“ výzvou, ktorou sa bežne zaoberáme. Otázka, ktorú nastoľuje, znie, **či je prípustné klamať, ak sa klamaním sleduje „vyššie dobro“** (napr. ochrana života či zdravia). Treba vychádzať zo základného tvrdenia, že aj milosrdná lož je vždy lož, nemožno to nazvať inak. Kto ju vyslovuje, vyslovuje ju s presným zámerom nepovedať druhému pravdu, hoci kvôli jeho ochrane. Klamajúci v tomto prípade zdôvodňuje svoju lož láskou k druhému. Problém milosrdnej lži teda môže znieť aj takto: je možné povýšiť lásku nad pravdu? Ak áno, za akých podmienok? Už starobylý Aristoteles údajne vyriekol: *Amicus Plato, sed magis amica veritas* (Platón je môj priateľ, ale ešte väčšou priateľkou je pravda; porov. EN 1096a 11–15). Tým chcel povedať, že priateľstvo (láska) musí ustúpiť pravde, lebo nie je možné skutočne milovať a pritom klamať. V podobnom zmysle sa vyjadroval Kant, ako sme ukázali vyššie. No na druhej strane si vieme predstaviť extrémne situácie, kedy vďaka klamstvu niekto zachráni človeka (napr. počas vojny, keď vojsko prehladáva domy, aby na mieste popravilo ukrývajúce sa obeť).

Keď sa však bežne odvolávame na „milosrdnú lož“, väčšinou si „ušľachtilým dôvodom“ ospravedlňujeme ochranu nás samých, čiže často ide z našej strany o alibizmus. V takých prípadoch nejde v skutočnosti o milosrdnú lož, lebo motivácia ku klamaniu je sebecká. No aj keby sme svoju lživú výpoveď očistili od sebeckého motívu, milosrdná lož stále zostáva citlivým etickým problémom, neznamena to, že je jednoducho „povolená“. Napríklad v zdravotníctve sa u nás zvykla a občas zvykne využívať pre „ochranu pacienta“ (zdravotník mu nepovie skutočnú hrozivú diagnózu, ale zahovára) – aj tu sa však musí zvažovať, či nebude lepšie povedať pravdu, hoci je krutá, aby pacient mohol stáť tvárou v tvár voči svojej situácii a mohol sa autenticky pripraviť na to čo príde. Aj v našom zdravotníctve sa čoraz viac presadzuje etika priamosti a pravdivosti pred etikou „milosrdného zavádzania“. Čiže ťažisko otázky sa presúva z toho „či povedať pravdu“ na „ako povedať pravdu“. Pravdu je potrebné povedať tak, aby ju recipient (ten druhý) dokázal prijať. Tzv. „právo nevedieť“ je sofizmus, čiže napohľad logický no zradný argument. Každý má totiž právo vedieť, ide skôr o spôsob, akým sa danú vec dozvie.

Čiže je milosrdná lož prípustná, alebo nie? Zhrňujúca odpoveď by mohla byť takáto:

1. ide o veľmi citlivú otázku, netreba sa k nej uchýľovať bežne, treba si byť vedomý jej viacznačnosti;
2. jedinou motiváciou musí byť ochrana druhého, nie seba;
3. musí ísť o extrémne situácie, v ktorých dospejeme k tomu, že lžou (polopravdou) naozaj prispejeme k reálnemu dobru druhého, a nie len k domnelému (povrchnému, iluzórnemu) dobru.

Klasickým prípadom prípustnosti terapeutickkej lži je využívanie placebo. **Placebo efekt** v zdravotníctve pracuje s psychosomatickou jednotou človeka, teda s tým, že duševná pohoda dopomáha

k telesnému zdraviu a naopak. Placebo, čiže látka, ktorá je podávaná ako liečivo, hoci svojim chemickým zložením nie je liečivom (iba sa tak tvári), môže prispieť k terapii pacienta. Samozrejme, nie vždy to platí (ťažko nás vylieči z rakoviny!).

S otázkou pravdivosti v spoločnosti je spojený jav **propagandy**. V každej spoločnosti je vždy prítomná určitá miera propagandy (politického zavádzania). Špeciálnym spôsobom je však prítomná v totalitných režimoch, kde politická lož a indoktrinácia tvorí jeden z hlavných pilierov ovládania mäs (Göbbels ako minister propagandy patril k najvyššie postaveným nacistickým pohlavárom vôbec; propagandistický orgán v ZSSR Glavlit zamestnával viac ako 70 000 ľudí).

V súčasnej hyperinformačnej spoločnosti, kde sme zaplavení nadmierou informácií rôznej kvality, sa otázka pravdivosti informácií a odolávania dezinformáciám stáva veľmi dôležitým frontom výchovy a vzdelávania.

V slobodnej a liberálnej spoločnosti zohráva silnú úlohu **marketing a reklama**, ktorá nás nabáda na konzumovanie určitých tovarov a služieb, ale aj na nastavovanie konzumných životných štýlov. Reklama (zhodou okolností v sebe obsahuje slovo „klam“) nechce informovať pravdivo, ale lákať a vábiť, pričom využíva sugesciu, manipuláciu, ba nie je zriedkavosťou, že sa uchýľuje k bezohľadnosti a až názorovému teroru. Z komerčných dôvodov sa nešítí kriviť náš obraz o živote a o tom, čo je pre človeka dôležité. Úlohou **mediálnej výchovy** je naučiť kriticky posudzovať mediálne produkty, odhaľovať záujmy, ktoré sú za nimi skryté.

K základným spoločenským inštitútom patrí sľub a prísaha. **Sľub** v sebe obsahuje odvolávanie sa na „česť a svedomie“, čím potvrdzujem svoju autonómnú morálku, v ktorej sú moje slová v súlade s mojimi myšlienkami. Sľub vstupuje do našich spoločenských rituálov, prikladáme mu významnú verejnú hodnotu (napr. sľub manželskej vernosti, sľub vernosti vlasti, sľub dodržiavať akademické pravidlá pri imatrikulácii). **Prísaha** je ešte silnejšou formou sľubu, spravidla sa pri nej odvolávame nielen na svoju česť a svedomie, ale na svedectvo Boha a človeka, potvrdzujeme tým úplnú transparentnosť (napr. prísaha na Bibliu, či na kríž – ako výraz najsvätejšieho úmyslu). Porušením prísahy či svedectva sa dopúšťame veľkého morálneho i zákonného zlyhania. Krivá výpoveď, falošné svedectvo sú aj na súde chápané ako trestný čin. Falošný svedok bol vždy považovaný za odsúdeniahodného.

V bežnom spoločenskom styku, ale aj pri významných okamihoch v živote, uzatvárame zmluvy. **Zmluva** je určitou podobou sľubu – zmluvou sa zaväzujeme k nejakému konaniu, alebo k vzdaniu sa nejakej hodnoty (napr. finančnej), spravidla za odplatu, teda za protihodnotu. Na rozdiel od sľubu či prísahy je teda zmluva dvojstranná alebo viacstranná. Existujú politicky dôležité medzinárodné a národné zmluvy, no existujú aj každodenné zmluvy, ktoré uzatvárame napríklad pri nákupe v obchode: zmluva nemusí byť písaná, ale aj verbálna. Aj moje tvrdenie o veci je istým druhom zmluvy pred druhým človekom, lebo sa zaväzujem k vyslovovaniu pravdy, ktorá očakáva dôveru na druhej strane.

Poctivosť ako postoj vo všeobecnosti je hodnotou, ktorá je hodná nasledovania a rozvíjania. Je zárukou rozvoja spoločnosti: kde je poctivosť platná ako všeobecná norma, zjednodušene, tam sa nekradne a neklame. Klam ako modus vivendi je pre spoločnosť nákladný, vedie k úpadku. Keď

sa našej spoločnosti podarí zbaviť korupcie a nedôvery (naučených podvodných vzorcov správania), budeme mať lepšie šance rozvíjať sa, napredovať, a to dokonca aj ekonomicky.

Náš rešpekt k pravde sa prenáša aj do oblasti **kritiky a sebakritiky**. Pravdivý človek je ochotný k poctivej (tzv. konštruktívnej) kritike a k vlastnej sebakritike. Otvára sa tak kontrole zvonku i znútra, záleží mu na pravde a pravdivosti svojich tvrdení a svojich skutkov. Vkladá tým do vzťahov vysokú hodnotu transparentnosti a dôveryhodnosti, jeho komunikácia s druhými je efektívnejšia.

6.5 Etický rozmer pravdy

Pravdivosť je mravná cnosť – môže byť aj nevýhodná. Kto je poctivý, musí čeliť zosmiešneniam a označeniam naivity („ten človek nevie ani klamať“). Ľudská skúsenosť však dosvedča, že výhody z klamaní a nečestnosti sú spravidla len dočasné („lož má krátke nohy“). Z dlhodobého hľadiska pravdivý a transparentný človek, a to aj v prípadoch, že si tým privodí nepríjemnosti či ujmy, získava nielen vedomie vlastnej integrity, ale aj spoločenský kredit. Dôveryhodný, **spoľahlivý človek je žiadaný** – v politickom a spoločenskom živote, ale aj v profesionálnom prostredí, no najviac v osobných vzťahoch.

Z histórie i z vlastnej skúsenosti vieme, že vyslovením „pravdy“ dokážeme druhým aj škodiť. Stáva sa to vtedy, keď „pravdu“ používame ako zbraň proti druhému, ktorý sa mylí, alebo zavádza. Aby bola pravda „našou paňou“, a nie aby sme my boli „pánmi pravdy“, je dôležité mať na zreteli, že máme nie len „hovoriť pravdu“, ale „hovoriť pravdu dobre“. Ide tu o problematiku **spôsobu oznamovania pravdy**: pravdivosť ako cnosť si vyžaduje zároveň spravodlivosť a rešpekt k druhému. Možno hovoriť o „umení“ pravdovravnosti.

K téme pravdivosti sa viaže aj otázka mlčanlivosti. Okrem profesionálnej mlčanlivosti (advokátov, lekárov, psychológov, kňazov a pod.) sme povinní v bežnom styku zachovávať **diskrétnosť**, čiže vernosť danému slovu, či danému „uchu“. V dôvernosti vyslovené vyjadrenia druhého ma zaväzujú nešíriť tieto informácie do okolia. Mlčanie v takýchto prípadoch iste neznamená klamanie.

V našich životoch sa poctivosť ako postoj prejavuje aj v pravdivosti k sebe samým. Radi totiž podľahneme **sebaklamu**, ktorý býva lákavý. Napriek nášmu tušeniu, že ide o klam, podvoľujeme sa mu, lebo v nás víťazí príjemná predstava „alternatívnej pravdy“ o nás samých. Zámerné zotrvávanie v sebaillúzii však rýchlo privádza k trpkému vytriezveniu.

Pravdivosť si na našej strane vyžaduje tieto **individuálne predpoklady**:

- pravdivé vnímanie (zmyslové poznanie),
- pravdivé usudzovanie (kategorizácia, analýza, hodnotenie),
- úsilie o pravdivé myslenie (tvorba názorov, názorových komplexov, postojov a spôsobov komunikácie).

Na záver:

Dva výroky o pravdivosti z pera dvoch historicky veľmi vzdialených filozofov:

„Ak má byť náš výrok spoľahlivý, tak musíme vyslovať iba to, čo máme v srdci, a mať to v ňom tak, ako to hovoríme“ (Aurelius Augustinus, 354 – 430 po Kr.).

„Hoci sa pravda skrýva v hĺbke, máme schopnosť svojimi sondami do tejto hĺbky prenikat“ (Karl Raimund Popper, 1902 – 1994).

7 Aretológia 1

Štruktúra kapitoly:

7.1 Čo je to cnosť	76
7.2 Klasifikácia cností.....	83
7.3 Osobná a spoločenská hodnota cností.....	85
7.4 Múdrost' a rozvážnosť.....	85
7.5 Statočnosť a trpezlivosť	86
7.6 Miernosť a zdržanlivosť	87

Študijné texty k tejto kapitole:

XENOFÓN: *Vzpomínky na Sókrata*. Praha : Svoboda, 1972, s. 61–65.

ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Kostelní Vydří : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 129–143.

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 89–97.

ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava : Pravda, 1979, s. 39–86, 141–188.

Kolektív autorov: *Morálna reflexia vo výchove charakteru žiakov. Metodická príručka pre učiteľov etickej výchovy*. Trnava : Pedagogická fakulta TU, 2021, v tlači).

COMTE-SPONVILLE, A.: *Malá rozprava o veľkých cnostiach*. Bratislava : Sofa, 1999, kap. 2, 3, 4, 5.

ŠARNÍKOVÁ, G.: *Budú cnosti v budúcnosti? O výchove k cnostiam*. Ružomberok : Verbum, 2011, s. 139–178.

MACINTYRE, A.: *Ztráta ctnosti. K morální krizi současnosti*. Praha : Oikúmené, 2004, s. 145–237.

7.1 Čo je to cnosť

„Keď Hérakles dospel do obdobia medzi chlapčerstvom a mladíctvom, kedy sa mladí ľudia stávajú pánmi sebe samých a ukazujú, či sa v živote pustia **cestou cnosti alebo neresti**, odišiel do samoty a posadil sa tam plný nerozhodnosti, ktorou cestou sa má íť. Tam sa pred ním objavili dve urastené a vysoké ženy a šli k nemu. Jedna z nich (Areté = Cnosť) bola spanilá na pohľad a krásna od prírody, jej pleť zdobila čistota, oči jej krásnili stud, správanie zušľacht'ovala skromnosť, a oblečená bola do šiat bielej farby. Druhá (Kakia = nerest') bola dobre živená, všetko na nej iba kypelo. Bola nalícená, takže vyzerala belšia a červenšia, než bola v skutočnosti, niesla sa až neprirodzene vzpriamene, oči mala dokorán otvorené, oblečená mala odev, ktorý uplatňoval jej mladistvý pôvab. Často sa prezerala, pozorovala, či sa za ňou niekto otáča a každú chvíľu sa dívala na svoj tieň.

Keď sa priblížili k Hérakleovi, žena menovaná ako prvá išla stále rovnakým krokom. Druhá ju chcela predísť, rozbehla sa k Hérakleovi a oslovila ho:

„Vidím, Hérakles, že sa nemôžeš rozhodnúť, ktorou cestou sa máš pustiť do života. Ak si mňa vyberieš za priateľku, povediem ťa tou najpríjemnejšou a najschodnejšou cestou, zakúsiš každú rozkoš a po celý svoj život nebudeš vedieť, čo sú to ťažkosti. Predovšetkým nebudeš myslieť na vojny ani na obchody, ale budeš sa starať len o to, aby si našiel tie najlahodnejšie pokrmy a nápoje, aby si potešil svoj zrak i sluch a poskytol vzrušenie svojmu čuchu a hmatu, aby si našiel spoločnosť takých chlapcov, ktorá by ti bola čo najpríjemnejšia, aby si spal čo najmäkšie a všetky tieto potešenia aby si získal s vynaložením čo najmenej námahy. Keby sa ti niekedy zdalo, že nemáš dost' prostriedkov na zaistenie toho všetkého, neboj sa, že ťa budem nútiť, aby si si pri ich zaopatrovaní týral telo alebo trápil dušu: pracovať budú druhí, ty budeš len zbierať plody ich činnosti a budeš vždy pri tom, z čoho by ti mohol plynúť zisk. Tým, ktorí idú so mnou, umožňujem ťažiť zo všetkého.“

Hérakles si to vypočul a spýtal sa jej:

„Pani, ako sa voláš?“

„Moji priatelia mi hovoria Blaženosť, ale tí, čo ma nenávidia, ma volajú Nerest'.“

A to už tu bola i druhá žena a povedala Hérakleovi:

„I ja prichádzam k tebe, Hérakles. Viem, kto sú tvoji rodičia, viem tiež, čo je v tebe – spoznala som to počas tvojich rokov dospievania. O to sa opiera moja nádej, že ak sa rozhodneš pre cestu vedúcu ku mne, určite sa z teba stane zdatný tvorca krásnych a ušľachtilých skutkov a mne to prinesie ešte viac cti a vážnosti za to, čo dobré urobím pre teba. Nebudem ťa klamať krásnymi rečami o rozkošiach, ale podľa pravdy ti vyložím, ako bohovia všetko zariadili.

Z toho, čo je dobré a krásne, nedali bohovia ľuďom nič bez námahy a starosti. Ak chceš, aby ti boli bohovia naklonení, musíš si ich ctieť. Ak chceš, aby ťa priatelia milovali, musíš im preukazovať dobro. Ak túžiš po tom, aby si ťa niektorá obec vážila, musíš jej byť užitočný. Ak sa usiluješ o to, aby ťa celé Grécko obdivovalo pre tvoju statočnosť, musíš sa snažiť byť mu osožný. Ak chceš, aby ti zem prinášala bohatú úrodu, musíš ju obrábať. Ak si myslíš, že by si mal zbohatnúť z chovu dobytky, musíš sa starať o svoje stáda. Ak ťa to núti, aby si rozmnožoval svoj majetok vojnou a ak si želaš oslobodiť svojich priateľov a podmaniť si nepriateľov, musíš sa naučiť vojnovému umeniu od tých, ktorí ho ovládajú a cvičiť sa v tom, ako je potrebné ho používať. Ak chceš byť fyzicky silný, musíš si zvykať na to, ako svoje telo podriaďovať rozumu a musíš sa otužovať námahami a potom.“

Tu jej, ako rozpráva Prodikos, Nerest' skočila do reči:

„Uvedomuješ si, Hérakles, akou námahovou a dlhou cestou ťa táto žena vedie k pôžitkom? To ja ťa dovediem ku šťastiu cestou ľahkou a krátkou.“

Cnosť jej na to odpovedala:

„Ty úbožiačka, čo ty máš dobrého? Akú radosť zo života spoznáš, keď kvôli nej nechceš vôbec nič robiť? Ty nikdy nečakáš, až sa v tebe prebudí túžba po nejakom pôžitku, ale presýtiš sa nimi

skôr, ako máš hlad, a napiješ sa skôr, ako máš smäd. Aby ti chutilo jesť, uchyluješ sa k rôznym kuchárskym kúzlam, aby ti chutilo piť, obstarávaš si drahé vína a v lete beháš a zháňaš sneh, aby sa ti príjemne spalo, nielen že si mätko ustieľaš, ale dávaš si ešte aj lôžko na pružiny. Po spánku túžiš nie preto, že by si bola unavená z práce, ale preto, že nemáš čo na práci. Pôžitok lásky si vynucuješ skôr, než cítiš potrebu, je ti pri tom dobrý každý prostriedok a je ti jedno, či si s mužom alebo so ženou. Taká je tvoja výchova, ktorú udeľuješ svojim priateľom: aby v noci slúžili hanebnej rozkoši a najlepšiu časť dňa aby prespali. (...)

Ja naproti tomu som stále v styku s bohmi, som stále v styku s riadnymi ľuďmi, žiadny dobrý čin, či už medzi bohmi alebo medzi ľuďmi, nie je vykonaný bez mojej účasti. (...)

Moji priatelia majú z jedla a pitia príjemný a pokojný pôžitok, lebo nejedia a nepijú, dokiaľ na to nemajú chuť. Spánok je pre nich sladší ako pre tých, ktorí nič nerobili. Prerušenie spánku ich nemrzí a kvôli nemu ani nezanedbávajú povinnosti. Mladí ľudia majú radosť z chvály starších, starším robí dobre úcta mladých, radi spomínajú na svoje skoršie činy a radi robia to, čo prítomnosť vyžaduje. Mojm pričinením sú milí bohom, drahí svojim priateľom a vo svojej vlasti sú vážení. Keď potom príde ich osudom určený koniec, neležia bez úcty v zabudnutí, ale ich pamiatka žije po celý čas ďalej v oslavných piesňach.

Hérakles, syn ušľachtilých rodičov, i ty máš možnosť dosiahnuť to najvyššie šťastie, ak nebudeš ťtovať námahy““ (Xenofón: *Spomienky na Sokrata*, 1972, s. 61–65).

Annibale Carracci: *The Choice of Hercules* (1596), dostupné na internete: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CarracciHercules.jpg>.

Tento úryvok má takmer 2 500 rokov, zapísal ho jeden zo Sokratových žiakov, Xenofón. V histórii bol tento príbeh rôznymi spôsobmi replikovaný a vyobrazený. Hovorí o mladom Herkulesovi, ktorý sa ako mladý muž rozhoduje, či sa vydat' cestou cnosti, alebo cestou neresti. Problematika cnosti a morálneho charakteru patrí k základným témam etiky už od jej počiatkov. Už Aristoteles v Etike Nikomachovej predkladá náuku o cnostiach ako základnú náuku etiky.

Popri náuke o povinnostiach (deontológii), náuke o cieľoch (teleológii) a náuke o hodnotách (aretológii) je základnou etickou disciplínou náuka o cnostiach – **aretológia** (z gréc. *arété*; lat. *virtus* = cnosť, zdatnosť, zbehlosť).

Čo je to cnosť?

V uvedenej legende sa cnosť personifikuje ako ušľachtilá deva, ktorá nesľubuje pohodlie, ale námahou vydobyté šťastie.

Cnosť je stav duše (rozumu a vôle), získaný (vychovaný, sformovaný) **habitus** (trvalá schopnosť) v konaní sa prikloniť k hodnotným (dobrým) spôsobom činnosti. Podľa klasickej filozofickej psychológie dušu tvorí rozum a vôľa. Pojem „stav“ ukazuje na status, čiže trvalé nastavenie – pri cnosti nejde len o jednotlivý, singulárny akt, ale o dlhodobejšie usposobenie. Habitus znamená trvalú schopnosť, alebo ustálený spôsob konania a myslenia v určitých druhoch situácií (lat. *habitus* = habit, rúcho: „zvyk je železná košeľa“). Ide však o habitus, ktorý je získaný, nadobudnutý (výchovou, formovaním a sebaformovaním), nie vrodenný či vopred daný. Cnosť teda nie je súčasť nášho temperamentu alebo špecifickej povahy. Cnosť nás nabáda prikloniť sa k dobrým spôsobom činnosti, čiže k morálne hodnotnému konaniu. Cnosť potom znamená určité zakotvenie človeka v dobre.

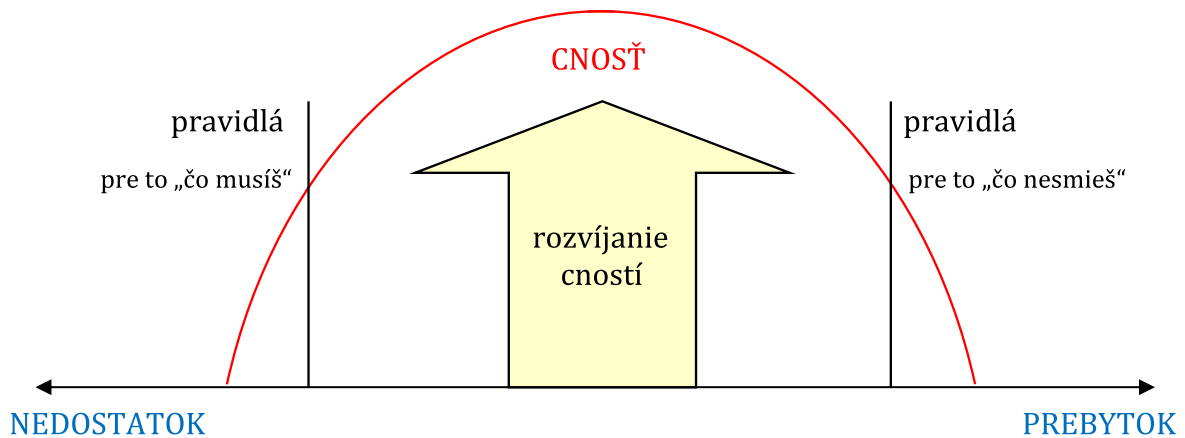
Z uvedenej definície cnosti vyplýva, že:

- cnosť si vyžaduje praktické cvičenia a navykanie (dlhodobú výchovu),
- cnosť je naporúdzi každému jednému človeku, nie je vyhradená len pre niektorých,
- každý človek sa môže meniť a dosahovať svoje „lepšie ja“ (čo najlepšiu verziu seba samého),
- cnosť spôsobuje, že dobro je vykonávané ľahko, ochotne a s vnútornou radosťou,
- opakom cnosti je nerosť, necnosť (gréc. *kakia*, lat. *vitium*) = habitus konať zle v určitých oblastiach praxe.

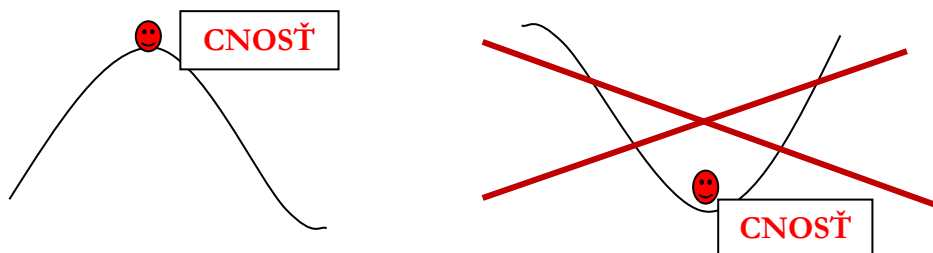
Špecifickou charakteristikou cnosti je **strednosť** (*mesotés*), teda miera dobra uprostred dvoch krajností: nedostatku a prebytku (napr. odvaha medzi zbabelosťou a bezhlavosťou, štedrosť medzi skúposťou a márnosťou, striedmosť medzi neviazanosťou a bezcitnosťou; porov. Aristoteles: *Etika Nikomachova*, 1106a 26 – 1106b 35).

„Cnosť je stredom medzi dvoma nesprávnymi spôsobmi charakterizovanými nadbytkom a nedostatkom tak, že cnosť vie nájsť stred a rozhodnúť sa preň, keďže nesprávne spôsoby v citoch a konaniach jednak nedosahujú správnu mieru, jednak ju prekračujú. Preto keď chceme vyjadriť jej podstatu a pojem, musíme povedať, že cnosť je stredom, ale keď chceme označiť jej hodnotu a vnútornú dokonalosť, povieme, že cnosť je vrcholom“ (Aristoteles, EN 1107a).

Cnostné konanie je hľadaním **rovnovážnej cesty (balansu)** „na hrebeni pohoria“, nie je pohodlnou cestou „v údolí“. Pri cnosti ide o správnu strednú cestu, ktorá však nie je „vlažnosťou“ (*mediocritas* = priemernosť), ale tou najlepšou „vrcholnou“ možnosťou. Cesta cnosti je individuálna, každý človek ide tou svojou „excelentnosťou“, ktorú dokáže uskutočňovať iba on.

Etika cnosti vychádza zo starobylej **teórie dobrého, šťastného a vydareného života**. Aristoteles o cnosti tvrdí, že:

- je to cieľavedomé *nasmerovanie konania na dobro*,
- ide o „*získanú vlastnosť, zvolený stav*“,
- je to *habitus*, čiže relatívne trvalá vlastnosť zamerania na dobro,
- je to *stred* medzi dvoma krajnosťami (nadbytkom a nedostatkom),
- je to konanie v súlade s rozvážnosťou, praktickou *múdrosťou* (gréč. *fronésis*),
- je to voľba *dobrého cieľa*,
- je to voľba *dobrych prostriedkov* na dosahovanie tohto cieľa,
- dôsledkom takeého konania je život naplnený *blaženosťou, šťastím*.

Cnosť je teda **excelentná črta charakteru**, ktorá pomáha všimnúť si, očakávať, oceniť, cítiť, túžiť, konať a reagovať určitým charakteristickým spôsobom a to v rôznych odlišných situáciách. Získavanie a zveľaďovanie cností je tak rastom slobody, ktorá prináša ľahkosť a pohotovosť robiť rozumné rozhodnutia.

Cnosti a neresti vytvárajú perspektívu morálneho spôsobu života človeka ako celku, t. j. **morálny charakter**, z ktorého vyplýva **životný štýl** jedinca.

Morálny charakter:

- Morálny charakter definujeme ako **relatívne stabilný komplex cností**, ktoré sa vzťahujú na osobnosť človeka a ktorý vyjadruje mieru, v akej je osoba schopná vytvárať a uskutočňovať morálne hodnoty **rozumne a slobodne** a zároveň v **dialogickom prepojení** s druhými a so svetom.
- Charakter tvoria cnosti, **prejavuje sa dobrými vlastnosťami**, ktoré sa pravidelne dajú u človeka pozorovať.
- Slovanmi psychológa Allporta **charakter je zhodnotená osobnosť**.

Desať vlastností morálneho charakteru:

jedinečnosť	špecifickosť, individuálnosť, konkrétnosť – nedá sa zovšeobecniť, je “mojím bohatstvom”, ktoré prispieva k mojej identite a k špecifickému dobru pre svet
trvácnosť	identita, kontinuita, habitualita – nie je to momentálny stav alebo jednorazový výkon, ale dlhodobejší súbor rysov, sformovaný tvar
získanosť	nadobudnosť, nie vrodenosť či vopredanosť (ako je temperament), ale možnosť získať a formovať charakter – z toho nám vyplýva imperatív vychovávať
dynamickosť	formovateľnosť – je odkazom k tomu, že “každý sa môže zmeniť”; opäť príležitosť pre výchovu a sebavýchovu
súvis s dobrom	charakter predstavuje morálnu dimenziu osobnosti a jej konania
celosťnosť	integruje biologické, psychické, sociálne predpoklady s emocionalitou, racionalitou a transcendentalitou osoby
reflexívnosť	bytostný súvis so slobodnou voľbou a racionálnym zdôvodňovaním
relacionálnosť	druhý človek konštatuje a nepriamo konštituuje môj charakter – výchova charakteru prispieva k rozvoju prosociálnej morálky
dialogickosť	formuje sa, odzrkadľuje sa a transferuje v medzipriestore rozhovoru s druhými – podstatná podmienka dobrej komunikácie
zodpovednosť	morálna cnosť zaväzuje starať sa o seba, druhých a svet

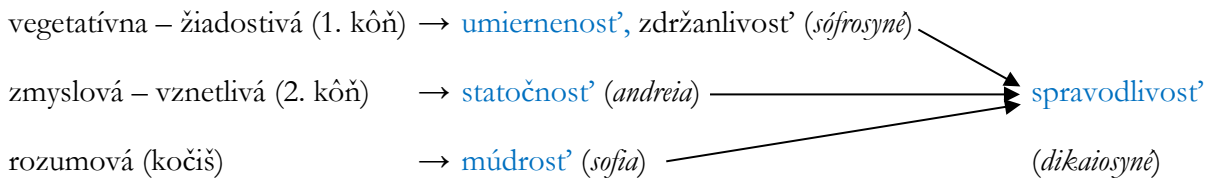
Jednoduchý výpočet vlastností cnosti a charakteru by nás mohol zvädzať k „statickému“ chápaniu cnosti (cnosť ako nálepka na človeku, alebo ako vec, ktorú nadobudnem a vlastným). Preto je potrebné doplniť (Wiesenganger in Kolektív autorov, 2021, s. 23):

cnosť síce JE	ALE predsa
trvalý stav	cnosť sa môže aj stratit' – je to skôr dynamický stav , ktorý je potrebné neustále potvrdzovať v nových situáciách a rozvíjať
určitý zvyk (habitualita)	presnejšie je hovoriť o tzv. vnútornej stabilite osobnosti, ktorá však súvisí s tým, že sme už „poznačení“ dobrom (ale nie nevratne), trvalosť je teda naviazaná na trvalosť samotného dobra a jeho uchovávanie , nie na našu „železnú košeľu“ – ak by išlo najmä o „trvalosť psychiky“ tak najcnostnejší by boli ľudia s psychickými poruchami, ktorí sú v istých správaniach a reakciách úplne „stabilní“ (zjednodušene povedané)
základné nasmerovanie na cieľ	nie je možné spoľahnúť sa na to, že „som sa už raz rozhodol“ a to stačí – neustále meniace sa situácie života vyžadujú odo mňa rozhodovanie, ktoré prichádza stále znovu. Vyzývajú ma na rozumné zvažovanie prostriedkov a postupov, ako aj správneho času na uskutočnenie dobrej voľby. Praktická múdrosť je stále naporúdzi – vyhľadáva balans medzi nedostatkom a prebytkom
vykonávaná s ľahkosťou	konat' podľa cnosti môže byť aj zdĺhavé, napríklad praktická múdrosť si vyžaduje rozvažovanie rôznych prostriedkov v konkrétnej situácii, niekedy to je náročný proces. Ľahkosť nie je automatizmus, ale súvisí s postupným odstraňovaním osobnostných bariér konat' dobro, teda s vnútornou zrelosťou. V hre nie je len návyk a sila seba-disciplíny
opakovanie, nácvik	nejde o mechanické opakovanie a „kopírovanie“. Súčasťou rozvoja cnosti je opakovanie podľa konania dobrého vzoru – cnostného človeka; napodobňovanie je potrebnou fázou formovania cnosti, ale skôr v zmysle akejsi „iniciácie“, „zasväcovania“ do dobrej praxe. Mladý človek prostredníctvom účasti na konaní, ktoré je dobré, získava možnosť porozumieť „vnútornému dobru praxe“ (konania), a nielen iným dobrám, ktoré sa tým môžu získať (napr. pozičný zisk v kolektíve, statusový znak a pod.). Z hľadiska rozvoja cnosti však iste konanie podľa cnostného vzoru predchádza samostatnému cnostnému konaniu
vlastnosť, ktorá sa dá pomenovať	problematika cnosti a charakteru nemá byť „novým výchovným cieľom“. Cnosti sú súčasťou morálnej výchovy, ak má ETV byť naozaj morálnou výchovou. Koncepcia cnosti umožňuje pedagógom jasne si sformulovať morálny obsah prosociálnej výchovy.

7.2 Klasifikácia cností

Cnosti síce vychádzajú z jedného spoločného základu – „cnostností“, ku ktorému sa aj vracajú, no zároveň sa v prejavoch diferencujú podľa rôznych oblastí morálneho života, v ktorých sa uplatňujú. Klasické delenie cností nevzišlo zo záľuby pre typológie, ale bolo veľmi logicky a konzekventne odvodené. Podľa Platónovho antropologického výkladu duše, **Ľudská duša sa skladá z troch zložiek**: vegetatívnej (žiadostivej), zmyslovej (vznetlivej) a rozumovej. Je to dané tým, že duša je princíp života, pričom rastliny majú len zložku vegetatívnu (zabezpečujúcu biologické prežitie), zvieratá majú okrem nej aj zložku zmyslovú (vyhodnocujú zmyslové podnety z okolia a reagujú na ne), no len človek má aj zložku rozumovú, preto je „rozumný živočích“. Na vyjadrenie týchto troch zložiek duše v človeku Platón používa metaforu dvojzáprahu, pričom prvý kôň predstavuje žiadostivosť (pudy a vášne), druhý kôň vznetlivosť (vôľu) a vozataj predstavuje rozum (porov. kap. 4, podkap. 2). Všetky tri zložky spolu predstavujú Ľudskú dušu, pričom dve hybné sily (kone) musia byť ovládané opratami pohoniča (ktorý vie, kam ísť), a zároveň pohonič nevyhnutne potrebuje tieto sily, aby sa mohol pohnúť z miesta (aby mohol konať). Z teórie troch zložiek duše **je odvodená predstava o troch (+ 1) základných cnostiach**. Každá základná cnosť je excelentnou kvalitou jednej zo zložiek duše. Cnosťou vegetatívnej zložky je umiernenosť (zdržanlivosť), cnosťou animálnej zložky je statočnosť (sila, udatnosť) a cnosťou rozumovej zložky je múdrosť (rozumnosť, rozvážnosť). Spravodlivosť je cnosťou správnej harmónie všetkých zložiek v jednom celku a vo vzťahu k druhým.

Platón: tri zložky duše človeka → 3 + 1 základné cnosti:

Cieľ: harmónia človeka vo všetkých jeho častiach (Štát IV, 434c–444a).

Teória o štyroch základných (kardinálnych) cnostiach pretrvala až dodnes.

Platónov žiak Aristoteles vychádza z tejto teórie, no v komplexe cností odlišuje cnosti dianoetické a etické. Dianoetické sú tie, ktoré sa týkajú rozumu (nazerania prvých filozofických princípov), etické (mravné) sú všetky ostatné, ktoré sú podriadené a nápomocné dianoetickým cnostiam. Medzi dianoetickými a etickými cnosťami zohráva rozhodujúcu premostujúcu rolu cnosť rozvážnosť, resp. „praktická múdrosť“ (*frōnēsis*).

Aristoteles:

1. cnosti dianoetické (rozumové): múdrosť, poznanie, rozvážnosť, umenie,
2. cnosti etické (mravné): umiernenosť, statočnosť, spravodlivosť a i. (štedrosť, veľkorysosť, pravdivosť, slušnosť, humor...).

Aristotelovec Tomáš Akvinský akceptuje a rozvíja túto aretologickú teóriu, no dopĺňa ju o tzv. teologické (božské) cnosti: vieru, nádej, lásku. Tieto vychádzajú z kresťanskej teológie a ukazujú na spoluprácu človeka s Božou milosťou. Božské cnosti sú vliate milosťou a zastrešujú štyri prirodzené cnosti.

Sv. Tomáš:

- štyri základné cnosti (rozumnosť, statočnosť, umiernenosť, spravodlivosť),
- tri teologické cnosti (viera, nádej, láska).

Súčasný neoaristotelovec a predstaviteľ etiky cnosti A. MacIntyre rozlišuje navyše tri roviny cností:

1. rovina sociálnej praxe (dobrá pre spoločnosť),
2. rovina dobrého života jednotlivca (zmysel života),
3. rovina živej tradície (identita, etika dedičstva).

Okrem základných cností, božských cností a rôznych rovín cností existuje a **mnoho iných, odvodených či vedľajších cností**: láskavosť, vytrvalosť, zdvorilosť, cieľavedomosť, predvídavosť, odolnosť, učenlivosť, pokojnosť, rozvážnosť, úprimnosť, pravdivosť, pokora, optimizmus, humor...

Napriek tomu **cnosť má jednotné číslo**: existujú skôr aspekty jednej *Cnosti*, nie viacero jednotlivých nezávislých cností. Cnosť je v tomto zmysle ako reťaz: ak dvihnete jedno jej oko, dvíhate tým všetky.

Príklad

Byť statočný v skutočnosti znamená nielen byť odvážny v zmysle prekonania strachu, ale ide o súhrn niekoľkých javov:

1. hodnota, za ktorú bojujeme je väčšia ako náš strach, t. j. sme schopní (*rozumne*) túto hodnotu posúdiť;
2. vieme (*umiernene*) ovládať naše spontánne emócie;
3. sme (*láskyplne*) ochotní obetovať nejaké výhody alebo pohodlie v prospech druhého či nejakej hodnoty;
4. máme *silu* a zručnosť vôbec nejaký statočný čin vykonať, napríklad sa hovorí o odvahe prehovoriť ale aj odvahe mlčať atď.

Každý jeden aspekt cnosti je v stálom spojení aj s ostatnými jej prvkami (Brestovanský in Kolektív autorov, 2021, s. 21).

7.3 Osobná a spoločenská hodnota cností

Aký zmysel má konať cnostne?

a) význam osobný:

- poskytuje uspokojenie a obdiv,
- povzbudzuje vývoj osobnosti,
- zabezpečuje životu zmysluplnosť (šťastie, „kvitnúci život“, plnosť),

b) význam spoločenský:

- obohacuje a upevňuje ľudské vzťahy,
- poskytuje spoločnosti stálosť, trvalosť, súdržnosť,
- zabezpečuje pred nespoľočenským a kriminálnym konaním,
- inšpiruje druhých v konaní dobra (je nákazlivá)...

„U neresti je to takto: kto ich má len málo, nie je spokojný, kto ich má veľa, je nespokojný. U cnosti takto: kto ich má len málo, aj tak už začína byť spokojný a potom, ako postupuje, je čím ďalej tým spokojnejší“ (Sv. František Saleský).

Následne si predstavíme tri základné cnosti, štvrtú si necháme do nasledujúcej kapitoly. Všetky štyri cnosti tu predostrieme synteticky, v podobnej logickej štruktúre.

7.4 Múdrost' a rozvážnosť

Ako prvé predstavíme cnosti rozumu. Nejde o jednu jediná cnosť, ale o celú skupinu cností: múdrost', rozvážnosť, rozumnosť, obozretnosť, prezieravosť, dôvtip, bystrosť, opatrnosť a iné. Treba však **odlíšiť múdrost'** (gréč. *sofia*, lat. *sapientia*) **od rozvážnosti** (gréč. *frónesis*, lat. *prudentia*; tiež „rozumnosť“, alebo „praktická múdrost'“). **Múdrost'** je podľa Aristotela dianoetická cnosť filozofov, je to schopnosť rozumového nazerania, schopnosť identifikovať skryté princípy bytia, ktoré tvoria základný predpoklad dobrého konania človeka. Múdrost' nie je možné nikoho naučiť, človek si ju môže čiastočne pestovať sám, dlhodobým bádáním, kontempláciou, hľadaním pravdy a metafyzických počiatkov, pokorným premýšľaním, integrovaním reflektovanej skúsenosti. Múdrost' sa však predovšetkým „dáva sama“, uchvacuje a naplňa toho, kto ju miluje. Múdry človek (gréč. *sofos*) dokáže odlíšiť trvalé a univerzálne od časového a situačného, partikulárne ciele podriadiť všeobecnému cieľu. **Rozvážnosť** (*frónesis*) je svorníkom medzi cnosťami dianoetickými a morálnymi, prepája poznatky múdrosti (*sofia*) s požiadavkami dennej praxe. Tvorí základ a podmienku všetkých cností – pomáha uplatňovať dobré činnosti v pravom čase a v danej situácii, nájst vhodné prostriedky na dosiahnutie predtým identifikovaného cieľa. Predchádza a sprevádza každé naše cnostné konanie. V cnosti správneho úsudku je potrebné sa cvičiť a rozvíjať (rozvoj morálneho kritického myslenia). Ďalšie schopnosti rozvážneho človeka (gréč. *frónimos*):

- obratnosť múdreho vhlbenia sa do premenlivej skutočnosti, správnosť uvažovania,
- schopnosť odlíšiť povrchnú mienku (*doxa*) od pravého poznania (*epistéme*),
- schopnosť kriticky posúdiť, analyzovať, vyhodnotiť, utvoriť si syntetický pohľad,

- schopnosť integrovať vedomie o trvalom ciele s možnosťami limitovaného a situačného kontextu,
- schopnosť budovať celistvú morálnu skúsenosť a budovať svedomie (rozvážnosť je cnosťou dobre vychovaného svedomia).

Vychádzame z predpokladu, že najprv je potrebné poznať, čo je pre človeka dobré, až potom to uskutočňovať (najprv vedieť, čo chcem, až potom chcieť).

Opakom tejto cnosti sú neresti (*kakéi*) ako: nerozumnosť, hlúposť, preľiakanosť, plytkosť názoru, zúžený (rigidný) pohľad...

Príbuzné cnosti (podcnosti): pamäť, schopnosť „čítať“ skutočnosť (lat. *intellectus* z „*intus* legere“ = čítať vo vnútri), zmysel pre realitu, učiteľnosť (voči skutočnosti, radám iných), dôvtipnosť, zdravý úsudok, predvídavnosť, ohľaduplnosť, úprimnosť, pohotovosť a iné. Všetky uvedené a ďalšie majú čo do činenia s našou rozumnosťou, so správnym používaním nášho logosa (rozumu), v strede medzi krajnosťami: nedostatku a prebytku.

7.5 Statočnosť a trpezlivosť

Nasledujú cnosti vôle. Do tejto skupiny môžeme zahrnúť cnosti: odvaha, duševná sila, vytrvalosť, stálosť, chrbrosť, udatnosť, odhodlanosť, odolnosť, sebaovládanie, „pevná vôľa“ atď. Ide o schopnosti vôle prekonať vonkajšie ťažké okolnosti alebo vnútorné slabosti a žiadostivosti (zvody a lákadlá). **Statočnosť** (gréč. *andreia*, lat. *fortitudo*) je cnosť vôle, ktorou človek disponuje pri „t'ažení“ životom, pri prekonávaní prekážok, pri udržiavaní dobrého smeru (od malých nepríjemností až po životné bitky). Táto cnosť sa významovo spája s mužnosťou (gréč. *andros* = muž, lat. *vir* = muž – odtiaľ *virtus*, cnosť), no je isté, že veľakrát ženy v tejto cnosti predčia mužov, teda nejde o rodovo výsadnú cnosť. Ako pri všetkých morálnych cnostiach, je potrebné sa v nej cvičiť, „trénovať“ (sebaovládanie, prinášanie obetí). Súčasná kultúra (aj výchovy a vzdelávania) nie celkom praje výchove vôle, akoby tá bola doménou militaristických (a totalitných) spoločností. Naša liberálna kultúra zápasí s narcizmom, hedonizmom a konzumizmom, to však znamená, že výchovu vôle sme podcenili. Preto musíme hľadať cesty, ako opäť začleniť do výchovy vedenie k sebaregulácii, sebadisciplíne a aj askézy (dobrovoľnej striedmosti). Cnosť duchovnej sily predstavuje schopnosť odolávať zrodom príjemnosti a súčasne bolesti a strachu. Značí tiež schopnosť zaujať postoj na ochranu života, dôstojnosti, práv a hodnôt. Kritické situácie, ktoré si vyžadujú obeť a silu na to, aby im ľudia čelili, aj v našej histórii vygenerovali heroické vzory mučeníkov, väzňov svedomia, disidentov a pod.

Špecifickou podobou statočnosti je **trpezlivosť**, môžeme ju nazvať dcérou statočnosti, statočnosťou trvajúcou v čase. Trpezlivý človek nie je hrdinom nejakého jednotlivého, ohraničeného „veľkého“ skutku, ale je hrdinom každodennosti, v ktorej preukazuje schopnosť dlhodobo znášať protivienstvá a zotrvať v plnení svojich záväzkov („ruže prináša“). Trpezlivosť zahŕňa stálu **vernosť** azda v malých veciach, no počas dlhej doby.

Opakom tejto cnosti sú neresti, ako: slaboštvosť, bojzlosť, konformnosť, oportunističnosť, hedonizmus, agresivita, hysterickosť, nedočkavosť, nervozita, nestálosť, falošnosť, podlosť...

Príbuzné cnosti (podcnosti): usŕachtilosť, dobrota, vŕúdnosť, zvažovanie budúcnosti – predvídavosť, odhodlanosť, stálosť a vytrvalosť, zhovievavosť a iné. K niektorým z vymenovaných sa ešte vrátíme v nasledujúcej kapitole, v jej 2. – 4. časti.

7.6 Miernosť a zdržanlivosť

Tretiu skupinu tvoria tie cnosti vôle, ktoré sa vzťahujú k vlastnej inštinktívnosti, vášnivosti a emocionalite: umiernenosť, miernosť, striedmosť, zdržanlivosť, sebazápor, askéza. Možno ich označiť za cnosti „dobrých citov“. **Miernosť** má najbližšie k pojmu *mesotés* (stred medzi prebytkom a nedostatkom), ktorý tvorí podstatný formálny prvok definície cnosti ako takej (nezachádzať do extrémov). Umiernenosť (gréč. *sófrōsyné*, lat. *temperantia*) je cnosť vôle, pomocou ktorej človek ovláda vlastné afekty a inštinkty, dáva mieru telesným pôžitkom a slastiam, zachováva si dôstojnosť, stanovuje hranice. Byť cnostným neznamená vždy asketicky potláčať alebo vytesňovať pôžitok či emóciu, ale začleniť ich do poriadku života, v správnej miere. Úlohou umiernenosti je moderovať vášne, žiadostivé city a túžby („opraty“) – má ochrannú funkciu: zaist’uje, aby naše iracionálne sily neovládali nás, ale aby sme my (vedomé morálne subjekty) s nimi dobre spolunažívali a ovládali ich. Aby sme sa nestali otrokmi vášní a inštinktov, ale aby oni nám boli dobrými sluhami. Miernosť dáva do súladu city s vôľou a rozumom (porov. metaforu o dvojzáprahu). Zahŕňa miernosť v jedení, pití, obliekaní, zhromažďovaní vecí atď. Táto cnosť nie je len negatívna (asketická, potláčajúca, usmerňujúca), ale aj pozitívna – jej doménou je **rozvíjanie pozitívnej citovosti**. Obsahuje napríklad schopnosť človeka vcítiť sa do citov druhého (empatiu). Nedostatkom k tejto cnosti by bola cynickosť, rigidnosť, strojovosť, „citový chlad“, prebytkom by mohla byť afektovanosť, náladovosť, emočný hedonizmus.

Opakom tejto cnosti je: márnivosť, márnotratosť, žiadostivosť, chlípnosť, necudnosť, obzerstvo, opilosť, necitlivosť, lakomstvo, majetníčnosť, hnevivosť, rôzne typy závislostí...

Príbuzné cnosti (podcnosti): skromnosť, cudnosť, čistota, triezvosť, láskavosť, zhovievavosť, pokora, veľkodušnosť, usilovnosť, umenie oddychovať a zabávať sa.

Na záver:

Dve citácie z najväčšieho diela osvietenického filozofa Barucha Benedikta Spinozu (1632 – 1677). Je zaujímavé, s akým porozumením pre city sa vyjadruje tento vrcholný predstaviteľ racionalizmu:

„Kto sa teší iba z vlastníctva druhého, ten neľúbi: má rád iba vlastníctvo, má rád iba pôžitok, ktorý z neho má, teda má rád iba seba“ (Spinoza, Etika III, 6).

„Tvrším, že múdry človek si dá poslúžiť spoločným jedlom a nabradí si sily príjemnou potravou a príjemnými nápojmi, ktoré požíva v miernom množstve, tak ako parfém, ako potešenie zo zelenajúcich sa rastlín, z ozdôb, z hudby, z hier spojených s telesným cvičením, z divadelných predstavení a z iných vecí toho istého druhu, ktoré môže každý užívať bez nejakej ujmy voči inému“ (Spinoza, Etika IV, 45).

8 Aretológia 2

Štruktúra kapitoly:

8.1 Spravodlivosť a milosrdenstvo.....	88
8.2 Zdvorilosť, veľkorysosť a vd'ačnosť	90
8.3 Pokora, prostota a úprimnosť	91
8.4 Láskavosť, optimizmus, humor	92
8.5 Pedagogické implikácie aretológie.....	93

Študijné texty k tejto kapitole:

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 98–106.

ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava : Pravda, 1979, s. 87–140, 238–263.

COMTE-SPONVILLE, A.: *Malá rozprava o velkých cnostech*. Bratislava : Sofa, 1999, kap. 1, 6–18.

ŠARNÍKOVÁ, G.: *Budú cnosti v budúcnosti? O výchove k cnostiam*. Ružomberok : Verbum, 2011, s. 161–212.

FUCHS, E.: *Co dělá naše jednání dobrým?* Jihlava : Mlýn, 2003, s. 103–112.

MACINTYRE, A.: *Ztráta ctnosti. K morální krizi současnosti*. Praha : Oikúmené, 2004, s. 238–297.

8.1 Spravodlivosť a milosrdenstvo

Osobitnou cnosťou spomedzi základných cností je spravodlivosť, pretože je to cnosť upravujúca sociálne vzťahy, na rozdiel od troch predchádzajúcich, ktoré sa medziľudským vzťahom primárne nevenovali. Na druhej strane, človek bol zafinovaný aj ako *zoon politikon*, živočích spoločenský a pestovanie čo najlepších vzťahov patrí k základným cieľom nielen etiky, ale aj života zacieleného na šťastie. Ako tvrdil Aristoteles, k šťastiu vedú dve formy života, *bios theoretikos* (život hlbavý) a *bios politikos* (život vzťahový). Hoci sa sociálnym cnostiam venujeme až na tomto mieste, tak to nerobíme kvôli ich nižšej dôležitosti, ale práve naopak, môžeme ich považovať za vyvrcholenie teórie cnosti. Dokonca si dovoľme tvrdiť, že **žiadna cnosť nie je autentickou, ak nesmeruje k dobrým vzťahom** (ktorých základom je spravodlivosť a vrcholom láska). Aristoteles, ktorý v jednotlivých kapitolách svojej Etiky Nikomachovej postupne predstavuje celý register cností, nakoniec v kapitolách 8 a 9 svoje pojednanie završil učením o priateľstve. Priateľstvo (*filia politikê*) je teda završením „cesty cnosti“.

Téma rozvíjania cnosti a zvlášť sociálnych cností musí mimoriadne zaujímať tých, ktorí sa starajú o druhých ľudí (v tzv. pomáhajúcich profesiách, alebo vo výchove a vzdelávaní, ale aj vo verejnom priestore).

Spravodlivosť je základnou požiadavkou spolunažívania. Každý človek v každej spoločnosti sa domáha spravodlivosti – túži po dobre pre seba a pre druhých (vyžaduje „fér hru“). Spravodlivosť je základným predpokladom každej mravnosti, **vyrastá zo zlatého pravidla** (Rob druhým to, čo chceš aby druhí robili tebe...).

Ide o veľmi prirodzený nárok, vychádzajúci z prírodného zákona rovnováhy – na jednej strane rovnice je „má dať“, na druhej strane je „dať“. Vyžadujeme, aby sa druhí správali k nám, ako my k nim a naopak, konanie druhých voči nám si žiada, aby sme sa aj my k nim správali podobne. Túto rovnováhu pekne znázorňuje symbol spravodlivosti a justície, *bilantia* (lat. váhy), ktorú na typických vyobrazeniach drží rímska bohyňa spravodlivosti Justitia, ktorá má zaviazané oči (aby nikomu nenadŕžala a bola nestranná).

Bohyňa *Iustitia*, obrázok prevzatý z internetu: <https://pixabay.com/sk/photos/justitia-bohy%c5%88a-2638601/>.

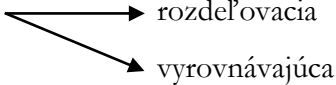
Problematika spravodlivosti sa však netýka iba justície, zákonov a občianskych práv, ale túto verejnú a inštitucionálnu oblasť transcenduje smerom k vnútorne spravodlivým cnostným vzťahom (tzv. celková čiže základná spravodlivosť, chápaná ako morálna cnosť). Spravodlivosť neznamená len plnenie toho, čo „musím“, ale uskutočňovanie toho, čo „môžem“, čiže zasahuje oblasť slobodnej a tvorivej činnosti človeka. V tomto zmysle **sa neviaže len na formálnu legalitu** (čo zákon povoľuje, prípadne prikazuje), ale **sa živí vnútornou kvalitou dobrého vzťahu**, ktorou je v konečnom dôsledku láska, resp. *filia* (priateľstvo, prosociálnosť).

Aristoteles vysoko hodnotí túto cnosť: „*Spravodlivosť je dokonalou cnosťou. (...) Zdá sa, že spravodlivosť je najvynikajúcejšou cnosťou. (...) V spravodlivosti sú ukryté všetky cnosti*“ (Aristoteles, EN 1129b–1130a). Slávny fyzik a filozof Blaise Pascal o spravodlivosti píše: „*Je správne, aby sme to, čo je spravodlivé, nasledovali. Spravodlivosť bez sily je bezmocná: sila bez spravodlivosti je tyranská (...) Treba teda spojiť spravodlivosť a silu.*“

Spravodlivosť (gréc. *diké, dikaiosyné*, lat. *iustitia*) je základná sociálna cnosť, ktorá stojí medzi milosťou (odpustením) a trestom, ale nie je len milosťou a nie je motivovaná chuťou po odplate. „*Je úctou k rovnosti práva, nie k sile, aj úctou k jednotlivci, nie k moci*“ (Comte-Sponville).

Spravodlivosť je spoločenská norma pre vzájomné konanie ľudí – je základom zákonov (je záväzná). Avšak hlboko súvisí s **úctou** k človeku, ktorý má svoje práva a slobody. Rímskou definíciou spravodlivosti je **Dat’ každému čo mu patrí!** (Cicero: *Unicuique suum*) – a osobe patrí dôstojnosť.

Aristoteles odlišuje dva druhy spravodlivosti: všeobecnú a čiastočnú, pričom čiastočnú ešte ďalej delí:

- a) všeobecná (celková)
- b) čiastočná (špeciálna)

a) všeobecná: cnosť spravodlivosti používaná v prospech druhého, základná ľudská charakterová črta (nemusí sa opierať o písaný zákon),

b) čiastočná (tiež zákonná): dbá na dodržanie zákona (práva) a rovnosti voči iným (justičný systém v štáte, premieta sa do písaného zákona); delí sa ďalej na dva druhy:

- **rozdeľovacia** (distributívna): vzťah spravodlivého delenia dohier a povinností od spoločnosti (držiteľov moci) smerom k občanom, podľa zásluh, postavenia a schopností,
- **vyrovnávajúca** (zámenná, komutatívna): vzťah spravodlivého delenia medzi občanmi navzájom: má dať – dal (uplatňuje sa v obchode a v občianskych zmluvách, ale aj v trestnom práve).

Opakom spravodlivosti je: nespravodlivosť (krivda), bezprávie, porušenie zákona, porušenie rovnosti a práva, dehonestácia osoby na predmet záujmu, korupcia a iné.

Príbuzné cnosti (podcnosti): pravdivosť a pravdovravnosť (právo na informácie a na kvalifikované delenie), diskretnosť, úcta a obdiv, oddanosť a lojalita, poslušnosť (autorite, pravidlám), vd'ačnosť, veľkorysosť a štedrosť, zdvorilosť, svedomitosť, empatia, milosrdnosť, optimizmus a radosť, humor... (pozri nasl. časti tejto kapitoly).

8.2 Zdvorilosť, veľkorysosť a vd'ačnosť

Zdvorilosť – slušnosť, vycovanosť, galantnosť, dodržiavanie etikety, uhladený spoločenský styk (pozdrav, úsmev, gestá). Samotná slušnosť ešte nemusí byť cnosťou – predchádza morálke („to sa nerobí“ verzus „to je správne“), socializuje, pripravuje na autonómne konanie. Predstavuje minimum mravnej výchovy, nie je však jej cieľom! Hoci v niektorých spoločenských a politických situáciách zažívame dopyt po aspoň elementárnej slušnosti, čo ukazuje, ako je potrebná pre uchovanie základov komunikácie. Zápas o „slušnosť“ (napr. „za slušné Slovensko“) naznačuje, že **slušnosť má ambíciu vyrásť** aj do ďalších a morálne zásadnejších nárokov (akými sú zákonnosť, vymožitelnosť práva, solidarita, vzájomná úcta, súdržnosť a pod.). Asi nie je náhoda, že už malé deti vedíme k slušnosti a zdvorilosti (známe tri slová *ďakujem, prosím a prepáč*), aby sme toto základné minimum pomohli neskôr rozvinúť do skutočných morálnych dispozícií (cností). Výchova k slušnosti je prípravou na autonómne morálne uvažovanie a konanie. Keďže slušnosť je iba východiskom, vyžaduje si zvnútorňovanie, reflexiu, osamostatňovanie úsudku a voľby.

Na druhej strane, „dobré spôsoby“ sú **prejavom úcty k osobe druhého**, nejde len o formálne vonkajšie pravidlá. Preto by sa zdvorilosť mala vyhnúť krajnostiam, akými sú strojenosť, forma-

lizmus, či dokonca „zdvorilá zločinnosť“ (je možné spáchať kriminálny čin „elegantným spôsobom“ – porov. postupy „mafie bielych golierov“). Aj v úctivosti je potrebné zachovať mieru (opakom je päťolizáčstvo, pochlebovanie) a vlastnú dôstojnosť. K zdvorilosti patrí **takt** (od lat. *tangere* = dotýkať sa), čo je umenie „vziať do rúk a nepoškodiť“, čiže komunikovať s druhými s úctou a rešpektom (vyžaduje si vcítenie do druhého).

Veľkorysosť je cnosť spojená s dávaním (darov, služieb, záujmu), ale týka sa aj prijímania druhých, s ich názormi, postojmi a chybami. Aj Aristoteles považuje veľkorysosť za ušľachtilú cnosť, je prejavom zdravých ambícií a vodcovstva. Spája sa so schopnosťou prepáčiť a odpustiť, neprípúšťať si príliš limity a zlyhania druhého. Podporuje solidárnosť, ale prekračuje motivácie návratnosti, to značí, že preukazovanie dobrodení nie je vypočítavé. Je to cnosť strednosti medzi skúpostťou (lakomstvom, duchovnou rigiditou) a rozšafnosťou, márnosťou, plytvaním.

Štedrosť úzko súvisí s veľkorysosťou, no zameraná je skôr na materiálne dobrá a na schopnosť používať ich k správnym cieľom a v správnej miere. Je spojená s pracovitosťou a striednosťou (viac: Comte-Sponville, 1999, kap. 7).

Vďačnosť je dôkazom ušľachtilosti citov, presahuje strohý zákon ekonomiky, bráni egoizmu a pýche. Je veľmi praktická, veľa zmôže, hoci nemusí stáť mnoho námahy. Vyjadrením vďaky dávame dar bez straty („ďakujem“ nič nestojí), dávaním poskytujeme radosť. Vďačnosťou nevyrovnáme dlh, ale ho prekračujeme. V mnohých prípadoch to ani nie je možné (vďačnosť rodičom za život a výchovu, vďačnosť Bohu za existenciu). Pritom nestačí vďačnosť cítiť vo vnútri, treba ju vedieť prejavovať, inak nie je dostačujúcim „darom“.

8.3 Pokora, prostota a úprimnosť

Napriek tomu, že tu hovoríme o cnostiach, tento odsek začneme nerestťou – pýchou. **Pýcha** („pekľom dýcha“) je v kresťanstve hlavnou nerestťou, je zdrojom každej ďalšej nemorálnosti. Znamená zastávanie stanoviska, ktoré nepatrí človeku, ale Bohu (porov. príbeh o prvom hriechu v Gn 3). Povedané civilným jazykom, ide o vlastnú seba-absolutizáciu človeka, bezohľadné presadzovanie seba a svojich záujmov, na úkor druhých, prírody a zdedenej kultúry. Spája sa s príbuznými nerestami, ako sú: namyslenosť, nadutosť, povýšeneckosť, cynizmus, panovačnosť, nadradenosť, manipulácia s druhými, prehnané sebavedomie, chválenkárstvo, arogantnosť, ostentatívnosť a iné. Pyšný človek žije v sebaklame, nerešpektuje „holú“ pravdu o sebe samom. Nasledujúce cnosti budú v protiklade k pýche. Ak pýchu považujeme za koreň morálneho zla, tak pokoru (a príbuzné cnosti) môžeme chápať za základný predpoklad každého morálneho dobra (nie je však vrcholom, tým je láska).

Skromnosť je používanie a rozvíjanie vlastných darov a schopností bez sebaoslavovania. Skromnosť je najmä cnosťou vonkajšieho správania a prejavovania. Opakom skromnosti je okázalosť, vystatovačnosť.

Pokora je vyšší stupeň skromnosti, vyjadruje postoj vnútornej pravdivosti, vďačnosti a zodpovednosti. Pokorný človek (ktorý môže byť inak veľmi úspešný, ambiciózny či spoločenský) žije vo vedomí svojej vymedzenej kompetencie a toho, že ho niečo väčšie presahuje (Boh, príroda, svet,

ľudstvo, kultúra, posvätno). Uplatňuje miernosť rozumových žiadostivostí. Pokora je často skrytá cnosť, spoločnosťou mnohokrát nedocenená, najmä v súčasnej seba prezentujúcej vizuálnej kultúre (*videor ergo sum* = som videný, teda som). Pokora však **neznamená poníženosť**, submisívnosť, podriadenosť, utiahnutosť či ústupčivosť. Pokorný človek si zachováva vlastnú dôstojnosť, súc si vedomý pravdy o sebe.

„Pokora je modus lásky, ktorá ako mocné slnko rozpúšťa ľadovú prikrývku, ktorou trýznivá pýcha zvierá stále vyprázdnené ja“ (M. Scheler).

*„Byť pokorný znamená **milovať pravdu** väčšmi ako seba“* (Comte-Sponville).

Prostota, jednoduchosť je schopnosť prijímať seba, druhých a svet takého aký je – bez ilúzií, domýšľavosti, dvojtvárnosti, zložitosti. Prostota však nie je naivitou, hlúposťou. Vyjadruje náš transparentný, nezastretý vzťah k realite. Zahŕňa nenáročnosť života, akceptovanie radostí a bolestí, bez zbytočných starostí a zaobstarávania. Značí tiež čistotu mysle (nie kalnosť, obskúrnosť a komplikovanosť).

Úprimnosť je láskou k pravde, je to cnosť zhody vyjadrovania s myslením (gréc. *alétheia* = odkrytosť, výraz pre „pravdu“). Je „rodnou sestrou“ pravdivosti, autenticity, hodnovernosti. V sociálno-politickom kontexte ju vyjadruje transparentnosť (napr. nakladania so zverenými prostriedkami). V súčasnej sebaodhaľujúcej a „ľahkej“ kultúre multimédií a sociálnych sietí sa často za úprimnosť vydáva hlúposť, plytkosť vo výrazoch, extravagantnosť, necudnosť, fyzická či duchovná pornografia, obrazný či doslovný exhibicionizmus, alebo jednoduchá tuposť. Je dôležité „zachrániť“ úprimnosť od týchto pseudo-cností. Úprimnosť ide ruka v ruku so sebaúctou a úctou k druhým (pravda sa neponúka na rohu ulice; viac: Comte-Sponville, kap. 16).

8.4 Láskavosť, optimizmus, humor

O cnostiach máme neraz predstavu, že ide o „vážnu vec“. Iste, ide o niečo veľmi dôležité, no nie neradostné či smutné. Dokonca môžeme povedať, že cnosť, ktorú sprevádza smútok, nie je cnosťou, ale „hrou na cnosť“. Aristoteles tvrdil, že vnútorná radosť, sprevádzajúca naše dobré konanie, je dôkazom toho, že naše konanie je naozaj cnostné. Nasledujúce cnosti zvyrazňujú práve túto radostnú črtu charakteru.

Láskavosť (dobrota, vľúdnosť, zhovievavosť) je schopnosť prívetivého hovorenia a konania. O láskavosti máme bežnú predstavu ako o akejsi slabosti, mäkkosti, či ako o sprievodnom znaku nášho komunikačného štýlu. Láskavosť ako cnosť však niekedy vyžaduje veľkú silu, seba výchovu a formovanie. Je to cnosť spôsobu, modality (je zameraná na AKO, nie na ČO) – niekedy je AKO (modalita) viac než ČO (obsah) (porov. kapitolu 6, časť 4 o tom, či je prípustná „milosrdná lož“). V minulých dobách naša výchova často smerovala k tomu, že dôležitá je *pravda*, nie je dôležitý spôsob jej podávania. Cnosť láskavosť práve dokazuje, že aj pravda prestáva byť pravdou, keď sa stáva nástrojom (boja, poníženia, nie lásky).

„Nech tvoje dobro nespôsobí druhému zlo“ (J. J. Rousseau).

„Na kvapku medu sa zľietne viac múch než na sud octu“ (sv. František Saleský).

František Saleský, známy ako dobrý komunikátor, presadzoval koncept láskavej pravdy, vďaka čomu ako biskup dosahoval veľký pastoračný úspech. Don Bosco, veľký taliansky vychovávateľ, si práve túto črtu láskavosť vzal za pilier svojho pedagogického umenia (spolu s rozumnosťou a vierou).

Láskavosť je cnosť „nežnej sily“, ktorá rozpúšťa brány, bloky, zákopy, neraz dokáže viac ako „hrubá sila“. Láskavosť neznačí zmäkčilosť, bojzľivosť, androgýnstvo, ani podliezavosť, či zvodnosť. Láskavosť je náročná, vyžaduje si veľkú vnútornú silu, vyrovnanosť a dlhodobé cvičenie.

Optimizmus je postoj dôvery v dobro a rozvoj (proti zúfalstvu, indiferencii a rezignácii). Je možné ho vyjadriť výrokom Život je krásny⁶ (napriek všetkému). Optimizmus je v súčasnosti zriedkavá a veľmi žiadaná cnosť. Autenticky optimistickí ľudia druhých prirahujú a dodávajú im chuť žiť.

„Radost' dielo zdokonaľuje, smútok ho ničí“ (Aristoteles).

Dobré vášne budujú a spôsobujú radosť, zlé vášne ničia a vedú k smútku (Spinoza).

Je to umenie odovzdávať radosť a nádej, čo je najmä vo výchove veľmi potrebné. Takzvaný *pedagogický optimizmus* vyrastá z presvedčenia, že výchovno-vzdelávacie úsilie v budúcnosti prinesie ovocie, hoci ho ako pedagógovia nebudeme vidieť. Optimizmus je nákazlivá cnosť (ako je nákazlivá aj nerosť skepsy a beznádeje). Optimista neznamena klaun, komediant, povrchný vtipný „šášo“. Pravdivosť optimizmu sa overuje v ťažkých situáciách – je to životný postoj, ktorý dokáže čeliť ťažkostiam a problémom. Veľký psychológ Viktor Frankl po skúsenosti života v nacistickom lágri napísal knihu, ktorá vyšla s názvom „Napriek tomu povedať životu áno“.

Humor je tiež možné brať ako cnosť. Znamená veselú myseľ, schopnosť nebrať sa príliš vážne, nadľahčiť ťaž život. Humorný človek dokáže oslobodzovať seba i druhých, milovať život v jeho rozpornosti. Humor vyrastá z pokory a múdrosti a vedie k pokore a múdrosti. Humor je veselá dezilúzia. Humor však neznamena sarkazmus, iróniu, rozpustilosť (humor nezraňuje, neponižuje, ale povznáša, poskytuje nádej). Azda nie je náhoda, že patrónom humoru je Angličan, sv. Thomas Moore, ktorý údajne vtipkoval ešte aj na svojom popravisku.

8.5 Pedagogické implikácie aretológie

Na začiatok dve veľavravné citácie od Aristotela:

„Nijaká mravná cnosť nie je nám od prírody vrodená. (...) Cnosti v nás nevznikajú ani prirodzene, ani neprirodzene, máme iba prirodzenú vľobu **nadobudnúť ich** a k dokonalému stavu sa potom približujeme zvykom. (...) Cnosti nadobúdame až po predchádzajúcej činnosti, ako je to pri ostatných umeniach a remeslách. Lebo čo sa musíme predtým naučiť, ako to môžeme robiť, **naučíme sa to tak, že to robíme**. (...) Preto musíme dať svojim činnostiam určitú kvalitu. Teda od toho, či si **už od mladosti zvykáme konať tak alebo onak, nezávisí málo, ale veľa, dokonca všetko**“ (Aristoteles, EN 1103a–1103b).

---

⁶ Pod týmto názvom bol v r. 1997 natočený slávny film talianskeho režiséra a herca Roberta Benigniho.

„Pre **zdokonalenie mravného charakteru** je veľmi dôležité, aby sa človek radoval z toho, z čoho sa radovať má, a nenávidel to, čo nenávidieť má. Tieto city pôsobia totiž po celý život, pretože majú moc a vplyv na tvorenie charakteru a na blažený život“ (Aristoteles, EN 1172a).

Hovoríme tu o tom, ako **sa aretológia premieta do výchovy**. Staré edukačné doktríny (staroveku a stredoveku) odkrývame práve na pozadí vtedajšej aretológie. Dokonca samotná novoveká pedagogika ako veda bola vybudovaná na základoch aretológie. Základnou vlastnosťou cností je to, že sú to dynamické kvality, ktoré môžeme nadobúdať a cielene rozvíjať. A naopak, práve výchova je ten priestor, kde sa realizuje táto časť aretológie.

Do tohto kontextu je vhodné začleniť známy výrok Immanuela Kanta: „Človek sa môže stať človekom len prostredníctvom výchovy a je len tým, čo z neho urobí výchova.“

Niekoľko súvisiacich myšlienok a citácií od veľkej pedagogickej autority Jana Amosa Komenského (1592 – 1670)⁷:

- Človek je najzložitejší a najtajomnejší, ale aj **najtvárnejší** zo všetkých tvorov a ak má byť uchránený pred porušením, vyžaduje si takú **úzkostlivú starostlivosť**, ako všetky ostatné tvory dohromady.
- „Výchova je dielňou ľudskosti“ – Výchovou sa človek rozvíja v tom, čo ho robí človekom.
- Deti treba cvičiť v cnostiach ustavičným **príkladom**, včasným a múdрым **poučovaním** a **cvičením**, miernou disciplínou – cieľ: sebanaplnenie a šťastie človeka.
- Deti sa majú cvičiť v mravoch a v týchto cnostiach: v miernosti, poriadnosti, poslušnosti, úslužnosti, pravdivosti, spravodlivosti, dobrotivosti a vďačnosti, pracovitosti, trpezlivosti, vľúdnosti a ochote slúžiť, zdvorilosti, úctivosti a skromnosti (porov. Šarníková, 2011, s. 185–186).

Morálna výchova podporuje posilňovanie a rozvoj základných cností dieťaťa:

- a) rozumnosť** (rozvážnosť, múdrosť, pamäť, učelivosť, úprimnosť, poctivosť, čestnosť, povinnosť, vyrovnanosť, cudnosť, rešpekt),
- b) miernosť** (striedmosť a skromnosť, čistota, zdržanlivosť, dôstojnosť, úctivosť, hanba, láska a zhovievavosť, pokora, usilovnosť, húževnatosť, umenie odpočinku),
- c) statočnosť** (dôvera, vernosť, opatrnosť, odvaha, trpezlivosť, uvážlivosť, stálosť a vytrvalosť, zmysel pre humor),
- d) sociálne cnosti** (spolupráca, spravodlivosť, poctivosť, poslušnosť, úcta, štedrosť, veľkodušnosť, slušnosť, sebaovládanie; viac: Šarníková, 2011, s. 186–212).

Na záver:

Francúzsky renesančný morálny mysliteľ Michel de Montaigne (1533 – 1592) napísal:

„Nič nie je krajšie a oprávnenejšie ako správne a náležite formovať človeka.“

---

⁷ O morálnej výchove a najmä o výchove charakteru u Komenského vyšla pozoruhodná kniha súčasného českého pedagóga: HÁBL, J.: *Na charakteru záleží. Problém učiteľnosti dobra*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2020.

Tip na vzdelávací výlet:

V areáli barokového hospitála Kuks (blízko Trutnova v ČR) je inštalovaných 24 sôch od sochára Matyáša Bernarda Brauna (1684 – 1738), ktoré znázorňujú **12 cností a 12 nerestí**. Jednotlivé sochy sú alegóriami, vyjadrujúcimi typické znaky pre tú-ktorú cnosť alebo nerosť. Sochy cností reprezentujú: vieru, nádej, lásku, múdrosť, statočnosť, striednosť, spravodlivosť, štedrosť, úprimnosť, cudnosť, usilovnosť, trpezlivosť. Sochy nerostí predstavujú: pýchu, lakomstvo, závisť, hnev, smilstvo, obžerstvo, lenivosť, zúfalstvo, ľahkomyselnosť, ohováranie, ľstivosť, podvod. Odporúčame areál navštíviť s deťmi a dať im za úlohu k sochám priradiť názvy cností či nerostí...

9 Kto som a kým chcem byť. Vzťah človeka k sebe samému

Štruktúra kapitoly:

9.1 Určenia a dimenzie človeka.....	96
9.2 Osoba a osobnosť.....	98
9.3 Sebaponímanie a sebvýchova.....	101
9.4 O charaktere charakteru.....	101
9.5 Dôstojnosť človeka a pokora.....	105

Študijné texty k tejto kapitole:

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 52–70.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005, s. 56–90.

PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 107–113.

FURGER, F.: *Etika seberealizace osobních vztahů a politiky*. Praha : Academia, 2003, s. 17–53.

Touto témou začíname posledný blok kapitol, ktoré by sme mohli zastrešiť pojmom VZŤAH. Hoci sa identita a vzťah k sebe samému buduje vo vzťahoch k druhým (čo bude predmet nasledujúcej kapitoly), začneme elementárnou prvou osobou: Ja. Teda sa najprv zameriame na **otázky vlastnej totožnosti** (Kto som?) a **sebaurčenia** (Kým chcem byť?), aby sme sa následne obrátili na otázky vzťahu k druhému (Ty, v kapitole 10), k sociálnemu, prírodnému a materiálnemu prostrediu (My a Oni, Ono, v kapitole 11) a k životu v jeho celku (v kapitole 12). Etika nie je postavená prioritne na kodifikovaní noriem a pravidiel, ale na kultivovaní dobrých vzťahov. Z úsilia o dobré vzťahy následne vyplynú aj zásady a pravidlá, ktoré pomôžu naše vzťahy rámcovať a uvádzať do hodnotových osových sústav (porov. kap. 6).

9.1 Určenia a dimenzie človeka

Sústredíme sa na vlastné Ja. Tento zámer poskytuje bohatstvo podnetov, ktorým sa venujú rozličné humanitné a spoločenské vedy (psychológia, pedagogika, antropológia, humánna etológia, ale aj filozofia a etika). Samotná filozofia vrcholnej gréckej antiky otvára túto tému: Poznaj sám seba (gréč. *Gnóthi seauthón*)! Skúmaj, kto si! Táto výzva stojí na začiatku vedomého a systematického spytovania sa na človeka. Na otázku **Kto som?** nestačí odpovedať len deskriptívne (tak odpovedá biológia, behaviorálne vedy, medicína a pod.), lebo smeruje hlbšie, k podstate a zmyslu človeka. Tento náš záujem sa potom premieta do otázky normatívnej: **Kým sa chcem a mám stať?** Ako

mám/môžem naložiť s tým, že som? Teda nielen *nejako som*, ale „mám v rukách“, kým budem, za to zodpovedám. Iba človek si môže položiť túto otázku, je ľudsky výnimočná. Človek si na túto otázku reálne odpovedá tým, že sa formuje a tvorí. Vychádza z toho, že je a *ako* je daný, aby sa vo vlastnej tvorivosti dostával k chcenému cieľu, k niečomu, čo je „viac než je teraz“. Gréci to vyjadrovali tak, že človeku nestačí *prežiť*, lebo chce žiť *dobro*.

Otázka **Kto som?** je tak prirodzená, že si ju musí položiť každý jeden človek. Je to jedna z typických existenciálnych otázok – podľa odpovede na túto otázku jednotlivec naplňa svoj život nejakým zmyslom. Odpoveď človeka nemusí byť explicitná a verbálne sformulovaná, ale určite bude „praktická“ (v rovine konania – odpovedá tým, ako žije). Každý človek sa v živote riadi určitými ním zvolenými princípmi, zásadami a inými kritériami a najmä si vytvára vízie, sny, ciele, ku ktorým intencionálne speje – to je jeho odpoveď na danú otázku.

Tu sa pokúsime na túto otázku odpovedať teoreticky. Teoretický tu znamená „nazeravý“ (z gréc. *theoretikos*, kontemplujúci, hľadiaci pod povrch). Začneme „zvonku“, vymenovaním elementárnych (základných) atribútov človeka, aby sme sa neskôr viac zahĺbili do podstatných a nie hneď evidentných atribútov človeka ako subjektu (porov. Vajda, 2005, s. 56–90).

Všeobecné elementárne (základné) atribúty človeka:

- a) **Človek je bytosť prírodná** (fyzická, biologická, ponorená v prírodnom prostredí): podliehame všetkým fyzikálnym zákonom a ako živočíchy, členovia biologického druhu, sa riadime aj biologickými zákonmi. Nemáme možnosť sa z tohto prírodného prostredia trvalo vymaniť. Príroda (*fyziá*) je nám preto „matkou“, ktorá nás „rodí“. Ako deti prírody si v našom bytí uchováame aj našu prírodnú prirodzenosť.
- b) **Človek je bytosť spoločenská** (vzťahová, politická, ideologická): sme *zoon politikon*, čiže živočíchy spoločenské, vytvárajúce *polis* = obec. Človek čerpá zmysel svojho života predovšetkým zo vzťahovosti (relacionality), ktorá je základom jeho personality (osoby, ktorá je jedinečná, neopakovateľná, s vlastnou dôstojnosťou a hodnotou). V sociálnom a politickom kontexte hľadá spôsoby a vytvára doktríny ako prežiť čo najlepšie.
- c) **Človek je bytosť vedomá a sebedomá** (racionálna, uvažujúca, reflektujúca): ďalšia zo základných filozofických definícií človeka: *zoon logon echon* (živočích rozumejúci a hovoriaci). Racionalita, ktorá sa realizuje rozmyšľaním, sa javí ako jedna z najzákladnejších črt človeka (dokonca aj prírodovedci nazvali ľudský druh ako *homo sapiens*, človek rozumný, čiže rozumnosť zdefinovali ako dištinkatívny atribút človeka oproti iným živočíchom). Človek nielen rozmyšľa, ale reflektuje svet (lat. *re-flexio* = spätný ohyb), odráža ho vo svojom vedomí. Ba navyše, človek si nielen uvedomuje svet (vo vedomí), ale si je vedomý tohto uvedomovania, čiže je seba-vedomý. Sebedomie je „reflexia na druhú“. Sebedomie je základom našej subjektivity, vďaka ktorej môžeme vedome konať a tvoriť.
- d) **Človek je bytosť aktívna a tvorivá** (premieňa svet, pracuje, vytvára kultúru): premieňame, humanizujeme svet na náš obraz, vytvárame kultúru (lat. *cultura* = „to, čo je pestované“). Kultúra je „druhá príroda“ človeka (lat. *natura secunda*). Najmä v novoveku človek silne zasiahol

do pretvárania prírody, no v súčasnosti sa učí pôsobiť tak, aby jeho účinky neboli voči prírode devastujúce.

Na elementárne atribúty človeka nadväzujú ďalšie (rozvíjajúce) atribúty človeka.

Ďalšie (rozvíjajúce) atribúty človeka:

- a) **Človek je bytosť predmetná, tvorivá a sebatvorivá** (transformuje okolie i seba, buduje, vychováva): naša tvorivosť môže mať obidve znamienka voči svetu a voči nám samým – môže byť rozvíjajúca, ale aj deštruktívna (napr. dokážeme vytvoriť najničivejšie zbrane sveta). Práve naša morálka a etika rozhoduje o znamienku našej tvorivosti. Vzťah zodpovednosti a rešpektu k svetu, ktorý nie je len čistým „predmetom“ (vecou na vyťažovanie), zabraňuje devastačnému pohybu. Podobný pomer existuje k samotnému človeku (kultúrny a duchovný rozvoj verzus dekadencia a dehumanizácia). Transformácia človeka sa odohráva vo výchove a sebavýchove.
- b) **Človek je bytosť otvorená a slobodná** (mravná, veriaci, estetická): to je základná podmienka tejto možnosti premeny (porov. kapitolu 3). Človek nie je naskrze súčasťou predmetného, determinovaného sveta, ale z neho vyčnieva vďaka slobode. Sloboda je možnosť konať *inak* (ako by nám určovali napr. prírodné alebo biologické zákony). Dokážeme konať morálne dobre aj v protiklade k prírodným zákonom (napr. sme schopní sebaobetovania). Dokážeme transcendovať svet, ktorý je tu a teraz a intencionalne smerovať k božskému (sme *ens religiosus*, bytosť náboženská). Sme bytosť estetická, lebo naša možnosť prekračovať dané a vytvárať nové, a pritom neutilitárne, sa premieta do zmyslu pre krásu.
- c) **Človek je bytosť kultúrna** (zušľachtuje seba a okolie): Cicero zdefinoval filozofiu takto: *Cultura animi filosofia est* (Filozofia je zušľachtovanie duše). Pestovanie, šľachtenie, rozvíjanie duše je jadrom kultúrnej činnosti. Kultúra sa nedá „kúpiť“, kultúra si totiž vyžaduje kontempláciu a duchovnú námahu (nechať sa premieňať). Degradácia kultúry sa naopak prejavuje jej „predávaním“ a konzumovaním.
- d) **Človek sa rozvíja do osobnosti**: človek, ktorý nejako *je*, a niekam *speje*, sa z osoby mení na osobnosť. Táto premena, toto chcené rozvíjanie, vyjadruje dynamiku, pohyb od aktuálneho stavu k cieľovej, kvalitatívne dokonalejšej podobe. O tomto pohybe bližšie hovorí nasledujúca podkapitola.

9.2 Osoba a osobnosť

V tejto časti kapitoly hovoríme o dynamike, pohybe od osoby k osobnosti, ktorý nazývame aj **proces personalizácie**.

Pojem „osoba“ je v antropológii a etike kľúčový – vyjadruje jedinečnosť a vnútornú hodnotu každého človeka. Pojem „osoba“ má bohatú filozofickú históriu, ktorá spája tri tradície. Prvou je grécka antická tradícia, ktorá hovorila o *prosopon* (osobe) ako o maske, v kontexte divadelných hier, hranej a reálnej identity aktéra. Tradícia rímskeho práva prisudzuje osobe právnu subjektivitu (podnes hovoríme o „fyzickej osobe“ a „právnickej osobe“). Biblická tradícia spája človeka s jeho jedi-

nečnou hodnotou, keďže každý človek je finálnym cieľom Božieho záujmu. Personalite Boha a človeka sa začali mimoriadne venovať filozofi a teológovia v prvých storočiach nášho letopočtu (v rámci trinitárnych diskusií, neskôr v rámci pojednaní o človeku). V súčasných teóriách osoby sa tieto tri tradície spájajú, obohatené o novoveké reflexie. Sú základom teórie ľudských práv a dôstojnosti človeka. Teda **každý človek je osobou** (nositeľom ľudských práv, s vlastnou dôstojnosťou) – porov. personálna norma, o ktorej sme už hovorili v kap. 2, podkap. 4 a v kap. 5, podkap. 6.

Pojem „osobnosť“ sa v našich akademických kruhoch spája hlavne so **psychologickým poňatím**. V psychologickú literatúru sa osobnosť chápe ako jedinečný celok psychických a telesných črt, vlastností, ktoré človek v sebe nachádza (ako dedične dané) a rozvíja. Je základom individuality. Zahŕňa telesnú konštrukciu, temperament, dedičné predispozície, ale aj rozvinutý charakter, vďaka ktorým sa vyznačuje ako špecifický jedinec, správajúci sa istým typickým spôsobom. V tomto psychologickom zmysle každý človek *má* nejakú osobnosť (ktorá sa nachádza niekde na priesečníku osí: introvert – extrovert, labilita – stabilita, dominancia – submisia, hostilita – láska, citovosť – rozumovosť). V tomto význame slova sa pojem „osobnosť“ aplikuje dokonca aj na živočíchy (každý živočíšny jedinec má svoju „osobnosť“).

Je však potrebné odlišiť psychologický termín osobnosť od **filozoficko-etického poňatia**. Tu má pojem osobnosť význam výnimočnej morálnej kvality človeka (aj v bežnej reči hovoríme o výnimočných ľuďoch ako o osobnostiach), ku ktorej sa prepracoval svojím vlastným úsilím. Človek v tomto zmysle nie má osobnosť, ale *je* osobnosťou. Takýto človek je vyspelou, zrelou, rozvinutou osobou, konajúcou mravne a exemplárne (pôsobí ako dobrý vzor, hodný nasledovania). Hlavnou zásluhou na tom, že je „osobnosťou“, má jeho vybudovaný morálny charakter. Z toho vyplýva, že nie každý jedinec spĺňa túto charakteristiku, nie každý je osobnosť. Samozrejme, „osobnosť“ nie je to isté ako „celebrita“, čiže jednoducho známy človek (ktorý vôbec nemusí byť mravne exemplárnou osobnosťou). Osobnosť v mravnom zmysle je pre iných morálnou autoritou, zasluhuje si rešpekt a načúvanie.

To, že každý človek je osobou, je ontologická danosť, ktorá zaväzuje najmä druhých, aby k nemu pristupovali s rešpektom a starostlivosťou. Ak je človek osobnosťou, to je výsledok a prejav jeho vedomého morálneho úsilia, rozhodovania a konania. Našou výchovnou úlohou je rozvíjať osoby na osobnosti.

Človek sa bio-psychologicky *vyvíja* (ontogenéza) a zároveň sa aj duševne a morálne *rozvíja*.

Predstavíme jednotlivé **fázy bioontogenézy** a uvedieme kľúčové identifikačné znaky každej fázy (porov. Příkaský, 2000, s. 107–114):

a) **detstvo a dospievanie:**

1. 0 – 18 mes. (závislosť),
2. 12 mes. – 3 roky (dynamika závislosť – samostatnosť),
3. 3 – 6 r. (predškolský vek, iniciatíva),
4. 6 – 12 r. (mladší školský vek, učenie sa),
5. 12 – 19 r. (dospievanie, vytváranie postojov),

b) dospelosť a zrelosť:

6. 20 – 30 r. (raná dospelosť, dôraz na vzťahy, rozvíjanie intimity),
7. 30 – 50 r. (stredný vek, starostlivosť o rodinu, práca),
8. 50 – r. (zrelý vek, nadobúdanie zmyslu života, múdrosti).

Osobnosť človeka sa rozvíja na rozličných úrovniach, nielen na úrovni biologickej. Úrovne rozvoja osobnosti:

- biologická (vrátane rozvoja genetických predispozícií),
- citová (poznať svoje emócie, naučiť sa s nimi žiť atď.),
- racionálna (rozvíjať kognitívne schopnosti – rozličné taxonómie, napr. Bloomova),
- **morálna (rozvoj charakteru).**

V rámci etiky nás najviac zaujíma morálny rozvoj osobnosti. V tejto oblasti vzniklo niekoľko typológií morálneho rozvoja. Diferencujú jednotlivé fázy, ktoré v sebe obsahujú rozmer normativity (čo by malo dieťa/človek zvládať v tej-ktorej fáze). Viacerí psychológovia, ktorí vytvorili typológie rozvoja kognitívnych schopností, zostavili aj typológie morálneho rozvoja. Niektoré najznámejšie tu načrtne.

J. Piaget, inšpirovaný Kantovou etickou teóriou, tematizuje posun od morálky heteronómnej (pravidlá dáva niekto iný, ja ich akceptujem) k morálke autonómnej (pravidlá dojednávam sám a vedome ich dodržiavam). Hlavným rozlišovacím kritériom morálnej úrovne je podľa neho schopnosť dodržiavať a vyjednávať pravidlá. Rozlišuje tri štádiá:

-
- štádium heteronómnej morálky (do 7 rokov),
  - štádium hetero-autonómnej morálky (7 – 11 rokov),
  - štádium autonómnej morálky (12 a viac rokov).

L. Kohlberg nadväzuje na Piageta a rozlišuje tri úrovne morálky, ktoré ďalej delí na šesť štádií:

-
1. **úroveň predkonvenčná:**
    - orientácia na poslušnosť (vyhnutie sa trestu),
    - orientácia na odmenu,
  2. **úroveň konvenčná:**
    - orientácia na schválenie (byť „dobrým“ dieťaťom),
    - orientácia na autoritu a pravidlá,
  3. **úroveň postkonvenčná:**
    - orientácia na spoločenskú zmluvu,
    - orientácia na univerzálne etické princípy (napr. spravodlivosť, dôstojnosť).

Aj u Kohlberga je najdôležitejším morálnym kritériom spravodlivosť, chápaná ako pomer k zákonu, pravidlám. Vidno tu silné deontologické (kantovské) pozadie tejto teórie. Niektorí psychológovia kritizovali túto redukciu morálky (len na otázku spravodlivosti a zákona) a zaviedli aj iné

posudzovacie kritériá úrovne morálky (napr. C. Gilligenová rozvíja morálnu teóriu starostlivosti a medziľudských vzťahov; R. F. Peck smeruje morálny rozvoj k racionálnemu altruizmu).

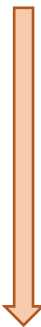
Iný model predstavuje Daniel Bar-Tal, jeden z autorov, z ktorých čerpá aj slovenská koncepcia etickej výchovy. Podľa neho rozhodujúcim kritériom pre hodnotenie morálnej úrovne je motivácia pre **pomáhajúce správanie** (prosociálne správanie). Jednotlivé fázy rozlišuje takto:

-
1. motivované priamou výzvou, **odmenou a trestom**;
  2. motivované **poslušnosťou** voči autorite;
  3. motivované očakávaním odmeny, vykonané **z vlastnej iniciatívy**;
  4. motivované snahou vyhovieť **spoločenským požiadavkám** (porušenie normy – sankcie);
  5. motivované generalizovanou **reciprocitou** (s ohľadom na vlastnú budúcu potrebu);
  6. motivované zámerom spraviť **dobro druhému bez očakávania výhody**, alebo odmeny (altruistický čin).

9.3 Sebaponímanie a sebavýchova

Kto som ja?

Erik H. Erikson vytvoril model rozličných vývinových fáz z hľadiska sebaponímania a sebaidentifikácie človeka. Na otázku Kto som? v rôznych štádiách dávame rôzne odpovede.

-
1. dojča: totálna dôvera,
  2. batola: „Ja som to, čo môžem slobodne robiť“ (prejavuje vzdor),
  3. predškolský vek: „Ja som to, čo uciním“ (buduje si sociálnu rolu),
  4. školský vek: „Ja som to, čo dokážem“ (buduje autonómiu),
  5. dospievanie: „Ja som to, čomu verím“ (vytvára si postoje),
  6. mladšia dospelosť: „Ja som to, čo milujem“ (realizuje hodnoty lásky a práce),
  7. stredná a zrelá dospelosť: „Ja som to, čo poskytujem“ (chce byť užitočný),
  8. staroba: „Ja som to, čo po mne zostane“ (chce zanechať „dedičstvo“).

Človek sa nielen vyvíja (na základe vnútorného bio-psychického nastavenia, „programu“), ale sa aj rozvíja – na základe vlastnej námahy, vlastného úsilia. Na výchovu vedenú druhými nadväzuje postupným preberaním úlohy vychovávať sám seba. **Sebavýchova** človeka je dokončovaním pri utváraní vlastnej osobnosti, pričom rozhodujúca je autoregulácia.

Sebavýchova sa skladá z rôznych zložiek:

- reflexie a sebareflexie (introspekcie),
- sebavedomia,
- sebahodnotenia (sebakritiky),
- sebaformovania.

9.4 O charaktere charakteru

Človek má zodpovednosť za svoj charakter – vychováva sa, intencionálne sa rozvíja, smeruje k „lepšej verzii“ vlastného ja. **Charakter**, na rozdiel od temperamentu, nie je predispozične daný,

je výsledkom vlastného konania osoby. Nemôžeme za to, aké predispozície, geneticky zdedené vlohy a vlastnosti sme získali, prípadne akú výchovu sme dostali, ale môžeme za to, čo sme s tým urobili, čiže ako sme si sami formovali charakter.

„*Ak chceš mať určitú charakterovú vlastnosť, konaj tak, akoby si ju už mal*“ (William James).

„*Dobry morálny charakter je prvoradý. Je veľmi dôležité byť nielen vzdelaný, ale cnostný*“ (George Whashington).

„*Neuvažujeme, aby sme vedeli, čo je to cnosť, ale aby sme sa stali dobrými*“ (Aristoteles, EN, 1103b 26).

Etymológia pojmu charakter

V zmysle „povaha“ (od 17. stor.) – z lat. *character*, prevzaté z gréc. *χαρακτήρ* od gréc. *charassō* (*χαράσσο*) „ryjem, vyrývam, razím ap.“. Z významového hľadiska „niečo vyryté, vyrazené“, „rozlišujúci znak“, „charakteristické vlastnosti, povaha“.

(KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 218.)

Poznámka

V tomto modernistickom zmysle sa za pojmom charakter skrývala „povaha“, temperament, ako čosi dané, očiachované, prírodný predpoklad vstupu do života jedinca (napr. Rousseau a i.: natura = „prírodnosť“, → nemetafyzický výklad identifikácie človeka ako prírodnej bytosti; išlo o odlišný výklad ako klasické gr. *physis*, resp. lat. *natura* = prirodzenosť). Takto chápaný „charakter“ niesol obmedzený rozmer transcencie a teda aj autonómnej slobody a morálneho/duchovného úsilia. Inak používali pojem charakter starí Gréci a predstavitelia etiky cnosti (Aristoteles, sv. Tomáš Akvinský a i.): charakter **ako cieľová forma, ako VÝSTUP** morálneho úsilia.

Význam pojmu charakter

1. *i psych. súbrn zdedených al. získaných duševných vlastností človeka prejavujúcich sa v jeho správaní, konaní a spôsobe myslenia*; syn. *povaha*: pevný, mužný ch., mať, prejavit', ukázať dobrý, slabý, svojrázny ch., deformácia charakterov, škola formuje ch. žiaka, pretváarka kriví ch. (...)
2. *človek s kladnými morálnymi vlastnosťami*; *pevná, čestná, spoľahlivá, statočná povaha*: bol to naozaj ch., zachoval sa ako ch., je to umelec s charakterom, človek bez charakteru nečestný, bezcharakterný, mať, nemať ch. byť, nebyť zásadový, čestný, skorumpovaný človek nemá charakter (...)
[Pozn. A. R.: odkaz na gr. *andreia* „pevnosť, mužnosť, odolnosť, trvácnosť...“ – porov. lat. „virtus“ (cnosť) od slova „vir“ (muž)]
3. *súbrn podstatných, príznačných vlastností veci, javu*; syn. *povaha, ráz*: medzinárodný ch., normatívny ch. príručky, osobitý ch. prostredia (...)
4. *div., film. súbrn charakteristických (špecifických) črti postavy, divadelná, filmová, literárna postava*

[Pozn. A. R.: grécke *prosopón*, „osoba“ = divad. maska, postava, rola... súvis medzi „osobou“ a „charakterom“]

- *fraz.* kriviť niekomu charakter – *pôsobíť nepriaznivo na formovanie niečích vlastností, názorov, hodnôt*; peniaze kazia charakter *ak niekto (ľabko) príde k peniazom, môže ho to mravne narušiť*

(JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L* (2. zv.). Bratislava : VEDA, s. 251.)

Aký je vzťah medzi osobou a charakterom?

Dve úrovne explikácie:

- **pozitivistická** (sociologicko-psychologická): *osoba* (príp. *osobnosť*) ako súhrn individuálnych črt (individuum), *charakter* ako rola (postava na scéne sveta a spoločnosti),
- **holistická** (filozofická a náboženská, etická): *osoba* ako nositeľ ontologickej dôstojnosti, *osobnosť* ako individuálne rozvinutá osoba, *charakter* ako prirodzený cieľ morálnej aktivity (komplexnosti).

Terminologické rozdiely medzi mravnou, morálnou a etickou výchovou:

- *mravnosť* (nem. *Sitten, Sittlichkeit*) ako spoločensky a kultúrne požadované správanie (mravy),
- *morálka* (nem. *Moral, Moralität*) ako vnútorne zdôvodnené, autonómne zvolené konanie,
- *etika* (nem. *Ethik*) ako racionálna reflexia morálky.

⇒ **i. „mravná výchova“** = najmä socializácia a enkulturácia v oblasti hodnotových noriem,

⇒ **ii. „morálna výchova“** = najmä výchova morálneho usudzovania a zdôvodňovania vlastného konania, resp. výchova zdôvodneného a vnútorne integrovaného konania,

⇒ **iii. „etická výchova“** = dosl. vzdelávanie v oblasti poznania princípov, zásad a procesov mravného/morálneho konania a morálneho (etického) usudzovania.

(**Upozornenie:** náš školský predmet *etická výchova* (ETV) nie je takto koncipovaný, radíme ho medzi edukačné modely „výchovy charakteru“, jeho cieľom je formovať charakter v rámci morálnej výchovy, s ohľadom na dobré (prosociálne) medziľudské vzťahy.)

Výchova charakteru (na báze etiky cnosti) – spája všetky tri vyššie uvedené „výchovy“, no jej ambíciou je predovšetkým pomáhať pri rozvíjaní morálnych cností. Nedáva príliš veľký dôraz na vedomosti z etiky, ale pristupuje k výchove skôr experienciálne, indukzívne, na základe mravne a morálne relevantných prežitkov, ktoré učiteľ so žiakmi reflektuje a prenáša do bežnej morálnej praxe. Je otvorená aj emocionálnej a kognitívnej senzibilizácii žiakov, no jej zámerom je najmä vedenie k ich vedomej autoregulácii v konaní, nadobudnutej prostredníctvom uvažovania, precvičovania a navykania. Slovenský koncept ETV integruje rozvíjanie cnosti s kultivovaním kvality medziľudských vzťahov (prosociálna výchova).

Aristoteles o charaktere – zopakovanie a exkurz

„Dobro je to, k čomu všetko smeruje“ (EN).

- To nie je „dobro osebe“ (ontologické *agathon*), ale dobro ako cieľ konania (*praxis*),
  - **dobré konanie je syntézou:** túžby dobra (*boulesis*), rozumovej voľby (*prohairesis*) a umenia realizácie (*techne*),
  - vychádza z našich najhlbších a prirodzených túžob a aspirácií – „dobré žiť“ (nie z a priori danej morálnej povinnosti: **nie čo „musí byť“, ale čo je „dobré chcieť“**),
  - cnosť (*aretê*) – schopnosť nájsť správny stred na dosiahnutie cieľa, nie je len prostriedkom, ale aj cieľom (*jednota* správneho konania a dobrého cieľa),
  - **cnosť rozumnosť** (*fronesis*) – schopnosť uvádzať do harmónie a integrovať naše túžby, zjednocuje *boulesis* a *prohairesis* v dobrom skutku (*fronimos* = cnostný človek),
  - podstatný je **vzťah k druhým** (v obci), *filia* („prajná úcta k druhým“), inak vzniká necnostná *autarchia*, t. j. nerest' zameranosti iba na seba,
  - etika je praktická veda: vedenie získavame **z konania**, v ktorom sa spája zvažovanie (*fronesis* + *prohairesis*) a habituácia (*hexis* = navykanie, lat. *habitus*), čím nadobúdame „druhú prirodzenosť“ (*natura secunda*), čiže „charakter“ (sv. Tomáš: „status virtutis“),
  - **charakter:** kruhový trvalý stav – dynamika rozumovej voľby *prohairesis* (*kata ton orthon logon*, podľa správnej proporcie; výber) a zvykania *hexis* (na báze skúsenosti; dobré vzory!) – „cnosť sa nadobúda konaním“ (neexistuje „teoretické nadobúdanie“ cnosti)
- ⇒ **charakter je výsledok dvoch spojených procesov:**
- **rozlišovania** (dianoetické cnosti) a **nacvičovania** (mravné cnosti),
  - máme predispozíciu konať cnostne, ale musíme ju „robiť vlastnou“ (*hexis* ⇒ *ethos*), konaním re-kreujeme náš charakter (*hexis* pochádza z *békein* = vlastniť, *houtós békein* = vlastniť seba; porov. Rét. 1370a 7–8, EN 1103a 20 – 1103b 25).

Dôsledky:

- žiadne konanie nie je absolútne objektívne dobré alebo objektívne zlé (vs. Kant), dôležitý je kontext vzťahov (Aristoteles: cnostné konanie „sa konštruuje“, Kant: cnostné konanie je stanovené vopred „morálnym zákonom“),
- človek konajúci dobre (cnostne) má z konania dobrá radosť („skúška správnosti“),
- „charakter“ v sebe spája jedinečnosť (špecifickosť), morálnu obdivuhodnosť (excelentnosť – „moje najlepšie ja“) a ustálenosť (integritu) človeka.

Charakter a I. Kant (deontologická etika)

Moderná etika povinnosti spája *doktrínu práva* s *doktrínou cnosti* – cnosť je poslušnosť morálnemu zákonu, cnostný človek koná v súlade s morálnym príkazom (ťažisko je na etike povinnosti) (*Metafyzika mravov*); charakter = človek s ustáleným konaním v súlade s povinnosťou. Takéto poníma-

nie charakteru je problematické, vyúsťuje do morálneho individualizmu a elitárstva (porov. „banalitu zla“ H. Arendtovej), do konania z poslušnosti bez zodpovednosti voči druhým a bez radosti z dobra.

V 2. polovici 20. storočia nastal tzv. *aretic turn*, obrat k cnostiam v etickom diskurze, z čoho sa vyvinula súčasná **etika cnosti** (G. E. M. Anscombová, R. Hursthouseová, A. MacIntyre, Ph. Footová, R. Crisp a M. Slote, M. Nussbaumová, D. Carr, J. Arthur, K. Kristjansson, u nás M. Kuna, Z. Palovičová, D. Smreková, A. Blaščíková, M. Wiesenganger). Jej znovuzrodenie bolo následkom sporu medzi morálnym utilitarizmom a deontologickou etikou, pričom ponúka akúsi tretiu cestu, ktorá má starobylé korene, no je vhodná pre orientovanie sa človeka súčasnej doby. Etika cnosti sa zároveň stala teoreticky inšpiratívnou pre budovanie **výchovy charakteru** – „character education“ (W. Berkowitz, T. Lickona, J. Solomon, M. Seligman, C. Peterson, M. Watson, P. Vacek, u nás L. Lencz, O. Krížová, I. Podmanický, M. Brestovanský a iní).

9.5 Dôstojnosť človeka a pokora

Z úvodnej otázky Kto som a kým sa chcem stať? by mohlo nevdojak vyplynúť, že moje Ja je autarchickým (egocentrickým) cieľom celého pýtania, ale aj celej existencie na svete. Nemusi to tak byť – v tejto kapitole sa snažíme rozobrať VZŤAH seba k sebe samému, čiže ide o otázku kvality vzťahu. Názov tejto časti však neznamena, že „dôstojnosť“ a „pokora“ sú protiklady, akoby tu šlo o dva rozličné postoje k môjmu Ja. Tento protiklad je len zdanlivý.

Dôstojnosť sa dá chápať dvojako:

- **sociologicky:** dôstojnosť ako **zaslúžený status** (sociálna hodnota: rešpekt od druhých za zásluhy),
- **antropologicko-eticky:** dôstojnosť ako **vymáhateľná hodnota** (konat' s druhým ako s osobou).

Tu chápeme „dôstojnosť“ ako fundamentálnu hodnotu človeka – človek má dôstojnosť osoby už len z dôvodu svojej existencie; nikto nie je vyňatý z tejto dôstojnosti, ktorú má v sebe ontologicky danú. Dôstojnosť má každá osoba bez ohľadu na to, aké má empirické charakteristiky – či je v spoločnosti vážený alebo nevážený, či je bohatý alebo chudobný, vzdelaný alebo nevzdelaný, zdravý alebo chorý, krásny alebo škaredý, mladý alebo starý, užitočný alebo zat'azujúci a pod. Na tejto dôstojnosti ako paradigme stojí idea základných ľudských práv a slobôd.

Pokoru preto netreba chápať ako sociologickú vlastnosť (jedinca, ktorý nemá o sebe vysokú mienku, ponizuje sám seba, nemá v spoločnosti dôležité postavenie, je submisívna „ovca“), ale ako **reálny pohľad** na seba samého. Latinský pojem *humilitas* (pokora) pochádza zo slova *humus* (zem, pôda) – zo zeme „vyrastá“ *humanitas* (humanita, ľudskosť), ktorá prináša plody. Metaforicky povedané, pokorný človek sa „kloní k zemi“, nie preto, že by sa bál stať so vztýčenou hlavou, ale preto, že je obsypaný plodmi (ako plný klas). Vzácný, rozvinutý človek (rozvinutá osobnosť, charakter) prežíva plnosť života, ktorá z neho robí pokorného človeka. Pokorný človek má zároveň „zdravé sebavedomie“, lebo je si vedomý vlastnej dôstojnosti, pravdy o sebe.

10 Oslovenie a odpoveď. Vzťah človeka k druhému

Štruktúra kapitoly:

10.1 Fenomenológia stretnutia.....	106
10.2 Stretnutie s druhým a s Druhým	107
10.3 Komunikácia a láska.....	108
a) Dialóg ako techné.....	109
b) Dialóg ako epistémé.....	109
c) Dialóg ako mysterion.....	110

Študijné texty k tejto kapitole:

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 71–76.

PAYNE, J.: *Hermeneutická etika. Jeden filosofický pokus o setkání s lidskou bytostí*. Praha : Triton, 1995.

POLÁKOVÁ, J.: *Smysl dialogu. O směřování k plnosti lidské komunikace*. Praha : Vyšehrad, 2008.

FURGER, F.: *Etika seberealizace osobních vztahů a politiky*. Praha : Academia, 2003, s. 121–140.

10.1 Fenomenológia stretnutia

V predchádzajúcej kapitole sme sa usilovali rozobrať otázku Kto som a kým chcem byť? Zámerom etiky je práve toto: byť stále niečím viac, lepším, dokonalejším, rozvinutejším – nie však v zmysle dosahovania „nadľudskosti“, ale v zmysle nadobúdania radosti a spokojnosti z toho, že žijem a ako naplňam svoju existenciu. Krátko vyjadrené – byť lepšou verziou svojho vlastného Ja.

Byť lepším Ja však nie je možné bez kultivovania vlastnej relationality, teda vzťahovosti s druhým odo mňa. Čo sa stáva v situácii, keď vychádzam „von zo seba“? Nastáva fenomén, ktorý nazývame **stretnutie** – stretávam sa so svetom, ktorý je mimo Ja. V prvom rade je to svet druhého človeka. Je to sféra toho druhého oproti mne, ktorý je voči mne transcendentný, vyrušujúci a vyzývajúci. V tejto kapitole nahliadneme na vzťah Ja a Ty, čiže na vzťah lásky, či pozitívnej kvality interpersonality a komunikácie, ktorá je dávajúca a prijímajúca.

Fenomenológia je filozofická a širšie humanitno- a spoločenskovedná metóda, ale v prípade našej podkapitoly tento pojem vyjadruje taký prístup k fenoménu (javu), ktorý sa skrže postupné odkrývanie významov našej skúsenosti s vecou približuje k podstate, k jadrú danej javiacej sa veci. V našom prípade sa zameriavame na fenomén stretnutia, ktorého jadro chceme postupne odkryť, zachytiť a uchopiť, postupujúc od povrchu smerom dovnútra.

Vychádzame z tézy, že súčasťou podstaty človeka je jeho socialita (spoločnosť; gréc. *zoon politikon*), ktorej základným prvkom je relationalita (vzťahovosť). **Vzťahovosť** nie je len nejakou vonkajšou, náhodnou črtou našej ľudskej povahy, ale je podstatnou črtou našej humanity – robí nás

Ľuďmi. Byť-s-druhými nie je len biologickou a psychickou požiadavkou, ale ešte hlbšie, je to substanciálna dimenzia toho, že sme ľuďmi. K tejto téze sa dopracujeme analýzou fenoménu stretnutia.

Človek sa od útleho veku socializuje a zároveň personalizuje. Jednoduchými slovami, **socializácia** je proces postupného vtáhovania jednotlivca (dieťaťa) do okolitej spoločnosti a súčasne proces jeho začleňovania sa do spoločnosti (komunity). Socializácia je súčasťou výchovy, pretože deti a dospievajúci sa učia žiť v danej spoločnosti a kultúre, preberajú na seba spôsoby (myslenia a konania), ktoré daná spoločnosť a kultúra považujú za normálne, zaužívané, správne a dobré. Oproti tomu **personalizácia** je určitý protikladný proces, v rámci ktorého sa jedinec vymaňuje zo spoločnosti, oslobodzuje sa od toho, čo „sa“ robí, čo „sa“ patrí, čo sa „má“. Personalizácia znamená, že človek si hľadá svoju vlastnú cestu, kryštalizuje si svoje názory, svoje presvedčenia realizuje vo svojom konaní, pričom v ňom môže ísť aj „proti prúdu“, proti všeobecnému názoru, mienke, trendom, móde, verejnému presvedčeniu a pod. V istých momentoch tento samostatný postoj môže jedinca stáť aj obeť. Obidva procesy – socializácia a personalizácia – sa vzájomne podmieňujú a dopĺňajú. V rámci výchovy a osobného vývinu najprv prevláda fáza socializácie, pri ktorej sa čím ďalej tým viac postupne dostáva k slovu personalizácia. Nikdy však nie je socializácia bez personalizácie a personalizácia bez socializácie. Možno povedať, že sú vo vzájomnej špirále a tento cyklický a špirálový vzťah medzi nimi sa rozvíja **prostredníctvom komunikácie**.

Z iných predmetov (napr. sociálnej psychológie, sociálnej a kultúrnej antropológie, humánnej etológie) vieme, že existuje komunikácia **verbálna a neverbálna** a tej neverbálnej je podstatne viac (70 %) než verbálnej (30 %) (pomer odovzdaných informácií: 50 % tvár, 40 % fonetika, 10 % vecný obsah). K neverbálnej komunikácii (*body language*), ktorá tvorí väčšinu našich bezprostredných komunikačných výmen, existuje veľa zaujímavých príručiek a manuálov, odborných publikácií, dokonca niekoľko vedných disciplín (napr. mimika, proxemika, gestika, posturika, haptika, reč očí, kinezika, paralingvistika). Verbálna a neverbálna komunikácia prebieha na stretnutí s druhým.

10.2 Stretnutie s druhým a s Druhým

V literatúre, ktorá sa zaoberá filozofiou dialógu alebo etikou dialógu, sa niekedy v slove „druhý“ používa veľké písmeno D, aby sa odlišil akýkoľvek druhý bez vlastnej osobnej identity od takého Druhého, ktorý je Ty, s vlastnou identitou a jedinečnosťou. Niekedy sa výraz Druhý píše s veľkým D vtedy, keď máme na mysli transcendentnú bytosť, teda Druhý ako Boh, ako božská Osoba (božské Ty). Každé stretnutie s druhou osobou **sa začína oslovením**. Aj dialóg predpokladá tento prvotný akt, oslovenie (otázka, výzva), na ktoré nasleduje odpoveď (reakcia). Oslovenie však nie je len formálnym a rečovým úkonom, ale je „vhuľnutím“, „vlámaním sa“ **tváre** („prosopon“) druhého do horizontu osobnej skúsenosti (porov. Emmanuel Lévinas). Oslovenie teda nie je len rečový prejav, ale primárny ontologický zjav druhého, ktorý svojou prítomnosťou v mojom „zornom poli“ kričí voči mne: tu som! Prezencia (prítomnosť) druhého v poli môjho vnímania sama stačí na to, aby som sa cítil oslovený – vyzvaný zareagovať. Akýkoľvek človek, ktorého ani nemusím poznať, dokonca nemusím ani rozoznávať jeho fyzickú tvár, ale viem o ňom, že existuje niekde pri mne alebo oproti mne, **ma vyzýva k odpovedi**, reakcii, zodpovednosti (z „odpovedať“). Moja

odpoveď na jeho prítomnosť preto nie je svojvoľná, „dobrovoľná“, ale je „povinná“ – zaväzuje ma k odpovedi. Je etickým príkazom, ktorému sa nemôžem vyhnúť. Aj prípadná ignorancia jeho prítomnosti už je mojou (eticky negatívnou, ne-neutrálnou) reakciou.

Známy nemecký filozof existencie Karl Jaspers zoširoka analyzuje medziľudskú komunikáciu a tvrdí, že **komunikácia robí človeka človekom** v tom, že mu dodáva podiel na skutočnosti, a tak ľudská bytosť nadobúda ontologickú povahu. Človek bez dialógu prestáva byť človekom, hoci je súčasťou biologického druhu. Človek komunikujúc s druhými a so svetom osobne participuje na realite. V oslovení sa zlieva spontánnosť s kreativitou, predsudok s úsudkom, intelekt s afektom. Fenomén oslovenia je teda komplexný, zložitý, bohatý. Oslovenie je **udalosť** sústredenia na Ty, ktoré sa reflexívne (spätným ohybom) vzťahuje k Ja – najprv sa konštituuje zmysel pre Ty, aby mohlo vzniknúť vedomie Ja. Ty predchádza Ja. Viera v existenciu osobného Ty je zdrojom vlastného seba-vedomia. Už nemluvňa získava vedomie o sebe práve vďaka tvári druhých ty (matky, otca, členov rodiny), ktorí sa nad ním skláňajú. Zjavovanie a tváre druhého je konštituentom vedomia seba samého. Tento proces reflexie sa uskutočňuje po celý život.

Tento interpersonálny vzťah možno preniesť aj do pomeru **medzi človekom a Bohom** (večné Ty). Oslovenie Ty v modlitbe (k Bohu) vtáhuje človeka do dialogickej štruktúry reality. Iba vtedy, ak som pre Boha Ty, ktoré má slobodu konať a odpovedať, má zmysel Božsko-ľudský osobný vzťah. A tak celý svet významov sa stáva dialogickým a vyzýva človeka k zodpovednosti.

Existujú aj **scestné podoby oslovenia**, ktoré s tvária ako výzva na dialóg, no v skutočnosti dialóg pochovávajú hneď v zárodku. Sú to:

- **obscénnosť a voyeurizmus** (zvecňovanie Ty, spredmetňovanie osoby – mojej i druhého),
- **scientistický deskripcionizmus** (chladný opis javov, geometrické meranie, bez snahy o osobné porozumenie a hodnotenie),
- **sofistický autizmus** (kázanie a prednášanie, moralizovanie, so zaľúbením v sebe samom, bez starostlivosti o skutočné dobro druhého).

Spoločným znakom týchto omylov je **spredmetňovanie** (objektívizácia, reifikácia) druhého.

10.3 Komunikácia a láska

V tejto kapitole sme priamo o *láske* nehovorili, no ona je tam vždy v úzadí prítomná. Láska je totiž vždy vecou dialógu, komunikácie a vzťahu a naopak, vzťah a dialóg smeruje k láske ako k svojej najvyššej kvalite. Jednoducho, vzťah je vtedy dobrý, keď je vzťahom lásky. Ak vo vzťahu nie je prítomná láska, tak vzťah nie je skutočne morálne „dobrý“, hoci môže byť funkčný, užitočný, príjemný (porov. druhy priateľstva *filía* podľa Aristotela – EN 8). Platí to aj naopak – ak v našom vzťahu nie je prítomný dialóg, tak nejde o lásku. **Dialóg** (opak monológu) je komunikácia podmienená spoluúčasťou druhého až po bytostnú vzájomnú otvorenosť s cieľom vzájomného porozumenia a darovania.

V nasledujúcej časti nás bude sprevádzať analýza českej filozofky Jolany Polákovej v jej knihe *Smysl dialogu. O směřování k plnosti lidské komunikace* (2008). Odlišuje tri podoby (roviny) dialógu. Zhrnieme si jej úvahy.

a) Dialóg ako techné

Grécke slovo *techné* prekladáme ako umenie, majstrovstvo. Z tohto slova pôvodne vzniklo aj slovo technika. Remeselník, majster, ktorý zhotovuje užitočné a krásne predmety, ovláda dobre svoje umenie, techné. Tu budeme vzťahovať pojem techné na dialóg – dialóg ako „kumšt“, ktorý si vyžaduje **tvorivosť**, majstrovstvo. Dialóg v zmysle umenia sa nerealizuje, ak naráža na niektoré prekážky.

Prekážky dialógu:

- ničenie druhých (násilie voči druhým, fyzická a psychická degradácia a dehonestácia, dehumanizácia – premena druhého na vec),
- ovládanie druhých (zvecnenie druhého, manipulácia druhým, redukcia druhého na nástroj mojich cieľov, zneužívanie mocenského postavenia),
- parazitovanie na druhých (využívam druhého pre vlastný prospech, zneužívam jeho prácu, úprimnosť, ochotu, dobrotu pre vlastné účely),
- ľahostajnosť k druhým (ignorujem prítomnosť druhého, rozhodujem sa pre zámernú pasivitu, druhého nechávam napospas nepriazni a utrpeniu).

Podmienky dialógu:

- sloboda (porov. kap. 3; dialóg nezväzuje, nezotročuje, ale oslobodzuje, napriek krízam a utrpeniu; bez slobody by sa z dialógu stával monológ),
- zodpovednosť (je dôsledkom slobody – som za Teba zodpovedný, starám sa o Tvoje dobro; Lévinas: postoj zodpovednosti k druhému predchádza samotný vzťah),
- tolerancia (znášanie, nesenie existencie a inakosti druhého „na vlastných pleciach“, podporovanie jeho jedinečnosti a originalnosti).

Nástroje dialógu:

- umenie rásť (som náročný sám na seba, rozvíjam svoj charakter),
- umenie dávať (altruizmus, veľkodušnosť, prosociálnosť),
- umenie prijímať (reciprocita, vzájomnosť bez zaviazanosti „dlhom“),
- umenie rešpektovať (úcta k bytiu, mysleniu a konaniu druhého).

b) Dialóg ako epistémé

Grécke slovo *epistémé* znamená poznávanie autentickej pravdy. Z tohto hľadiska môžeme dialóg chápať ako cestu k poznaniu pravdy. Dialógom získavame poznanie v troch smeroch:

- alterita (inakosť, na hraniciach rôznych „svetov“),
- univerzalita (communicare = činiť spoločným),
- identita (v dialógu kryštalizujem svoje Ja, v komunikácii sa objektívizujem).

c) Dialóg ako mysterion

Grécke slovo *mysterion* značí tajomstvo, tajomnosť. Dialóg je nikdy nekončiaci proces, ktorým nedokážeme vyčerpať „všetko“, čo nám vzťah s druhým podáva. Cieľom dialógu totiž nie je úplné „spoznanie“ druhého, lebo takým prístupom by sme druhého chceli vlastniť (novoveký zmysel poznávania – panovať a ovládať). Privlastňujúci dialóg (komunikujem, aby som ťa „mal“) nie je skutočným dialógom. Dialóg neustále otvára vzťah a dynamizuje ho. Vždy v ňom musí zostať priestor pre tajomstvo, ak chceme, aby bol dialóg dialógom. Druhá osoba v dialógu je vždy „nepoužiteľná“, nezničiteľná (môžem druhého pripraviť o život, ale nie o personalitu, osobnú ontologickú dôstojnosť). Osoby v dialógu sú tvorivé, hľadajú možnosti posilňovania, rozvíjania a rekonštruovania komunikácie a vzťahu. V mystériu dialógu nachádzame absolútne Ty Boha, ktoré je totálne iné, a pritom umožňujúce dialóg (mystérium komunikácie s božským).

11 Vzťah človeka k sociálnemu, prírodnému a materiálnemu prostrediu

Štruktúra kapitoly:

11.1 Človek a sociálne prostredie	111
a) Primárna inštitúcia – rodina.....	112
b) Sekundárne inštitúcie: škola, športový klub, pracovný tím, obec, štát.....	113
11.2 Človek a prírodné prostredie	114
11.3 Človek, veci a technika	115

Študijné texty k tejto kapitole:

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 77–111.

FURGER, F.: *Etika seberealizace osobních vztahů a politiky*. Praha : Academia, 2003, s. 121–140.

Táto kapitola je ďalšou z bloku štyroch kapitol, ktoré sa spytujú na **vzťah**. Kapitola 9 sa venovala vzťahu k sebe samému, nasledujúca rozoberala základný medziľudský vzťah Ja – Ty. Táto, jediná, kapitola analyzuje náš vzťah k tomu, čo je mimo Ja, teda k okolitému svetu. Tento rozmer vzťahovosti je veľmi široký, no zúžime si ho len na elementárne poznatky o vzťahu k sociálnemu a prírodnému prostrediu a k svetu predmetov a vecí. Pritom si zachováme filozoficko-etický prístup k predmetu poznávania.

11.1 Človek a sociálne prostredie

Sociálne prostredie je utvárané medziľudskými vzťahmi a inštitúciami. Svoje jadro nachádza v primordiálnom, prvotnom type vzťahu, ktorým je interpersonálny vzťah medzi Ja a Ty. Východiskom sociálnych vzťahov je bazálny vzťah v rodine (muž a žena, matka a dieťa, otec a dieťa, dieťa a dieťa). Náš život v spoločnosti je pre našu existenciu tak dôležitý, že ju vnímame ako akúsi „druhú prirodzenosť“ (nazývanú aj kultúra). Do tohto sveta sa rodíme ako živé bytosti, živočíchy so špecifickými vlastnosťami (vrátane dedičných znakov a predispozícií), s osobitným postavením uprostred živého sveta. **Biologický aspekt** je však len jedným z vkladov, ktoré si so sebou prinášame do života. Druhým z rozhodujúcich vkladov, ktoré usmerňuje formovanie ľudských bytostí, je naše **sociálne prostredie**. Toto má na naše stvárňovanie taký veľký vplyv, že o ňom hovoríme ako o „druhej dedičnosti“. V prostredí psychológie a pedagogiky sa tieto dva vplyvy na rozvíjanie človeka považujú za fundamentálne. Až tak, že pri skúmaní ľudského správania niekedy redukuje všetky možné vplyvy a faktory len na tieto dva: biologický a sociálny aspekt. Môžeme sa stretnúť dokonca so zúženým deterministickým názorom, že človek je to, k čomu ho predurčila príroda

a to, čo z neho vytvorila spoločnosť. Pri týchto teóriách a názoroch sa opomína schopnosť jedinca autonómne a cieľavedome sa rozhodovať (porov. kap. 3, časť 3). V konečnom dôsledku som to vždy Ja, kto je zodpovedný za vlastné konanie. Ak chcem zostať ako hodnotná osoba, ktorá má svoju vlastnú tvár, ktorá vnáša do života čosi jedinečné a niečím k nemu prispieva, tak sa nesmiem vzdať posvätného priestoru slobody a zodpovednosti.

Sociálnymi vzťahmi, najmä vzťahmi medzi inštitúciami, s ohľadom na spoločné dobro a na zachovávanie dôstojnosti ľudskej osoby sa z etického hľadiska zaoberá **sociálna etika**. V tejto kapitole sa jej nebudeme venovať podrobnejšie, zasluhuje si samostatný akademický predmet. Jednako poskytneme syntetický náčrt základných sociálno-etických problematik.

Termínom **spoločnosť** (lat. *societas*) spravidla označujeme veľké sociálne skupiny, ktorá zahŕňa anonymných členov, jedincov, ktorí zdieľajú širokú spoločnú identitu. Takou je napríklad národ, alebo štát, alebo „európska spoločnosť“, či „západná civilizácia“. Oproti tomu sociológovia i filozofi vyčleňujú užší termín **spoločenstvo** (lat. *communitas*). Spoločenstvo je užšie zoskupenie ľudí, ktorí sa spravidla navzájom poznajú. Možno povedať, že v spoločensťve sa rozširuje interpersonálna vzťahy Ja a Ty na väčší počet ľudí.

Naša sociálnosť je pre život človeka tak esenciálna, že jednou z pôvodných filozofických definícií človeka je *zoon politikon* (gréč.), *animal sociale* (lat.), živočích spoločenský. Sociálnosť je súčasťou našej ľudskej podstaty. To značí, že sami seba považujeme za ľudí, ktorí sa realizujú ako ľudia vtedy, keď sú súčasťou spoločensťva a v ňom zastávajú zmysluplnú rolu. A naopak, najväčším trestom pre človeka je vylúčenie zo spoločensťva (uväznenie, expatriácia, vyhnanstvo, exkomunikácia...). Izolácia jedinca teda nie je len ochranou spoločnosti pred jeho kriminálnym správaním, ale je aj páľčivou sankciou. Aj vo výchove detí je silným trestom ich dočasná izolácia od zvyšku spoločensťva (ísť do kúta, zákaz vychádzania z domu, obmedzenie komunikácie na sociálnych sieťach a pod.).

Vychádzajúc z bazálneho vzťahu medzi Ja a Ty v rodine rozlišujeme primárnu inštitúciu (rodinu) a sekundárne inštitúcie (školu, športový klub, pracovný tím, obec, štát a i.).

a) Primárna inštitúcia – rodina

Je základným článkom spoločnosti. Má tieto funkcie: reprodukčná, ekonomická, výchovná, socializačná, ochranná, emocionálna. *Rodina* je znakom stability, domova, prirodzenosti (každý sa z nej narodil). Sme šťastní, ak sme sa narodili z lásky našich rodičov (a nešťastní, ak to nebolo z lásky). Základný **vzťah lásky** medzi mužom a ženou (ako Ja a Ty) je **priestorom pre zrod človeka**. Človek sa rodí len z tohto druhu vzťahu (diadický vzťah muža a ženy) a žiadneho iného (všetky ostatné náhrady, surogáty sú napodobneninami, ponížujúcimi dôstojnosť človeka). Do života, spoločnosti a sveta teda vchádzame cez bránu exkluzívneho medziľudského vzťahu.

V súčasnosti je evidentná **kríza rodiny** (relativizácia jej hodnoty, krehkosť záväzkov, disociácia, rozvodovosť, supľovanie jej funkcií štátom, devalvujúci tlak verejnej mienky, propagácia „alternatívnych životných štýlov“). Najzraniteľnejším článkom rodiny je manželstvo. K oslabovaniu inštitúcie manželstva prispelo množstvo faktorov, ku ktorým patril aj silnejúci feminizmus, maskulinizácia ženských rolí a feminizácia mužských rolí, diskurzy o rodovej „nebinárnosti“, ľahká disociácia

partnerských zväzkov, oslabenie sociálno-etickéj zodpovednosti a iné. Manželstvo nie je len stav, ale proces s vlastnou dynamikou a osobitými dejinami. Napriek rôznorodosti typov partnerských vzťahov manželstvo zostáva ako najvyššia žetateľná podoba partnerského a rodičovského vzťahu, lebo vytvára predpoklad istoty, trvácnosti, vzájomnosti, domova, starostlivosti a zodpovednosti za druhých a za svet. Z tendenčnej disociácie rodiny vyplýva aj disociácia celej spoločnosti: strata dôvery v inštitúcie, v spoločenské štruktúry je určitým dôsledkom straty dôvery v primárnu inštitúciu, ktorou je rodina.

b) Sekundárne inštitúcie: škola, športový klub, pracovný tím, obec, štát...

Sú síce druhotné, ale majú silný vplyv na socializáciu jedinca (napr. začleňovanie dieťaťa do triedneho kolektívu). Štát ako veľká spoločensko-politická inštitúcia sleduje presadenie **spoločného blaha** (resp. spoločného dobra). Spoločné blaho nie je možné stotožniť len so životnou úrovňou občanov, hoci životná úroveň v ňom zohráva silnú úlohu. Spoločné blaho prežívame vtedy, keď v spoločnosti existuje základný materiálny blahobyť, ale aj prístup k spravodlivosti a jej vymožitelnosť, dodržiavanie základných ľudských práv, základný inštitucionálny poriadok, vzájomná sociálna dôvera, priestor pre realizáciu individuálnych slobôd. Môžu nastať dva extrémny, kedy štát neplní svoju úlohu zabezpečovania spoločného blaha:

- disgregácia štátu, anómia (strata vlády zákona), život občanov ponechaný na ich **individualizmus** (občan vníma svoje postavenie tak, že nemá čo dávať do spoločného, nemá sa o čo starať mimo seba samého a svojich záujmov) – v hyperkonzumnej spoločnosti je silno prítomný,
- **kolektivismus** (štátny protekcionizmus, etatizmus) – štát preberá na seba všetky funkcie spoločnosti, centralizuje sa, je typický pre totalitné spoločnosti (štát poníma seba za dôležitejší, než sú jednotlivci a ich práva a slobody).

Týmto dvom extrémom je potrebné sa vyhnúť pomocou **vyváženého altruizmu**. Znamená opak egoizmu (z nenávisťi či závisťi), ale je vyvážený do tej miery, že sa snaží zachovať hodnotu medziľudských vzťahov v komunite, ktorá je základnou bunkou širšej spoločnosti. To je možné vtedy, keď sú zachované a vzájomne prepojené princípy solidarity a subsidiarity (porov. kap. 5 časť 6). **Solidarita** je ten vzťah k druhému, pri ktorom poskytujeme druhému potrebnú pomoc bez ohľadu na to, či má na pomoc nárok z hľadiska jeho zásluh (napr. ak niekomu vyhorí dom, ľudia považujú za morálnu povinnosť pomôcť mu s prístreším). **Subsidiarita** zabezpečuje decentralizáciu: ak môžeme na nižšej úrovni riadenia zabezpečiť nejakú funkciu, tak vyššia úroveň riadenia sa tým nemá zaoberať, má právomoci delegovať nižšie, prípadne až na úroveň samotného občana. Aj v organizáciách (školách, firmách) nemusí vedenie do všetkého zasahovať, ale môže prizvať do rozhodovania aj nižšie postavených spolupracovníkov.

Základná podmienka spoločného blaha je **mier** (na všetkých úrovniach). Mier nemusíme chápať len negatívne, ako absenciu vojny, ale aj pozitívne, ako priestor pre tvorivosť a rozvoj každého občana. V tom druhom prípade mier nadobúda podobu poriadku, stability, zákonnosti a slobody.

11.2 Človek a prírodné prostredie

Téma vzťahu medzi človekom a prírodným prostredím je veľmi bohatá a široká. Etika zahŕňa aj samostatnú vedeckú disciplínu, ktorou je ekoetika, resp. environmentálna etika. Tento smer rozvíjania etiky je v súčasnosti mimoriadne naliehavý a jeho potreba je citeľná, hoci v morálke nejde o niečo úplne nové (už v staroveku sa filozofi zaoberali otázkami prírody a človeka vo vzťahu k nej). Na tomto mieste si stručne predstavíme myšlienkovú schému, na ktorej stojí základná filozofická reflexia bytia človeka uprostred prírody.

Príroda (gréč. *fyxis*, lat. *natura*) je človeku pri-rodená, je kontextom formovania sa človeka ako človeka. Človek je teda „bytím-s-prírodou-a-v-prírode“. Život človeka je od prírody podstatne závislý, a zároveň **príroda sa ocitá v prirodzenosti človeka**, čiže je súčasťou ľudskej podstaty. V prípade vytlačenia prírody z podstaty človeka (napr. technologickými prostriedkami) by už nešlo o človeka v pravom zmysle, ale o akúsi post-humánnu bytosť. Človek ako živá prírodná bytosť zažíva prírodu v sebe samom (pôsobenie biologických zákonitostí, inštinktov, afektov, fyziologických procesov a pod.), no na etickej rovine spoznáva prírodu ako „druhého člena“ svojho vzťahu k nej. Analogicky k vzťahu Ja k Ty mám vzťah k prírode, ktorá síce nie je personalizovaná (nie je to osobné Ty), ale tvorí pozadie siete mojich vzťahov. Z toho vyplýva, že človek **je zodpovedný za prostredie**, v ktorom žije. Táto zodpovednosť za životné prostredie nie je motivovaná iba utilitárne a hedonicky (aby som sám sebe „nespíli konár, na ktorom sedím“, aby mi bolo dobre), ale podstatnejšie, lebo som súčasťou tejto prírodnej existencie. Človek nie je vyňatý z prírodnej existencie, od počiatkov až podnes. Už v biblickej tradícii sa predstavuje Adam ako ten, kto je vložený do záhrady prírody s úlohou poznávať, pomenúvať, riadiť, ale najmä **starat' sa** o veci záhrady. Modelom vzťahu človeka k prírode je byť „dobrým správcom záhrady“. Tento model sa aj dnes nazýva **správcovský model** vzťahu človeka k svetu. V modernej ére máme empirickú skúsenosť s dôsledkami nezriadeného, koristníckeho vzťahu človeka k prírode, kedy sme model správcovstva zamenili za model nepriateľstva a dobývania. Počas niekoľkých ostatných storočí sme ako ľudstvo mali k prírode predmetný vzťah, prírodu sme vnímali ako neobmedzený zdroj, ktorý sa nám ponúka na ťažbu a neraz i drancovanie (v duchu výroku F. Bacona: *Poznanie je moc*). Až podnes žijeme vo všeobecnom povedomí, že našim cieľom je spútať prírodu, zmocniť sa jej, stávať sa jej vlastníkom a pánom (predmetný technologický prístup)⁸. Typickou novovekou epistemologickou paradigmou, ktorej sa podriadili aj vedy, je **stotožnenie poznávania s ovládaním** (poznávame nie zo zvedavosti a z úcty k pravde, ale kvôli zmocňovaniu sa). Zabudli sme, že prírodné prostredie nie je len prostredím, od ktorého sme závislí (akoby donútení k rešpektu), ale sme s ním viazaní aj morálne.

„Vďaka“ ekologickej kríze sa environmentálne témy stali predmetom živého spoločenského diskurzu hlavne v 20. storočí, vstúpili do medzinárodných politických záväzkov, objavili sa ako súčasť školských kurikul.

---

⁸ Emblematickým je citát z Písničky mladých budovateľů (Václav Čtvrtek – Alois Palouček, 1955) z čias „budovania komunistického spoločenstva“: *Poručíme větru, dešti, kdy má pršet a kdy vát...*

V rozličných modeloch vzťahu človeka k prírode možno identifikovať tri základné postoje:

- a) **naturalistický antropocentrizmus** (Bacon, Descartes, moderný materialistický technologický obrat, koristnícky prístup) → ekologická kríza: „trpí“ voda, zem, vzduch; ide o postoj človeka, ktorý sa vníma ako centrum sveta a ako konečný užívateľ a konzument toho, čo mu svet ponúka,
- b) **biocentrizmus** (Rímsky klub a dokument *Limity rastu* (1972), hnutie hĺbková ekológia, „sloboda zvierat“, „zelená“ ideológia) – názor, podľa ktorého človek nie je centrom sveta, ani nemá výnimočné postavenie, je len indiferentnou súčasťou biosféry; je reakciou na ekologickú krízu 20. storočia, detronizuje človeka, zrovnoprávňuje všetky formy života,
- c) **humanistický antropocentrizmus** (agenda OSN, téza „trvalo udržateľného rozvoja“) – postoj, podľa ktorého človek stále zostáva v centrálnom postavení na Zemi, no toto postavenie ho zároveň zaväzuje k unikátnej vedomej zodpovednosti a starostlivosti (postoj správcovstva alebo pastierstva).

Environmentálna etika (zvaná aj ekoetika) rozvíja a aplikuje túto zodpovednosť *pro futuro* (pre budúcnosť)⁹. Z postoja zodpovednosti vyplývajú etické imperatívy, ako sú:

1. ochraňuj životné prostredie,
2. pestuj lásku a úctu k prírode,
3. udržuj striedmosť a pokoru k svetu ako etický postoj,
4. aplikuj sociálnu spravodlivosť a solidaritu na svete,
5. rešpektuj etické hranice vedeckého experimentovania.

11.3 Človek, veci a technika

V tejto časti sa zameriame na vzťah človeka k veciam, resp. k vlastníctvu. Uvedený „koristnícky vzťah“ možno nazvať aj vlastníckym – možno ho vyjadriť spolu s F. Baconom citovaným mottom „Poznanie je moc“. Technologická revolúcia sa rozbehla práve na báze tejto myšlienky: technológia ako prostriedok, cez ktorý sa naše poznanie premieňa na nástroj moci, dobývania a ovládania. Technológie nám však aj zásadne pomáhajú – umožňujú vykonávať rýchle a presné intervencie v prospech človeka, jeho zdravia, bezpečnosti a materiálneho zabezpečenia. **Rozhodujúci je postoj** človeka, ktorý technológie využíva: do akej miery ich vníma ako nástroje na dobýjanie a podmaňovanie si sveta, alebo naopak, do akej miery si uvedomuje svoju limitovanosť a rešpekt k svetu (podľa princípu: nie všetko čo dokážeš urobiť, aj smieš urobiť). Postoj človeka k veciam a technológiám nie je morálne neutrálny, vždy má aj svoj morálny rozmer.

Vlastniť nejaké veci a predmety je samo osebe pre človeka prirodzené a nevyhnutné (Aristoteles).

Právo na vlastníctvo patrí k základným ľudským právam. Nikto iný nesmie uzurpovať nič, čo je „moje“, čo patrí do môjho vlastníctva. Na svoje vlastníctvo máme nárok, máme právo si ho chrániť a brániť. Pri našom vzťahu k veciam však hrozí trvalé riziko – zmena vyváženého vzťahu

---

⁹ Samostatným prúdom v etike je tzv. etika zodpovednosti, ktorá nadväzuje na myslenie Hansa Jonas a jeho programové dielo *Princíp zodpovednosti* (1979).

na **závislosť a podriadenosť veciam**. Literárna figúra „lakomca“ ukazuje závislého človeka, ktorý je spútaný svojimi strachmi a nespokojnosťou. Človek môže stratiť svoju nezávislosť a slobodu vo vzťahu k veciam a môže sa stať veciam (majetku) podriadený. Túto podriadenosť vlastníctvu vecí opísal filozofujúci psychológ Erich Fromm vo svojej slávnej knihe *Mat' alebo byť?* (1976), v ktorej odlíšil modalitu „bytia“ od modality „vlastnenia“ v živote človeka. Nežijeme preto, aby sme vlastnili. To, čo vlastníme, nám má byť poruke vtedy, keď to potrebujeme použiť na niečo dobré, v podriadenosti vyšším cieľom. Vlastnenie teda má *slúžiť* nejakému dobru. V bežnom spoločenskom prostredí súčasnej konzumistickej kultúry narážame na hry tzv. statusových symbolov (drahé hodinky na ruke, luxusné auto, exkluzívne dovolenky, značkové oblečenie a pod.) – tie slúžia práve na ostentatívnu prezentáciu toho, čo vlastníme, aby sme vzbudzovali dojem, že viac „sme“. V takom prípade robíme závislým naše bytie od nášho vlastníctva, prevraciame poradie na „vlastním, teda som“. Do tohto vzorca zapadá aj **hedonistický životný štýl**, v ktorom človek vyhľadáva zmyslovú rozkoš a potešenie na úkor iných hodnôt. Hedonista je závislý, neslobodný, je podriadený vyhľadávaným pôžitkom. Zachovať si modalitu bytia (slobody) od človeka vyžaduje neraz veľkú mieru sebadisciplíny a sebaregulácie (askézy). Morálne dobrý vzťah k veciam a vlastníctvu nie je problémom iba bohatých a majetných, ale každého, hoci aj chudobného. Závislosťou od vecí môže trpieť aj ten, kto ich nemá. Vzťah sa utvára vo vnútri človeka: „Kde je tvoj poklad, tam je i tvoje srdce“ (Mt 6,21).

Túžba vlastniť veci nie je len vonkajší, materiálny úkaz – je to priam ontologické pudenie, ktoré v nás vyvoláva falošné **zdanie nekonečnosti**. Akoby sme vlastníctvom predmetov sveta napodobňovali bohov. Vlastnenie ženie človeka k ďalšiemu a ďalšiemu nadobúdaniu, ktoré nás však nikdy definitívne nenaplní (tzv. melanchólia naplnenia – človek dosiahne to, po čom túžil a prepadne ho smútok; čím viac človek má, tým viac chce mať). Sociológ David Riesman vo svojom diele *Osamelý dav* (1950) dokumentuje a demaskuje vnútornú prázdnotu vonkajškovo orientovaných ľudí v masej spoločnosti.

Narušený vzťah človeka k veciam:

1. **závislosť, podriadenosť, otroctvo** (drogy, alkohol, „obžerstvo“, majetková závislosť),
2. **narušenie vlastníckeho práva** (bezprávie, krádež, „tunelovanie“, korupcia, kolektívizácia či vyvlastnenie súkromného majetku),
3. **technokratizmus** (opak vedeckej pokory; uprednostňovanie toho, „čo sa dá“, pred tým, „čo sa má/nesmie“),
4. **vystupňovaný utilitarizmus** (absolutizácia kritéria užitočnosti, resp. ekonomickej rentability, v protiklade k iným hodnotám).

Na záver:

Jeden výrečný protiklad:

„*Der Mensch ist was er isst*“ = „Človek je, to čo je“

(materialista Ludwig Feuerbach – dedukujúc z tézy fyziológa, scientistu Jacoba Moleschotta)

VERZUS

„*Iní ľudia žijú, aby jedli, ja však jem, aby som žil*“ (Sokrates).

„*Menej troviť, viacej tvoriť*“ (Ludovít Štúr).

12 Vzťah k životu

Štruktúra kapitoly:

12.1 Hodnota života	118
12.2 Morálne aspekty počiatkových momentov ľudského života	120
a) Morálne aspekty súvisiace s počatím a narodením človeka	120
b) Morálne aspekty súvisiace s ochranou zdravia.....	122
c) Morálne aspekty súvisiace s trestnoprávnym obmedzovaním života	123
d) Morálne aspekty súvisiace so smrťou človeka	123
12.3 Problém utrpenia a smrti.....	123
12.4 Ochrana a podpora života.....	124

Študijné texty k tejto kapitole:

JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003, s. 112–156.

FURGER, F.: *Etika seberealizace osobních vztahů a politiky*. Praha : Academia, 2003, s. 83–108.

MRÁZ, M.: *Problém utrpenia a jeho riešenie v medicínskej etike*. Trnava : Dobrá kniha, 2000.

Touto kapitolou uzatvárame blok tém o vzťahoch a zároveň uzatvárame program tejto publikácie. Vzťah k životu patrí k základným otázkam etiky a osobitne jednej jej subdisciplíny, zvanej **bioetika**. Bioetika je jednou z vetiev tzv. aplikovanej etiky, ktorá je samostatným akademickým predmetom a zasluhuje si oveľa podrobnejšie a hlbšie analýzy, než ponúkame v našej kapitole. Túto záverečnú stať koncipujeme len ako elementárny náhľad do základných bioetických tém, bez detailnej argumentácie a bez zámeru dospieť k najnovším záverom vedecko-etického diskurzu. Jednako však považujeme za veľmi prospešné vybrané bioetické otázky aspoň nastoliť a naznačiť línie etického uvažovania o ľudskom živote a jeho hodnote.

12.1 Hodnota života

Ľudský život je základná hodnota, ktorú sa usilujeme chrániť zo všetkých síl. Je však biologickým faktom, že život je krehký a nie je samozrejмый, podobne je historickým faktom, že úcta k životu, tak ako ju vnímame a proklamujeme dnes, nebola vždy a všade samozrejмая. Váženie si ľudského života je jednou z výsad západného myslenia, vyrastajúceho z aténskej filozofie a kresťanskej antropológie.

Život si vážime **ako dar**: človek je nezaslúžene „vrhnutý do života“. Nie je jeho výlučným vlastníkom (sám sa „nevyrobil“, dokonca ani rodičia nie sú jeho „producentmi“ a vlastníkami). Možno skôr povedať, že **človek je správcom** vlastného života. Život nie je predmetom, ktorým by bolo

možné svojvoľne manipulovať, kupovať ho a predávať, disponovať ním ako objektom ľudskej svojvôle. Má v sebe hodnotu, ktorú nie je možné odmerať, vyčíslit, vyrábať a skartovať. Je to hodnota neobchodovateľná, transcendujúca jeho empirické atribúty (zdravie, vek, pohlavie, rasu, majetnosť, sociálny status a i.), ukrýva v sebe akúsi posvätnosť, ku ktorej sa približujeme s bázňou. Všetky odlišné prístupy k ľudskému životu spontánne (možno aj nepriznane) považujeme za nemorálne.

Život človeka má rozličné dimenzie: biologickú, telesnú, duševnú, duchovnú (porov. Platónovu teóriu o duši a jej zložkách). Všetky tieto zložky je nevyhnutné ponímať v integrite a s rešpektom k jedinečnosti každého ľudského jedinca. Napriek tejto jednote medzi nimi rozlišujeme prioritu duševno-duchovného rozmeru života, ktorému podriaďujeme hodnoty biologické a telesné. Životu pripisujeme vnútorný **zmysel**, ktorý je najvyšším dôvodom konania a ktorý presahuje aj inštinkt sebazáchovy (napr. dokážeme obetovať svoj život v prospech druhého, alebo v prospech slobody či presvedčenia). Psychológ Viktor Frankl, zakladateľ logoterapie (zameranej na odhaľovanie a uskutočňovanie zmyslu vlastného života), na základe vlastnej skúsenosti a výskumov poukazuje na rozhodujúcu duševno-duchovnú dimenziu života per vlastnú atribúciu jeho hodnoty.

Ako sme vyššie podotkli, **úcta k životu sa vyvíjala** v dejinách. Napríklad v gréckej Sparte zhadzovali „nepotrebných“ jedincov zo skaly, naproti tomu v Aténach sa formovala humanisticky motivovaná sieť sociálnej podpory. V starovekom Ríme otec dieťaťa rozhodoval, či má právo žiť alebo musí zomrieť. Kresťanstvo vnieslo do európskeho povedomia úctu k jednotlivému ľudskému životu (ako Božiemu daru), hoci aj v kresťanskej Európe sa ponímanie hodnoty života vyvíjalo a prechádzalo obdobia zmaru (zhubné vojny, krvavé revolúcie, totalitné systémy). Nie je náhoda, že formulácia základných ľudských práv nadobudla podobu normatívneho textu po skončení druhej svetovej vojny (Všeobecná deklarácia ľudských práv OSN, 1948), paradoxne v roku, kedy u nás a v okolitých krajinách na dlhé roky zavládol komunistický politický teror.

V súčasnej liberálnej spoločnosti síce nevládne krutovláda, no na hodnotu ľudského života stále siahajú rozličné hrozby. Dôraz kladieme na **individuálnu autonómiu**, ktorú neraz interpretujeme ako svojvoľu zaobchádzať ľubovoľne s vlastným životom, a dokonca aj so životom iných (napr. nenarodených). Vyzdvihujeme **kvalitu života** a staráme sa o ňu, no stáva sa, že ju uprednostníme pred životom samotným (napr. preferencia násilne ukončiť život detí pred narodením, ak im je diagnostikované telesné postihnutie). V pluralitnej demokratickej spoločnosti zvädzame zápasy o ochranu života človeka, keďže morálny relativizmus generuje mnohosť i protichodnosť etických postojov, zaštitených politickými prúdmi. Život a jeho hodnota sa v niektorých aspektoch dostala do sféry hodnôt, o ktorých je možné **politické zjednávanie** (na rozdiel od iných, ktoré nie je možné spochybňovať, ako sú základné demokratické princípy, základné ľudské práva, či zákaz osvienčimskej ľži a i.). Vývoj etického povedomia ľudí je dynamický jav, ktorý bude mať i v budúcnosti svoju spoločenskú a politickú relevanciu.

12.2 Morálne aspekty počiatočných momentov ľudského života

V tejto podkapitole si stručne predstavíme morálne aspekty súvisiace s limitnými momentmi ľudského života na jeho začiatku (s počatím a narodením) a s jeho trestnoprávnym obmedzovaním. Vychádzať pritom budeme hlavne z publikácie J. Jankovského (2003, s. 115–126; 153–156).

a) Morálne aspekty súvisiace s počatím a narodením človeka

Druhý oddiel Ústavy SR obsahuje Listinu základných práv a slobôd, pričom čl. 15 Ústavy SR, ods. 1 znie: „Každý má právo na život. Ľudský život je hodný ochrany už pred narodením“. Tento článok priznáva ľudskému embryu a plodu nárok na ochranu.

Vychádzajúc z biologických poznatkov, **život človeka sa začína počatím**, vďaka ktorému vzniká celkom nový, originálny ľudský jedinec, s vlastnou DNA a vlastným „programom vývoja“. Od momentu počatia je novou ľudskou bytosťou, odlišnou od bytosti matky, v tele ktorej nastupuje na prvú (prenatálnu) fázu svojho vývoja. Z filozoficko-antropologického pohľadu od tohto momentu je samostatným (hoci od matky závislým) subjektom, s vlastnou ľudskou bytosťou a dôstojnosťou, čiže ontologickou personalitou, ktorá zaväzuje ostatných k rešpektu a primeranej starostlivosti. Usmrtenie ľudského embrya či plodu je usmrtením ľudskej bytosti.

V súvisi s počatím a jeho reguláciou uvedieme základné eticky relevantné úkony a zhrnieme niektoré s nimi súvisiace etické aspekty.

I. Interrupcia

Pojem *interrupcia* (z lat. *interrumpere* = prerušiť), resp. umelé prerušenie tehotenstva, je eufemizmus, ktorého zámerom je zdanlivo odmoralizovať tento akt a sémanticky z neho urobiť čisto medicínsky, technický úkon. V skutočnosti však nejde o prerušenie (po ktorom by malo nasledovať nejaké pokračovanie), ale **ukončenie** tehotenstva a života zárodka či plodu. Špecifickou formou abortu (umelého potratu) je tzv. chemický potrat, ktorý vykoná žena sama užitím pilulky so steroidom mifepriston (RU-486).

Existujú štyri druhy indikácií (dôvodov) na podstúpenie interrupcie:

- eugenické (kvôli diagnostikovanému ťažkému postihnutiu dieťaťa),
- etické (kvôli počatiu zo znásilnenia alebo incestu),
- sociálne (kvôli ekonomickej záťaži pri ďalšej starostlivosti o dieťa),
- terapeutické (kvôli zdravotnému ohrozeniu života matky).

Otec medicíny, grécky lekár a vedec Hippokrates (460 p. Kr. – 370 p. Kr.) zanechal medicínom a lekárom všetkých čias prísahu, známu ako **Hippokratova prísaha** (v celom znení in Jankovský, 2003, s. 197). Jedna jej súčasť znie: „Neposkytnem žiadnej žene prostriedok na vyhnanie plodu; zachovám vždy svoj život i svoje umenie čisté a bez žiadnej viny.“

Umelé ukončenie tehotenstva naráža na **otázky svedomia** zdravotného personálu i samotnej matky a otca dieťaťa. Podľa našich zákonov je interrupcia prípustná do 12. týždňa tehotenstva (do 24. týždňa pri preukázaní závažnej genetickej poruchy plodu), no treba povedať, že zákonná prí-

pustnosť neimplikuje prípustnosť morálnu (porov. kap. 5, časť 4). Napriek štatistickému znižovaniu počtu interrupcií tento tristný fenomén pretrváva. Vyplýva aj zo všeobecnej kultúrnej devalvácie života (život ako predmet), rozšírenej utilitarnej mentality a propagandy záujmových skupín. Problematický je aj **aspekt zodpovednosti otcov** za nový život (prenášanie zodpovednosti za tehotenstvo na matku) a nedostatočnej **starostlivosti o matky v núdzi**. Je potrebné podporovať organizácie na ich ochranu a šíriť osvetu v prospech života matky i dieťaťa. Výchova k manželstvu a zodpovednému rodičovstvu v tejto oblasti nesmie byť „hodnotovo neutrálna“, pretože samotný fenomén interrupcií nie je neutrálny.

II. Antikoncepcia

Ani problematika antikoncepcie nie je morálne neutrálna. Je totiž potrebné dôsledne rozlišovať, o aké druhy antikoncepcie (či regulácie počatia) ide a na základe toho diferencovať mieru morálnej prípustnosti či neprípustnosti antikoncepcie. V prvom rade odlišujeme **prirodené a umelé** metódy regulácie počatia. Prirodzené sú tie, ktoré sledujú prirodzený menštruačný cyklus ženy a využívajú pravidelné neplodné fázy v cykle na prevenciu pred počatím (napr. symptotermálna metóda, kalendárová Ogino-Knausová metóda, Billingsova hlienová metóda). V súčasnosti sa používajú aj digitálne prístroje na sledovanie plodných a neplodných dní (napr. tester Persona, Eva-test, Ladycomp, minimonitor Daysy a iné). Z etického hľadiska sú tieto metódy v zásade bezproblémové. Umelé metódy treba ďalej rozlišovať na **mechanické-bariérové** (prerušovaná súlož, kondóm, pessar), **ovulačno-blokačné** a **abortívne** (antinidačné, usmrcujúce). Primárnym účinkom tzv. hormonálnej antikoncepcie je inhibícia (zabránenie ovulácie), no jedným zo sekundárnych účinkov je aj postfertilizačný (abortívny) efekt (oplođenému vajíčku zabráni implantácii, alebo ho usmrtí v dôsledku znehodnotenia sliznice v maternici). Z uvedených umelých antikoncepčných metód je eticky najviac škodlivá antikoncepcia v podobe prípravkov s potenciálne abortívnym účinkom, keďže fakticky nezabraňuje počatiu, ale usmrcuje už počatého jedinca v prvých fázach života (napr. vypudením z maternice). Má teda rovnaký usmrcujúci účinok ako klasický abort, hoci v skorších fázach vývoja. Takýto potenciálny postfertilizačný účinok má aj každá „pilulka po sexe“.

III. Asistovaná reprodukcia

K eticky relevantným procesom súvisiacim s počatím je aj umelé oplodnenie (IVF, *in vitro fertilisation*). Najpálčivejšou je pritom **otázka skartácie** „nepotrebných“ ľudských embryí, keďže kvôli úspešnosti zákroku sa v umelom prostredí oplodní naraz viacero vajíčok a na implantáciu v maternici sa zvykne vybrať len to najvitálnejšie embryo (alebo niekoľko embryí).

Okrem tejto otázky sa s asistovanou reprodukciou spájajú aj **ďalšie etické problémy**: technická promiskuita gamét (najmä pri darcovstve spermii alebo vajíčok), strata identity otcovstva a materstva (reprodukcia sa stáva skôr technickou záležitosťou), mentalita nárokovateľnosti „mat“ dieťa (vlastnícky motív), eugenické motívy (výber z bazáru genómov podľa empirických vlastností darcov atď.).

IV. Klonovanie ľudských embryonálnych buniek

Ide o proces, pri ktorom je v laboratórnych podmienkach „stvorený“ život bez oplodnenia vajíčka spermou (vpravenie jadra somatickej bunky do vajíčka bez jadra). Vajíčko sa začne regulárne deliť, vzniká organizmus, ktorý je kópiou organizmu, z ktorého bolo použité jadro somatickej bunky. Takto vyfabrikované embryá sú zásobárňami pluripotentných tzv. **kmeňových buniek**, ktoré je možné použiť na terapeutické účely (napr. na liečbu zhubných chorôb). Eticky závažným je hlavne fakt, že po získaní embryonálnych kmeňových buniek z embrya (päť dní po oplodnení) sa embryo usmrť. Kmeňové bunky na terapeutické účely je však možné získať aj z tela človeka (z kostnej drene, kože, mozgu), sú to tzv. dospelé kmeňové bunky a pri tomto procese nedochádza k usmrteniu embrya. Táto druhá cesta získavania kmeňových buniek je preto eticky preferovaná.

Trvalým dôvodom výstrahy pred riadenou manipuláciou s gamétami človeka je zvýrazňovanie **eugenických a technických motivácií** k podobným úkonom a pokušenie konštruovať človeka „podľa želania“. Rozdiel medzi starovekými, ale aj novovekými eugenickými prístupmi k reprodukčii človeka a súčasnými vedecky riadenými eugenickými procesmi potom nie je principiálny, ale len technický. Etika sa však pýta na to, čo je principiálne, pričom reflektuje aj procesuálne finesy a jedinečné kontexty, no vždy z hľadiska princípov.

b) Morálne aspekty súvisiace s ochranou zdravia

Zopakujme si **princípy medicínskej etiky** (prednáška č. 5, časť 6c): zodpovednosti za život a zdravie, integrity a celistvosti, beneficencie, non-maleficencie (minimalizácie ohrozenia). Zdravotníci sú okrem uvedených princípov viazaní aj pravidlami lekárskej etiky a práv pacienta, etickými kódexami lekárov, sestier, lekárnikov, psychológov apod. Tieto súpisy pravidiel a kódexy pomáhajú zachovávať profesionálny a eticky primeraný vzťah medzi zdravotníkom a pacientom, predovšetkým s ohľadom na ľudskú dôstojnosť a zdravie pacienta.

Zdravie sa podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) definuje takto: „Zdravie je stav úplnej fyzickej, duševnej a sociálnej pohody (blaha), nielen neprítomnosti choroby alebo telesnej chyby“. Táto komplexná a celostná definícia zdravia je idealistická a v konečnom dôsledku patologická – hovorí nám, že nikto nie je „zdravý“ (čiže dokonalý), a tak každý potrebuje nejakú terapiu. Podľa tejto definície by bol skutočne „zdravý“ (lat. *salus*) iba ten, kto je v náboženskom zmysle „spasený“ (lat. *salus*), čiže dokonale šťastný. Preferujeme menej perfekcionistické a neidolatrcké ponímanie zdravia, primerané bežným podmienkam života.

Pri **medicínskych experimentoch** je potrebné dodržiavať rešpekt k etickým hraniciam a procedúram. Vedecký výskum a predvídaný pokrok nie je sám osebe legitímnym zdôvodnením akýchkoľvek medicínskych intervencií (porov. historický prípad doktora Mengeleho).

Osobitnou a eticky bohatou témou je **problematika transplantácie a darcovstva orgánov**. Otázkou s tým spojených je veľmi veľa, tu sa obmedzíme len na vymenovanie podmienok na darovanie orgánov živých darcov:

- informovaný súhlas (písomný súhlas darcu na základe slobodnej vôle),
- naliehavá potreba príjemcu (niet inej možnej pomoci),

- integrita darcu (po darovaní bude môcť žiť plnohodnotný život),
- primerané riziká (darca musí mať vysokú šancu na prežitie bez ťažkej ujmy),
- vysoká nádej na úspech (transplantácia sa isto vydarí; viac in Jankovský, 2003, s. 153–156).

c) Morálne aspekty súvisiace s trestnoprávnym obmedzovaním života

Trestnoprávne obmedzenie ľudského života (obmedzením na slobode, uväznením, prípadne uvalením trestu smrti) je treba chápať ako dôsledok zločinného konania jedinca, ktorý pohŕda životom druhých. Pritom súdnym orgánom vytýčený trest nie je „pomstou“, ale 1. výrazom spravodlivosti a 2. príležitosťou na nápravu, no predovšetkým 3. ochranou ostatných členov spoločnosti. Telesné tresty sú eticky neprípustné, týranie a mučenie nemožno nijako ospravedlniť. Závažným je **problém trestu smrti** (v EÚ nie je povolený, ale v USA áno) – v súčasnosti prebieha pohnutá diskusia o jeho prípustnosti.

Argumenty za trest smrti:

- spravodlivosť si vyžaduje vo výnimočných prípadoch potrestať páchatel'a trestom, ktorý bude adekvátny jeho zločinom (napr. tyran krajiny, autor genocídy, masový vrah a pod.),
- trest smrti má silný odstrašujúci účinok (na potenciálnych zločincov),
- spoločnosť má právo ochrany pred revíziou trestu (a prípadným prepustením zločince na slobodu).

Argumenty proti trestu smrti:

- človek, ani spoločnosť nesmie vziať život žiadnemu inému človeku,
- aj zločincovi treba dopriať šancu na zmenu a nápravu,
- existuje riziko justičných omylov (a popravy nevinných).

d) Morálne aspekty súvisiace so smrťou človeka

Smrť človeka patrí k druhému limitnému momentu jeho života (prvým je jeho počatie). So smrťou človeka opäť súvisí množstvo etických otázok, z ktorých časť si stručne predstavíme v nasledujúcej podkapitole. Hlavnou otázkou pritom bude: Je možné za určitých okolností privodiť „milosrdnú smrť“?

12.3 Problém utrpenia a smrti

Prvotnou tézou je to, že **utrpenie a smrť sú zlé**, treba vždy hľadať spôsob ako im predísť, alebo sa z nich vymaniť. Netreba si však pred nimi zakrývať oči, hľadať zdanlivé úniky. V súčasnej konzumnej mentalite sa stretávame často s tabuizovaním, vytesňovaním témy utrpenia a smrti z našich diskusií a myšlienok. Všade sa stretávame s prezentovanými ideálmi zdravia, mladosti, úspechu a bohatstva. Ide však o falošnú ilúziu, podporovanú predovšetkým marketingovými a komerčnými motíváciami. Utrpenie nás neminie a smrť je „jediná istota v živote“. Je potrebné s nimi rátať

a **začleniť ich do života** ako rozhodujúce okamihy, ktoré životu ukazujú zrkadlo. Zmysel života sa nám totiž ukazuje z perspektívy zmyslu smrti.

Jednako ľudstvo od nepamäti trápí zásadná otázka: Aký má zmysel utrpenie a smrť? Je to existenciálna otázka „života a smrti“ každého človeka, pričom žiadna filozofická odpoveď nikdy celkom neuspokojí.

Utrpenie môže byť udalosťou a príležitosťou na získanie ľudskosti, múdrosti a pokory (terapeutický a výchovný význam krízy). Múdry človek prežíva chorobu nie ako údel, ale ako úlohu. Je tiež príležitosťou a **úlohou pre druhých**, aby boli trpiacemu nablízku, aby sa neodklonili, neonemeli, spolu prežívali neľahké chvíle.

Chorobu možno vnímať aj **ako výzvu** na zmenu spôsobu života (porov. skúsenosti tých, čo prežili ťažké stavy ochorenia COVID-19). Pri chorobe človek prehodnocuje svoje hodnoty, priority a vzťahy s druhými.

K etickým problémom utrpenia a choroby patrí aj problém informovania o ťažkom zdravotnom stave (problematika „milosrdnej lži“ a dôrazu na SPÔSOB oznámenia – pozri prednáška č. 6).

Existuje aj veda o umieraní a smrti, **thanatológia**, ktorá je interdisciplinárnym odborom (medzi medicínou, psychológiou, sociálnou prácou, filozofiou a teológiou). Aj tu je základným východiskom vedomie toho, že smrť je prirodzená súčasť života – je „cestou k pravde“ života (Heidegger). Všetky náboženstvá ponúkajú pohľad za horizont smrti, poskytujú nádej.

Samostatnou a naliehavou témou je problematika **eutanázie** (gréč. *eu-thanatos* = dobrá smrť) – „milosrdného“ usmrtenia chorého. Vyvíera spravidla z nášho súcitu s intenzívnym utrpením druhého, pri ktorom nepredpokladáme obrat k lepšiemu. Rozlišujeme dva druhy eutanázie:

- **aktívna eutanázia** (podanie smrtiaceho prípravku – je de facto zámerným usmrtením),
- **pasívna eutanázia** (nepodanie liečiaceho/udržiavacieho prípravku – je eticky zložitá, je prípustná v prípade „pustenia“ z trvale vegetatívneho stavu).

Napriek nášmu súcitu (existuje riziko aj iných motivácií: majetkové, utilitárne, komerčné, sociálno-inžinierske) tu vyvstáva zásadná otázka, či si smieme dovoliť vziať život druhému človeku, bez ohľadu na akékoľvek okolnosti. Morálny imperatív *Nezabiješ!* v nás totiž rezonuje ako deontologický princíp, o ktorom sa nezjednáva (a iste tu nejde o legitímnu obranu).

Niektorí odborníci v medicíne oponujú eutanázii tvrdením, že v súčasnosti už jestvujú utišujúce prostriedky na akékoľvek utrpenie, teda že niet takého utrpenia, ktoré by bolo skutočne „neznesiteľné“. Poukazujú skôr na humánnu alternatívu eutanázie, ktorou je komplexná **paliatívna starostlivosť**, ktorá je prirodzená, solidárna, a „life-friendly“. Hospice, v ktorých sa realizuje paliatívna starostlivosť, sú symbolickými protikladmi klinik, na ktorých sa realizuje eutanázia.

12.4 Ochrana a podpora života

Posledná časť tejto kapitoly je krátkou etickou reflexiou nad stavom ochrany života v našej súčasnosti.

V 20. storočí sme sa stretli s úkazmi masového vraždenia a priemyselného zabíjania ľudských bytostí (počas dvoch svetových vojen, ale aj počas období štátneho teroru v nacizme a komunizme). Paradoxne, zhodli sme sa na nehumánosti násilia, vraždenia, genocíd, masívneho vyvražďovania (nacizmus, komunizmus), no latentne súhlasíme s masívnym technologickým a vedecky sterilným zabíjaním bezbranných ľudských bytostí pri zrode a odchode z ľudského života... Dnes odsudzujeme otroctvo, nevoľníctvo, rasizmus či diskrimináciu druhých z minulých dôb ako čosi barbarské, necivilizované. Ako budú naše konanie hodnotiť o niekoľko storočí neskôr? Ako „temné 20./21. storočie“?

Hodnota života sa posunula z pozície posvätnosti, tajomnosti a osudovosti do pozície, v ktorej je možné s ním nakladať, disponovať a ovládať ako so spotrebným majetkom, či ako so sociálno-ekonomickou funkciou. Život prestáva byť samoučelom (porov. Kant), ale skôr prostriedkom k výkonu, pokroku a zisku („kvalita života“ sa cení nad fakt existencie života ako takého).

Do tejto kultúrnej situácie je potrebné vstúpiť **morálno-výchovným pôsobením** tak, aby sme formovali schopnosť žiakov eticky usudzovať, hodnotiť a konať v súlade s étosom života, tak aby život nevnímali ako funkciu niečoho iného, ale ako cieľ osebe. Je potrebné mobilizovať vnútorné sily žiakov na ochranu a podporu života v jeho celku – a to bez ohľadu na jeho „použitelnosť“ a produktivnosť. Pestovať ich úctu k životu znamená kultivovať ich dobrý vzťah ku všetkým, aj k malým a ešte menším, starým a chorým, slabým, škaredým, chudobným, postihnutým...

Na záver:

Uvedieme citáciu zo Štatútu Trnavskej univerzity, v ktorej sa deklaruje jej zásadný pro-life postoj ako inštitúcie:

„Trnavská univerzita v Trnave (...) považuje ľudský život a dôstojnosť ľudskej osoby za nedotknuteľné hodnoty, obhajuje právo na ochranu života človeka od jeho počatia až po prirodzenú smrť...“

(Štatút Trnavskej univerzity v Trnave z 20. 5. 2013, Preambula, dostupné na: https://www.truni.sk/sites/default/files/rektor/statut_tu_2016.pdf.)

Namiesto záveru

Sokrates, prototyp filozofa, ktorý „zniesol otázky z hviezd medzi ľuďmi“, pred aténskym súdom potvrdil svoje životné poslanie takto:

„Dokiaľ budem dýchať a mať silu, neprestanem filozofovať a povzbudzovať vás i napomínať (...): Ty, šľachetný muž (...), nehanbíš sa starať len o to, mať čo najviac peňazí, slávy a pocty, ale o rozum, pravdu a dušu, aby bola čo najlepšia, nedbáš a nestaráš sa? (...) Budem sa ho vypytovať, skúmať ho a vyšetrovať, a ak sa mi zazdá, že nedosiahol dokonalosť, ale to len hovorí, budem mu vyčítať, že si veľmi málo váži najvzácnejšie veci, ale väčšmi horšie. Takto to urobím s mladším i starším...“ (Platón, *Obrana Sokratova*, 29e).

Verím, že predložený učebný text môžeme zaradiť medzi pomôcky, ktoré prispievajú k tomuto sokratovskému úsiliu.

My (budúci) učitelia a vychovávateľia sa pridávame k aténskeму filozofovi, keď na tom istom mieste odkazuje, že „pre človeka je najväčším dobrom viesť každý deň rozhovory o cnosti a iných veciach, o ktorých ma počujete rozprávať, keď skúmam seba aj iných; život bez takéhoto skúmania nie je pre človeka pravý“ (Platón, *Obrana Sokratova*, 38a).

Zoznam použitej literatúry

- ANZENBACHER, A.: *Úvod do etiky*. Kostelní Vydří : Academia, Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- ANZENBACHER, A.: *Úvod do filozofie*. Praha : Portál, 2004.
- ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava : Pravda, 1979.
- ARISTOTELES: *Rétorika*. Praha : Rezek, 2010.
- BETINSKÝ, J.: *Pravidelná dávka. Filozofia*. Podcast o filozofii, dostupný tu: <https://pravidelnadavka.sk/filozofia/> (cit. 10.09.2021).
- COMTE-SPONVILLE, A.: *Malá rozprava o veľkých cnostiach*. Bratislava : Sofa, 1999.
- FRANKL, V.: *Hľadanie zmyslu života*. Bratislava : Eastone Books, 2011.
- FRANKL, V.: *Napriek všetkému povedať životu áno*. Bratislava : Eastone Books, 2021.
- FROMM, E.: *Mat' či byť?* Bratislava : Citadella, 2015.
- FUCHS, E.: *Co dělá naše jednání dobrým?* Jihlava : Mlýn, 2003.
- FURGER, F.: *Etika seberealizace osobních vztahů a politiky*. Praha : Academia, 2003.
- JANKOVSKÝ, J.: *Etika pro pomáhající profese*. Praha : Triton, 2003.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L (2. zv.)*. Bratislava : VEDA.
- Kolektív autorov: *Morálna reflexia vo výchove charakteru žiakov. Metodická príručka pre učiteľov etickej výchovy*. Trnava : Pedagogická fakulta TU, 2021, v tlači).
- KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : VEDA, 2015.
- LIESSMANN, P.: *Hodnota človeka*. Praha : Vize 97, 2010.
- LIPOVETSKY, G.: *Éra prázdnoty. Úvahy o súčasnom individualizmu*. Praha : Prostor, 2008.
- MACINTYRE, A.: *Ztráta ctností. K morální krizi současnosti*. Praha : Oikúmené, 2004.
- MRÁZ, M.: *Etika. Základné a špeciálne problémy*. Trnava : FH Trnavskej univerzity, 2001.
- MRÁZ, M.: *Problém utrpenia a jeho riešenie v medicínskej etike*. Trnava : Dobrá kniha, 2000.
- PAYNE, J.: *Hermenentická etika. Jeden filozofický pokus o setkání s lidskou bytostí*. Praha : Triton, 1995.
- PLATÓN: *Obrana Sokratova* In: BRÖSTL, A.: *Aténsky ľud proti občianovi Sokratovi. Obrana Sokratova*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 53–88.
- POLÁKOVÁ, J.: *Smysl dialogu. O směřování k plnosti lidské komunikace*. Praha : Vyšehrad, 2008.
- PŘÍKASKÝ, J. V.: *Etika. Učebnice základů etiky*, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000.
- SOKOL, J.: *Etika a život. Pokus o praktickou filosofii*. Praha : Vyšehrad, 2010.
- SOKOL, J.: *Etika, život, instituce. Pokus o praktickou filosofii*. Praha : Vyšehrad, 2014.
- SOKOL, J. – PINC, Z.: *Antropologie a etika*. Praha : Triton, 2003.
- ŠARNÍKOVÁ, G.: *Budú cnosti v budúcnosti? O výchove k cnostiam*. Ružomberok : Verbum, 2011.
- Štatút Trnavskej univerzity v Trnave z 20. 5. 2013, Preambula. Dostupné na internete: https://www.truni.sk/sites/default/files/rektor/statut_tu_2016.pdf.

Ústava Slovenskej republiky. Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Dostupné na internete: <https://www.zakony.preludi.sk/zz/1992-460>.

VAJDA, J.: *Úvod do etiky*. Nitra : Enigma, 2005.

VYBÍRAL, Z.: *Lži, polopravdy a pravda v ľudskej komunikácii*. Praha : Portál, 2003.

XENOFÓN: *Vzpomínky na Sókrata*. Praha : Svoboda, 1972.

Etika pre študentov pedagogiky

doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD.

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava

© 2021, Všetky práva vyhradené.

Dokument neprešiel jazykovou korektúrou.

Rozsah: 128 s.

Vydanie: prvé

Spôsob vydania: elektronická publikácia

Zdroj fotografie na titulnej strane: <https://www.pexels.com/sk-sk/fotka/geografia-zemepis-dobrodruzna-cesta-dobrodruzstvo-4646078/>

ISBN 978-80-568-0418-6

Učebný text vyšiel s podporou projektu VEGA č. 1/0056/19.

